

2-3

1967

FEBRUÁR—MÁRCIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

129	KASSAK LAJOS PRÓZÁK 1925
134	BORI IMRE A KASSÁK-VERS TÍPUSAIRÓL
146	GOTTFRIED BENN VERSEK
152	ANDRÁS SÁNDOR A KÖLTŐ GOTTFRIED BENN
158	RADOVAN PAVLOVSZKI KÖD
162	VLADA UROSEVICS RADOVAN PAVLOVSZKI
165	TOLNAI OTTÓ CSENDELET
172	TANDORI DEZSÓ VERSEI
176	PAPP TIBOR NÉGY VERS
178	BÁNYAI JÁNOS RONTÁS
212	VARGA ZOLTÁN A SZOBOR
225	HORNYIK MIKLÓS UTAK ÉS ÚTVESZTŐK
240	SZIRMAI KÁROLY ELŐRETOLT ÁLLÁSBAN
246	MIHÁLYI GÁBOR BUDAPESTI SZÍNHÁZI LEVÉL
250	DISPUTA TAMÁS ATTILA Néhány szó a műelemzésről, valamint a „művészi állandó” és a „művészi változó” problémáiról
252	E. FEHÉR PÁL Apartheid-antológia?
254	TORMA DÉNES Labdajáték
258	SZEMLE Bálint István, Burány Nándor és Bori Imre jegyzetei
270	FIGYELŐ

JEGYZÖKÖNYV

a Híd Irodalmi Díj bíráló bizottságának 1967. II. 25-én megtartott üléséről

---

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadói Tanácsa által alapított Híd Irodalmi Díj bíráló bizottsága — Bányai János, Bori Imre, Major Nándor, Saffer Pál, Szeli István —, Szeli István elnökletével megtartott ülésén határozatot hozott az 1966. évi díj odaítéléséről.

A bizottság a díj kiosztásának szabályzata értelmében tekintetbe vette az 1966. január 1-étől 1966. december 31-éig megjelent műveket, cím szerint a következőket: Fehér Ferenc: Delelő; Gobby Fehér Gyula: Kenyér; Torok Csaba: Szégyenfán; Debreczeni József: Dal legyen a jel; Kopeczky László: Opus 5; Hornyik György: Temetés; Brasnyó István: Vadvizek; Majtényi Mihály: Garabonciás; Kolozsi Tibor: Árnyék a Tiszán; Urbán János: Átkelés; Lévai Endre: Ballangók; Bencz Mihály: Magasok vándora; Herceg János: Gyaloghintó; Herceg János: Hazulról.

A művek sokoldalú és beható vizsgálata után a bizottság úgy döntött, hogy az 1966. évi Híd Irodalmi Díjat Fehér Ferencnek ítéli oda a Delelő című verskötetéért.

A Delelő Fehér Ferenc egész költői munkásságát van hivatva bemutatni, s noha válogatott verseinek e kötete költészetének nem minden értékét mutatja fel, belőle egy mélyen átélt, minden benyomásra rendkívül elevenen visszaható s művészileg magas fokra fejlesztett poézis képe bontakozik ki, amelynek értékei már régen közismertek a versolvasó közönség előtt. Fehér Ferenc versei több mint másfél évtizede a hazai magyar költészet kimagasló eredményei közé tartoznak, s ezt a Delelő című kötet sok darabja kétségszövegbevonhatatlanul bizonyítja, a szerző kiegyensúlyozott, érett költői világának hangsúlyozásával.

Újvidék, 1967. február 25-én

A bíráló bizottság tagjai:

Bányai János

Bori Imre

Major Nándor

Saffer Pál

Szeli István

A FEKETE KESZTYŰ

Újságárus volt, nem öreg, feltűnően görbe orral és szőke fürtökkel. Meglátszott rajta, hogy kiválasztott helyre készült a világban; de valahol hiba történhetett: hirtelen becsapódik egy ajtó, a táncosnő leesett a kötélről, vagy talán egy fehér galamb szállt át éppen akkor a tájon. A fehér galamb fehér enyvpornal van behintve, és elviszi az ember jobbik felét. Bizonyosan így történt.

Egy kis dombon állunk, a vonat lelép a sínekről, az újságárus azonban gondtalanul megél a saját lábán. Egyáltalán nem látszott megátkozottnak, és két szeretője is volt a külvárosból. Elsősorban ezekről van itt szó; aztán a nagybácsiról, aki egy volt velük és az újságárussal is. Különös család a dombon, mértani ábrákkal, sötét fakanalakkal és tengerekkel körülhatárolva. A nagybácsi kis ladikkal sokszor leszállt a föld alá, hogy bizonyos magvakat és szirupokat hozzon föl az éhezőknek. Az emberek azonban mindig csak a visszaverődő képüket látták a nagy tükörben. Hogy a tehenek hol járnak, ki a gazdájuk, vagy hogy mért nem él a tárgy, amit élőnek neveznek — ilyesmire gondolni is kár lenne itt.

— Ne törődjete a kalapjaitokkal, és tegyétek magatokat otthonossá — mondta a nagybácsi, s ebben valóban sok a bölcsesség.

A dombocska lábait szakadatlanul mosták a hullámok. Ez így nagyon jól volt. De az újságárus néha megfeledezik magáról, leveti a maszkot, amit a nagybácsi árnyéka dobott rá, s kilép a mértani ábrák, a sötét fakanalak, a tenger és a két szeretője közül.

— Nem bírom el a családi korlátokat — üvölti. — Az embernek szabad akarata van, s én nem akarok az asztal körül fogogni!

A város ilyenkor megtelt a hangjával, ami komikusan nőies volt, s néha meggyökeresedtek a lábai az aszfalton, amit véletlenül ugyanabban az időben öntöttek le puha, gyönyörű szurokkal. Mégis, amit ő elkezdett, annak a végére járt. Azt pedig tudjuk, a világot meghódítani egyik legkönnyebb dolog az ember teendői közül.

Ilyen alkalmakkor a nagybácsi alig jön számításba.

Voltak, akik megcsodálták az újságárus szőke fürtjeit, s voltak idegen szőke fürtök, akiket ő is megcsodált. Nem kell rosszra gondolni, ez csak egy adalék a nagyváros életéhez. Az újságcímek, mint oroszánok, galambok, emelődaruk és könnyű selyemszövetek röptültek ki a szájából.

Ehes üvegspirálisokat füttyülni, ez is valami.

De sajnós, mindennek, aminek eleje van — vége is van.

Hogy az újságáros egészen különös figura volt, ez már világos, s mégis — úgy zökkent át rajta a 125-ös villamos, mint egy homokzsákon.

A tűzoltók karcsú létrákon másztak le hozzá a kerekék közé.

Ugyanekkor két lány indult el a külvárosból bádoggal ebédhordóval. Egyik az Opera előtt, másik a nagy vásárcsarnok bal sarkán állt meg. Természetesen egyikük se tudta az elgázolt újságárosat kivárni.

Hazamentek.

Ekkor már este volt.

Sírtak, és összeszámolták a pénzüket, ahogyan ez a kétségbeesett özvegyeknél szokás.

A VASBÓL ÜNTÖTT RÓZSA ÉS AZ ÖREGEK

Ahogy látod, a pálcá kővé vált a kezemben és hideg vért könnyezik. A nevetés vagy a gyilkos szerszámok fénye az, ami körülfoly bennünket? Létrán megyek fölfelé, s a fekete verembe érkezem. Ez az a hely, ahol Bangót eltemették. Fialat kutyám sír, ahogy átkísér a terméken. Kitért ajtók és ruhafogasok között a barátaim. Valaki sárga rézlemezt fűrészel, kénzagú a por, ami lábaim elé hull. A feleségem is itt ül a lugasban, de nem merek ránézni. Mit is mondhatnék neki? Ő látta az öszvért a dolgok között átmenni, az én homokzsákjaimtól fehérek a kezei.

— A nagynéném halálához azonban semmi közöm.

A készülődés bent van a csontjaimban. — Engedjétek, hogy köszöntesselek benneteket — mondom —, ne nézzetek rám továbbra is idegenül. — De hiábavaló itt minden. A csönd négy üvegfalal van körülvéve. Az árnyék lejött, hogy vizet merítsen a kútból, és észrevétlenül elment mellettem. Bolond dolog ez az egész, gondoltam tettetett nyugalommal, s végre sikerült a bódét megkerülnöm. Virág van a gomblyukamban, s most alig látszik rajtam az öregség.

— Lehet, hogy nem te ölted meg — mondta az őrmester. — Uramisten, de hogyan került a zsebedbe a két karika, amit ő a füleiben szokott hordani?

— A két karika már ott van az ön asztalán. Mi közöm is lehetne nekem idegen dolgokhoz?

— Hm, hm — mondja ő. Most gyönyörű volt ez az ember, s csak a két nehéz csizmája az, ami nem engedi elszállni a földről. Mégis, fájnak a szemeim, hogy rá kell nézmem. Távrolról hallani a vasdarut, amint homokot szed föl, aztán sötét szárnyaival áthajol a vízen. Nem tudom, a részeg ember ujjá vagy pedig a szél az, ami az ablakomon kopog.

— Hm, hm — mondja újból. — Hát ezt ismered-e? Véres a nyele, és ez is ott volt a te fiókodban. És tizenhét karcolás is volt az öregasszony nyakán.

Szeretem hátul tartani a kezeimet, most sem hozom őket előre. Még emlékszem a gyerekekre, aki megállt a híd közepén, s utolsó holmijait

beledobálta a vízbe. Egy hajós olajjal öntötte le a hullámokat, és várta, hogy a gyerek is megérkezzen.

A karikák mellé éppen oda akartam tenni a szívem: — Íme, hát találhatna valaki egy foltot ezen a lámpán! — mikor az ajtó kinyílott.

Egy idegen teremben vagyok, távol mindenkitől, a sima jégtáblán.

— Nem! Nem!

Valaki most azt kiáltotta, hogy törjem le a nyakát annak az üvegnek, amit a kabátom jobb zsebében szorongatok.

Sárból van a hang, ami a drótok között átszivárog.

— De uraim — mondtam hisztérikus nevetéssel —, hiszen ebben olaj van, amit a motorbiciklimhez vettem!

A nevetés üvegből van, és föl vágja az ereket.

— Gyilkos — ordították le a karzatokról és páholyokból, de már ők is nevetve. — Gyilkos! Gyilkos!

— Forduljatok felém, barátaim, úgysem ismerem meg az arcotokat.

A lámpa már ég, és én látom, ahogy a torony pókhálóiból lefelé ereszkednek a város koldusai. Egyformák valamennyien, csak van éppen, hogy némelyiknek a kezei, némelyiknek a lábai és némelyiknek a szemei hiányoznak.

Az én kezeim széles vonalakban fekszenek az asztalon.

— Mit csinálhatna az ember, hogy ne kelljen éheznie?!

Köd és fekete mennydörgés jön föl a pincékből.

A feleségem nyugodtan ül a képeim között, amik vörösek, kékek és sárgák s a kutya se akarja őket megvenni.

— Igen — mondom. — Mégiscsak te leszel az, aki meg fog halni miattam.

A LÁNY NEM ELÉG ÜREG, ÉS EZ AZ Ő NAGY HIBÁJA

Kijött a szobából, hogy meg ne fagyjon. Pelyhek és kis cérnaszálak voltak a ruháján, és nem látszott meg rajta, hogy gyökérevő. A felületes szemlélőnek úgy tetszett, a kerek nyílás felé tart, ami a feje fölött ég vörösen. De ugyanekkor egy fehér ökör lépett föl a láthatáron, s a boulevard hosszában menetelt; aztán nem lehetett tudni, ki merre keresi érvényesülése lehetőségét. Végre is az ökör érte el előbb a vörös nyílást, már csak egyszerű vattagomolyag volt, ahogy fölfelé emelkedett.

Pekarek úr lent maradt a földön, hogy mindenki észrevegye.

Én egy emelvényre helyezett forgatható széken ültem. Ha meggondolom, hogy egy osztrák diák éppen ma ajándékozta nekem kinőtt télikabátját, nagyon könnyű a helyzetem. Északi széljárás volt, de a kivert ebek éppen csak hogy belém kóstoltak. Ez már így van. Ha jól megy a dolgom, kőkerítéssé változom át, és félreismerhetetlenül keserű lehet az ízem. De semmi kétség: azért vagyok itt, hogy mindent számontartsak — gondoltam, és nyugodtan megfordítottam a széket.

Pekarek úr ekkor már egy kirakat előtt állt, és szálkás fatalpak voltak a lábai alatt. Alig ismertem meg; hirtelen két adagot is felszippantottam finom jamaikai tubákomból, hogy kissé kitisztuljanak a szemeim. Valóban ő az! Fekete árnyéka három vonalban feküdt be az üveg alá, és irgalmatlanul eltakarta a kiállított holmikat. Ahol egy kis rés maradt, ott gyöngyök ragyogtak föl sóból, olajból és acéltörme-

lékből. Most halkán füttyülni kezdett, mintha szelíd háziállatokat hívna össze etetéshez.

Persze, hogy a gyöngyök meg se mozdultak, s az utca eleven volt. A házak eresze alól, ahol a tompa sötétség és a bádog hidegsége összeér, egy kéz játszott a városban, mint valami falusi harmonikán. Pekarek úr mindezt észre se vette. De lehet, hogy ez csak üres póz volt. A szegény emberek szoktak néha úgy tetszelegni a világ előtt, mintha nem is lennének éhesek és nem is fáznának. Pedig meg van írva: ennyi és ennyi kalóriára és ilyen magas hőfokra van szüksége az embernek, hogy életben maradhasson. Határozottan butaság tehát a tények eltakargatása. Mindenkiiben kell lenni annyi erkölcsi bátorságnak, hogy fenntartás nélkül kivágja:

— Felebarátaim, én kegyetlenül éhes vagyok!

— Engem majd megvesz az Isten hidege! stb., stb. . . . — Ilyen egyszerűen.

Mért kellene az, hogy valaki éhenkórász még leoperálhatatlan szemérempúpokat is hordjon a hátán? Az én feleségem már többször is megmondta, nagyon okosan: „Alkinek nincs kenyere, az akarjon kalácsot enni”. Én osztom a nézetét, és tudom, hogy igazunk van ebben a kérdésben is.

— De mit szólsz ehhez te, Samu bácsi?!

A szél egyre erősödött, s hideg szilánkokat hozott errefelé valami zugutcából. Többé nem fontos, ki vagyok. Menni kell, menni! Megrúgtam a széket, és azt mondtam: Gyú, te vásári dög! A tömeg ide-oda torlódott, egy nyíl alakú kígyó siklott a levegőben, megérintett a szárnyával. Így mentünk, a hideg üveg volt, s a szomorúság fény volt. Fölemeltem a zászlót, amire Nietzsche tömör bajusza és valamelyik moziszínész nő ökölnagy szemei voltak ráhímezve sodrott aranyból. Nem titkoltam el, hogy a hontalanok pártjához tartozom. A nő, aki éppen bátor oroszánokra vadászott a leégett pusztában, meglátott, és meglengette előttem saját zászlóját.

Egy szalag jelent meg a térben, fénybetűkkel:

TÉVEDES!

T É V E D É S !

— Kétségtelen, hogy testvérek vagyunk — kiáltottam a szalag mögül, és éppen ezért nem reagáltam. Ilyen száraz lábakkal csak Mózes mehetett át a Vörös-tengeren.

Leszakadt lépcsők következtek, s így rákényszerültem, hogy szétszórjam a virágokat, miket barátom esküvőjére gyűjtöttem össze hosszú évek óta. Mindenkinek jutott egy kiegészített szirm, s ők hálából nekifeszültek a széknak.

Mentünk lefelé, drága acéllkorcsolyákon. Alvó erdők és kiherélt állatok voltak körülöttem.

Az őstermészetem volt az, ami szónokolt belőlem.

— Térjetek balra! — ordítottam. — Balra! Balra!

De a hang súlytalan volt, és megállt a levegőben. Ez azonban nem jelentett semmit. Pekarek úr változásait lestem a kirakat előtt. Szent volt ő tetőtől talpig a mozdulatlanóságában.

Már egészen közel voltam hozzá, megérintettem.

Hideg volt.

Megfogtam mind a két kezemmel és megnyugodtam:

Nem én vagyok.

— Ó, te nagy Isten, milyen szép, hogy élek!

Ha lenne szenem, most begyűjtanék a kályhába, s a jó meleg szobában meg is vacsoráznék, ha lenne kenyérem.

A KASSÁK-VERS TÍPUSAIRÓL

BORI IMRE

I.

A magyar verstani irodalom elfeledkezni látszik arról a nagy vers-újító forradalomról, amely ugyan a Nyugat árnyékában, de majdnem egyidőben is a Nyugat versforradalmával játszódott le a *Tett* és a *Ma* című folyóiratokban, holott a modern magyar vers és versízlés döntő hatásokat kapott ettől a „második” versforradalomtól. S valóban, olyan gyorsan követték egymást a változások, hogy a lassabban mozduló és nehezebben reagáló verstani irodalom elveszett a feladatok özönében: még a *Nyugat*-nemzedék hozta újításokat sem rögzítette, s máris egy újabb, a Nyugat verseszményét tagadó törekvés kopogtatott, a magyar vers képének és képi gondolkodásának, ritmus-szokásai gyökeres átalakításának és megváltoztatásának igényével. Világképek és versképek forradalmi átalakulásának látványát kínálja tehát az a pár évtized századunk első felében, csoda-e, ha ma sem sikerült érdemeihez és jelentőségéhez mértén felderíteni törvényeit, megvilágítani szabályosságait, összegezni elveit és eredményeit, nem sikerült megírni sem a *Nyugat*-nemzedék költészetének verstanát, sem pedig leírni a magyar avantgardé verseszményének eredményeit.

Annál feltűnőbb ez, mert az erre irányuló munka szinte az új irodalmi mozgalom fellépésének időszakában elkezdődött, s a magyar vers olyan értője vette szemügyre Kassák Lajos és körének költészetét, mint Babits Mihály, még 1916-ban. A belelátó érzékenységnek és a „süket fülnek” a megnyilatkozása volt az ő tanulmánya, amelyben lelkét alkant adni „forradalmár költők használatára” a modern versnek — nem kérdéseiről, hanem hagyományairól. Biztos kézzel szedte rendbe a szájakat, amelyek a hagyományból a *Tett*-ben megszólaló irodalomhoz vezetnek, és süketen ment el a költői világképet érintő kérdések mellett, következképpen azt sem vette észre, hogy milyen szoros kapcsolat áll fenn a szabad vers XX. századi jelentkezése és a költői világlátás között, hogy a megfelelések és a rokonvonások a múlt ilyen természetű jelenségeivel elsősorban alakiak, ennél fogva valójában „újak”, hiszen a látásnak, az érzésnek és érzékelésnek eladdig ismeretlen vonásait hordozzák. „Minden csak egy kicsit új a nap alatt”, mondja Babits Ma, holnap és irodalom című tanulmányában. Ám éppen ez a csak egy „kicsit új” képezi a problémát, mert nemcsak átfesti, hanem át is hasonítja, meg is változtatja, gyökeréig átalakítja az irodalmi örökség-

ből származó megoldást, többletté teszi ezt a „kicsit újat” és először hangzóvá is.

Babits Mihály felderíti magyar hagyományait ennek az új költészetnek: „Forradalmár költőink egyike maga említette egyszer Vajda Péter nevét, akinek ritmikus prózája nem mindig ellentétes a mi ifjaink prózaversével s világot betekintő kozmikusága valóban szembeötlő. Vajda Péternek az ifjú Jókai, Petőfi (ki Apostolát, Örültjét és a Felhőket szintén szabad versekben írta) és főleg Vajda János egyenes tanítványai gyanánt tekinthetők s Vajda Jánostól Adyn keresztül ismét egyenes vonal vezet a mai ifjúságig...” Ugyanakkor megjelöli azokat a külföldi forrásokat is, ahonnan az újként hirdetett verseszmény táplálkozott. Apollinaire szimultánizmusáról beszél, „mely a szimultán színek és események egyszerűlátásán sarkalltik, ki óhajtat terjeszkedni az egész emberiség szimultán érzéseinek egyszerreérzésére is: s szemérszivet egyaránt a végtelenbe akar dagasztani...” Majd megállapítja: „Az igazi rokonuk Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista... témában azonkívül éppoly szabad, sőt szabadszájú, külső s belső formákban éppoly törvénytelen, mint ők akarnak lenni...” De felmerül a belga Verhaeren és a futurista Libero Altomare neve is.

Mondjuk, hogy a magyar verstudat szinte máig is ebben a Babits —, tehát Nyugat-adta körben mozog, amikor a szabad versről és az avantgarde költészetéről nyilatkozik? Gáldi László például, aki *Ismerjük meg a versformákat* című könyvében (Bp., 1961.) munkája természetéből következően foglalkozni kényyszerül e kérdéssel is, a hozzáfordulókat a szabad vers problematikájába jellegzetes kerülővel vezeti be: „Amikor 1928-ban megjelent Kosztolányi *Meztelenül* című kötete, a konzervatív kritika egy pillanatig még azon töprengett, vajon egyáltalán elfogadhatja-e versnek ezeket a »költeményeket«, melyekben se rím, se megnyugtatóan hullámzó ritmus. A modern szabad vers akkor világirodalmi vonatkozásokban hosszú múltra tekintett vissza, s mégis legifjabb Szász Károly — ekkortájt maga is öregember — nem találta más »mentséget« Kosztolányi számára, mint hivatkozni a Biblia szárnyalóbb helyeire s különösen gondolatritmusára, mely, Arany János verstana óta, immár közhellyé vált a magyar verstani irodalomban.” Kosztolányi példája után Gellért Oszkárt idézi, hogy a szabad vers történetére pillantva „A szabad vers magyar művészei” című fejezetben Petőfi Bolond Istókját emlegetse, majd leszögezze: „A 20. században nem egy nagy költőnk szintén inkább fejlődésének bizonyos szakaszaiban írt szabad verset...” József Attila szabadversét taglalja, idézi Kosztolányi Zászló című költeményét, s csak azután említi meg Kassák Lajost — aki pedig az egyetlen olyan magyar költő, aki nemcsak versének alapelvévé képezte a szabad verset, hanem európai szinten művelte is, aki kezdeményezője volt egykoron e forma magyarországi alkalmazásának, s aki nyolcvanévesen is ebben a formában gondolkodik, amikor verset ír. Költői egyéniségnek és versformának a lehető legszorosabb összekapcsoltságáról van tehát szó, majdnem olyan példátlan jelenségről, mint amilyen Ady verse is. Joggal állítható az is, hogy a szabad verset Kassák hódította meg a magyar költészet számára, s tette a magyar fülnek „hallhatóvá” nagy, Babits emlegette elődjeinek, Whitmannak és Verhaerennek, a versét is, s mi több: éppen Kas-

sák szabad versének befolyására forrt egygé a forradalmi, avantgarde költészetnek és a Whitman—Verhaeren költőiségnek és szabad versnek a fogalma, elannyira, hogy az utódok és a követők szemében az összefüggéseken belüli sorrend szinte meg is változott, s minden szabad vers egyúttal forradalminak, újnak, avantgarde-nak is látszott.

A hódítás azonban eredendően gyakorlati volt. Babits első, összegező kísérletét nem követték újabbak, s az olyan törekvések, mint Tolnai Gáboré, aki 1931-ben „formatörténeti tanulmányt” szentelt e kérdésnek, vagy Radnóti Miklósé, ki 1939-ben állapította meg Kassák szabad versének „formateremtő” jellegét, a megcsontosodott versízlésre nem tudtak hatni, s nem tudta befolyásolni a közhangulatot Gyergyai Albert és Lengyel Balázs Kassák-méltatása sem.

Radnóti Miklós azonban, nem véletlenül, a szabad versnek már „Kassák-i formájáról” beszél: „Mert Kassák szabad verse — írta — formateremtés volt. Egy költői alapélmény találta meg e versben egyetlen lehetséges formáját, és az eredményt megelőző kísérletek szervesen a teremtés szolgálatában álltak...” S erre a megállapításra bukkanhatunk Gyergyai Albert írásában, melyben Kassáknak az *Elporzott évek* című versét magyarázza: „Egy Kassák-vers, általában, nem ismeri a rímet, nem tagolja strofákba a lírai anyagot, nem él sem a hangsúlyos, sem a szótagolható ritmussal, eleve s elszántan megfosztja magát a vers külső ékeitől, mindattól, amit nem egy versolvasó magával a költészettel azonosít...” Kassák tagadja tehát a költőinek egyfajta felfogását, és meghirdeti a másikat, amelynek a magyar irodalomban istene és prófétája is ő maga volt, az egész modern magyar költészetet befolyásoló erővel.

A Kassák-vers azonban, bár a lehető leghoroszabban tapad a költő egyéniségéhez, mégsem egynemű: különbözik a szabad vers világirodalmi mestereinek formájától, és a több mint fél évszázada folyton gyarapodó kassáki életművön belül is számtalan változata van, szinte mindegyik Kassák-vers a megoldás új lehetőségét is jelenti. Éppen ezért a Kassák-versek alapképleteinek meghatározása egyúttal a kassáki költészet bizonyos köreinek meghatározását, azoknak a sűrűsödési göcöknek a kijelölését jelenti, melyek felé versei — egy-egy korszakon belül — mutatnak. Amikor az alábbiakban három versét szemügyre vesszük, abban a reményben tesszük ezt, hogy a „szabad vers kassáki formájának” e három változata révén egy tipológiai vizsgálat előmunkálatait indítjuk meg — ikalauzul Kassák versvilágába és a szabad vers sokrétű és gazdag problematikájába is.

II.

Első textusunk címe: *Séta a perifériákon.*

Hosszu, muzsikás iramban nyujtogatom a lábaimat.
A lábaim, villamos fürge motollák, mérik a földet
s a kezeim pihenten ívelnek, előre-hátra rugóznak,
levegőt kaszálnak és fürdenek a zuhogó fényben.
Előre! Tüzek pacsmagolják az eget. Előbbre!
Táguló perifériák.
Ó, facsaró, vad életszag. Szobros mozdulások.

Harag. Sírás. Nevetés.

S Ó, lányok megduzzadt anyányi melle. Kipárazott szép hímek.
Halleluja nektek a fölszakadt reggelben !!!

Csak előre! Harsan a kőbogas erdő. Angyalföld.
Halleluja!

Odakint most vérben dagadnak a nyárközépi földek.
Ordítsatok föl gépek! Jó testvérek. A levegőben.
Hűvös pincékben.
Szénporos műhelyekben. Táncoljatok a roppant gránittalpakon.
Acélhomloku szentek. Halleluja! Nyers olajat habzsolók.
Dagadjon forró szügyetek. Vessétek ki a szelepeket.
Es veszettül zakatoljatok.
Öljétek meg a hősök álmait s a gyávák undok halálvonítását.
Lábalok a sárga sokszögek között. Hatalmas koncert.
Csak rajta!... Rajta!
Igy! S izzó vasfogaitokkal marjátok el a bús, csontkezü fékezőket
Az örökös rabszolgát!

Inognak a sebes tűzfalak. Csak rajta! Porzik a rőt, keményhúsú föld.

Orromon, számon, füleimen magamba szivattyuzom
az élet szakadó zúrzavarát.
Itat a csurgó vörös nap. Tenyeremet rápaskolom
A harsogó szijjakra. Hajrá!
Kereknek pergő bordáira. A kurblikra. Emeltyűkre.
Erőm most pattogjon szét az űrben
s bő ereimben bugjon, dohogjon, vihorásson
a munka fölriadt ditirambja.

Kassák futurista-expresszionista konszakának verse a *Séta a periferiákon*, egy olyan pillanaté, amelyben a Mesteremberek ikimért prófétai öblössége tűnőben már, s a futurista mozgás-képzet és az expresszionista látás közvetlen hatásainak térfoglalása, elhatalmasodása figyelhető meg, s ezek nyomában a mindinkább vizuálissá váló lírai vers mutatja meg magát, a láttatás közvetlenebb módozatainak előtérbe kerülésével egyetemben. Önnön forrásaira mutat így ez a versforma, amely — Tolnai Gábor formatörténeti tanulmánya szerint — a könyvnyomtatás megjelenésének tulajdonképpeni következményeit akarja érvényesíteni, és az elveszett és elvesztett totális akusztikai mozzamatot, a közvetlen beszédet s vele a hanghatások más formáit is mesterségesen, képileg próbálja előállítani, amely éppen ezért már nem a vers lényegéből, hanem a költőnek a világ jelenségei felé forduló közlésigényéből következik. A vizualitás akusztikája ez már. A dalolt vers klasszikus alakjától egészen messze kerültünk, ahol nem a megszokott versritmusok játsszák a szerepet, hanem a még lényegében prózaritmusnak tudott formák, melyeknek — Németh László meghatározása szerint — fiziológiai időmérőjük van.

A ritmikai szervezetségnek nyilván mincsenek már ebből következően zenei elemei. Ezeknek szerepét a mondatképződés, a kijelentés informatív jellege, az eredendően közlő álláspont veszi át, a sorok a mondattestekkel egyenlítődnék ki, s ebben a formájában még az enjambement-ek is aránylag ritkák: a ritmikai egységeket a mondatnak a szólamai, illetve a gyorsulásokat és lassulásokat, mint a vers iramá-

nak tényezőit a hosszabb és a rövidebb mondatok váltakozása adja meg. De már kevés köze van a bibliai gondolatritmushoz — a gondolatok ritmusát és ritmusos elrendeződését látjuk a versben, amely bár sok vonásában emlékeztethet a melodikus versben mutatkozó költői alapállásra, a versképződés jellegének attól elütő vonásait hívja elő: előállítja a dinamizmust (a futurizmus inspirációjaként) és a születő pillanat tornyosuló erőmutatványát (expresszív mozzanatként) — képi megoldásaiban a geometrikus elrendeződést (a kubizmus létezésének üzeneteként), kihangzásában pedig a világ felé forduló törekvést, amely a költői Ént csak annyira tartja fontosnak, amennyiben az a világlátvány előállításában vállalni tudja a közvetítőnek a szerepét, amennyiben az expressziók forrásává, tehát felfogó-visszavetítő funkcióvá tud válni, amennyiben energiaként tud megjeleníteni akkor is, amikor alakként van a versben.

A *Séta a perifériákon* című Kassák-vers és vers-testvérei nyilvánvalóan nem határozhatók meg azzal az egyértelműséggel, amelyet egy-egy izmus külön-külön hozott. Sajátos ötvözetű ez a vers, melynek „vegyi képlete” a kor művészeti törekvéseinek és ideológiai sodrásának jellegzetes konstellációjából keletkezett, s csak az összbenyomás részleteket elmosó általánosításával nevezhető futurista-expresszionista ihletésűnek, amelyben azonban a rációnak is megvan a maga jelentős szerepe mind a mondatban alakot kapott gondolatnak, amely a vers ritmusosságát adja, mind pedig a vers képeinek struktúrája terén: a geometria formáinak a látatásában, a vonalasságban, a mutatkozó redukció absztraháló törekvésében.

Ugyanakkor a „város peremének” a költészete ez, mindazokkal a következményekkel, amelyeket az így kapott nézőpont revelál a világképre kiható módon. Az „élet” verseit írja: a „facsaró, vad életszagnak”, az „élet szakadó zúrvárának”, „az itató csungó vörös mapnak”, a „munkának”, „ditirambját”, mely „búg, dohog, vihorász”, ahogy a *Séta a perifériákon* klasszikus zárzata meghirdeti. Az életnek és a munkának hatalmas „koncertje” foglalkoztatja a háborús világban, s ennek megszabó, a vers hangulatát és irányát elhatároló jelenlétét tükrözik ezek a versek, az élet agresszióját hirdetik olyan időkből, amikor a halál kényszere uralta a világot. A témaelfogás és realizálás egységének jegyében íródott tehát a *Séta a perifériákon* című vers is, amelynek kompozíciója — éppen ezért — Kassák törekvéseit aránylag tiszta alakjában hordozza, s hirdeti a tényt, hogy a „lázasan áradó szabad vers és lázasan áradó történelem egymás mellett született” (Szabolcsi Miklós), a „magyar avantgard nagy pillanataként”.

Már-már szigorúnak nevezhető, arany metszetet kínáló kompozíciós képlete van a *Séta a perifériákon*-nak: háromszög-vers. Három tagoltsága a szimmetriát sugallja, amelyet külön hangsúlyoz a tagolódást kiemelő két rövid rész, az első nagy egységet követő:

Csak előre! Harsan a kőbogas erdő. Angyalföld.
Halleluja!

és a második és harmadik közé ékelődött:

Inognak a sebes tűzfalak. Csak rajta! Porzik a rőt, keményhúsú föld.

Ezek egyúttal a versnek a fix pontjai is, horgonyok, melyekhez a versképek rögzítődnek. Ilyen pontokat találunk azonban magunkban a

Ish'er Terenc

vers kép-táblákban is. Az elsőben az „Ó, facsaró, vad életszag” felkiáltás körüli sorokban, a másodikban a „Hatalmas koncert”, a harmadikban a „Hajrá!” kiáltásába torkolló képsor funkciójában, hogy ellenpontjai legyenek a külváros-képzetet hordozó, vaskos valóságot sugalló részleteknek.

Tanulmányosak ugyanakkor a vers „háromszögében” meghúzható átlók is, amelyek közül az egyiket futuristának, a másikat inkább expresszionistának minősíthetjük. A futurista átló a vers első lélegzetvételéből indul, s jellemző, hogy az első vers-egység a jellegzetesen futurista és: az „irammak” a kifejezése, amelynek egy Giacomo Balla-kép címének parafrázisaként a „sétáló ember dinamizmusának” is nevezhetnénk, különösen az első négy sor alapjám. A vers itt fut a látvány elé, és az észlelt dinamizmus az ötödik sorban kapja meg gyorsulását az „Előre!”, majd az „Előbbre!” biztatásával, hogy a „facsaró, vad életszag” emlegetése után jellegzetes futurista mondatok („Harag. Sírás. Nevetés.”) és képzetek („S ó, lányok megduzzadt anyányi melle. Kipárazott szép hímek.”) következzenek.

A vers a középső képben már „száguld”, ide-oda cikáz, ég és föld között röpköd és a képmezőn az elsőben felgyonsult mozgásenergiák az expresszió gránát-csípkebokrait virágoztatják ki. Ha előbb még „szobnos mozdulásokról” volt szó, most már a gépek ordítása hallatszik, és „roppant gránittalpakon” a táncuk képzele merül fel. A gép ünneplése ugyan még futurista vonás („acélhomlokú szenteknek” nevezi Kassák őket), de a kép rajzában már csak a „sárga sokszögek” képzetében kap újabb támpontot ez az ér, hogy a harmadikban, mintegy az első kép dinamizmusát megismételve, a világot mozgató gépek mozgásának rajzánál állapotják meg („Tenyeremet rápaskolom a harsogó szíjjakra. Hajrá! Kerekek pergő bordáira. A kurblikra. Emeltyűkre.”) — ismét csak geometrikus vonalakat idézve élénk.

Az expresszionisztikus „átló” emezével ellentétes irányú — folytonosan növvő, elhatalmasodó módon fut végig a versen. Az első képben még alig tud feltörni s elsősorban néhány nagyításban („Tüzek pacsomagolják az eget.” pl.) és a versegység utolsó sorában észlelhetjük, míg a második rész már jellegzetesen expresszionista, ugyanakkor nem a mozgásnak, hanem az egy helyben állásnak a képe is: az expresszív gondolatok szólnak meg benne, a háború és a béke, a munka és a pusztulás, élet és halál problematikája — e stílus jellegzetes megoldási módozataival. A harmadik részben, ismét csak az expresszionista világkép szellemében emelkedik a ditirambus eksztázisába a mindent legyűrő és a munkában üzenő életenergiák ünneplésével, kozmikus tételével. Törvényszerűen kapja a tűzfal itt a „sebes” jelzőt, s szólnak meg az erős gesztusokat idéző igék, melyek hol a nagyítás, hol pedig a különösség képzeletével hatnak.

„Koncert” — mondja Kassák verse, megadva e verstörekvéseknek nevét is az életszimfónia ígérésében. Nem hiába emlegeti első verseskötetének címe Wagner nevét, a fegyelem és a rend alapvető igénye, a szerkesztés összefogó erejének tisztelete az expresszionista burjánzás fölé kerekedik. A költő alaptermészete nyilatkozik meg ebben a mozzanatban, s e verseire, melyek az életnek ilyen látzában születtek, döntően rányomták pecsétjüket, és valóban kassákivá avatták ezt a formát, amely — ismét csak nem véletlenül — a forradalmi vers fogal-

mával azonosult a magyar irodalomban. Követőinek szép száma pedig azt bizonyítja, hogy kitörölhetetlen nyomokat hagyott a magyar verskultúrában éppen ez a verstípus, elannyira, hogy egy Kosztolányit is vonzáskörébe tudott ragadni, s a fiatal magyar líra is megmártózott forrásában.

III.

A húszas évek egy új, bár a tízes években keletkezett verseivel rokon típust hoztak: a dadaista-szürrealista Kassák-versét.

A *Tisztaság könyvéből* idézünk:

64.

Fekete trapézon repülnek el vágyaim és a hangok amik szerelmem
árnyékában farnadnak
úgy látszik végleg elfelejtettem a házat ahol jó szüleim ének
ó fénytornyok és fénysebek
nehéz nekem a tetszhalott gyermek a fájdalom és gyűlölet felhői
esőznek
a vámorre figyelmeztetlek aki szörnyethalt München kapui előtt
tudod-e még ki mennydörög a lemezplatni mögött
esténként hazamenni a meredek lépcsőházban így csukódik össze
[fölköttem az idő érzem ahogy a szél megfagy a gyékényen
és nem aludni nagyon sokáig nem aludni reggelig nem aludni
[másnap
délig nem aludni
egyáltalán nem aludni
csak feküdni az ágyon elgyürt ingben és megkeményedett ábrázattal
a sárga tehén közben hétszer átmegy a kerten
pam pamm
üvegen gurulnak könnyeim
egy kardcsőrű madár megölte hűségese szolgálmat
most az asszony felé fordulok hogy átadjam kinyílt virágaim
nem ismer meg
a szomszéd lakkozott asztalkája áll közöttünk
hogyan is kerültem hát idáig.

Túl eposzain, *A máglyák énekelnek* kiteljesedett expresszionizmusán és *A ló meghal, a madarak kirepülnek* kivirágzott szürrealizmusán, a Kassák-vers új alakban kristályosodott, s kötőanyagként sorra felhasználta azokat az új tapasztalatokat, amelyeket 1919. és az azt követő emigrációs évek eszmékben és irodalomban felkínáltak. Ha az 1919-et megelőző idők expresszionista Kassák-versét a kiáltás versének nevezzük, a húszas években alakulót bátran a merengő sóhaj versének kell tartanunk, amelynek megváltozott hangvételében a bukott forradalom és a cselekvés elvét veszített költői helyzet sugallata bujkált. Az egyes, előre haladni biztató, hívó út után az önkör örvénye hív — egyetlen nekifutó magy lélegzetvételi mondat körbefutása a vers.

Forrása ennek a versnek az újonnan kialakult költői élethelyzet volt tehát, s ennek leginkább látható „formája” a versmondatokra építkező, a gondolatok ritmusosságát munkába fogó érzelmi-intellektuális mon-

datritmus, mely célratorően a harcos és prófétai pátoszt csalta s állította elő a vers hangulataként. Az expresszió még szabadon élhetett a világ értelmes voltának tudatával, bátran gazdálkodhatott az értelmi mozzanattal, a világos összefüggésekkel, a szétesni akaró elemek és tárgyak között munkáló és azokat összefogó kohézióval.

Kassák számozott versei (a címek tüntető elhagyása sem véletlen!), az expresszionista versnek mintegy az ellentétéként, de annak egyenes következményeként is, a hiányokból épültek, mintha a költő levonta volna azokat az eszmei-érzelmi következményeket, amelyek a világ állapotából felkínálkoztak. Az a bizonyos „értelmi” mozzanat fakult ki a versből, amely oly elevenen hatott, az összefüggések tűntek el s a világ dolgai szárnyukszegetten álltak egymás mellett, közöttük pedig betöltetlen ürok tátongtak, a vers szakadécai, meredélyei fenyegettek, melyek felett a költői sóhaj borongott csupán az elveszön tűnődve. A vers születése előtti pillanat képe lehetne ez. A venssé válás pedig akkor következik be, amikor a világ ilyen képzete alatt megindul a föld, s lírai katasztrófaként, azok a bizonyos dolgok közötti szakadékok összezáródnak, a hézagok eltűnnek, az ürok látzata megszűnik. A borongó költői képzetet azonban nem hidakat épít e szakadékok fölött, s nem gondol összekötésükre sem — a taszítás erejének a tudatában, hanem mintegy egymás mellé rántja őket, azaz tudomásul veszi, természeti törvényként fogja fel állapotukat, s ezért elrendezésükön sem változtat.

Így lett a Kassák-vers a „nem összeillés” síkja, olyan „varázsszónyeg”, melyen dolgok, érzelmek, tárgyak találkoznak, melyek különben nem találkozhattak volna az összefüggések elvéből következően. Dadaista bátorság és szürrealista képzelet — ezek azok a kvalitások, melyeket Kassák ezekben a versekben manifesztál — erények, melyek nélkül a valóságnak egy ilyen felfogása költészetként aligha érvényesülhetne, s nem kaphatnák meg az összefüggéstelenségek sem költői logikájukat. Kassák versében azonban nemcsak az érdekes, ahogy ezek az általános dadaista-szürrealista látási-költési szabályok érvényesülnek, hanem mindenekelőtt a kassáki specifikum ebben érvényre jutó öntörvénye, mellyel az ilyen verseknek is kassáki formája alakul ki, egy sajátos képlet, amely megkülönböztethetővé teszi versét a szürrealista törekvéseken belül is.

A mondat-vers, a költemény belső monológ jellege, a vers képi elemeinek egymás mellé sorakoztatásával előcsalt automatizmusna emlékeztető hatás, a képalkotásban ugyancsak ennek érvényesülő munkája (az egymástól távol eső vagy egymásnak ellentmondó érzéki-fogalmi területekről érkező elemek egybekapcsolása), a képsoroknak a látomás felé való hajlítása, nemkülönböztetve a kiélezett s mintegy a versképhez futó dadaista abszurditást provokáló elemek fel-feltűnése révén Kassák verse szorosan kapcsolódik a szürrealista irányhoz. Ám a vers arányossága, szerkesztettsége, tiszta képlete és harmonikus alaprajza, piktorális determináltsága, ritmusosságának periódusaiból üzenő szabályossága — az egészet összefogó mértaniség az egyéniség pecsétjét adja versének. Nem a spontán vallomás, hanem a kordában tartott képzelet gyermeke a verse, és alig van köze ahhoz az álspontaneitáshoz, amelylyel a szürrealista költő nemegyszer élt az automatizmus illúzióját előcsaló szándékkal. A Kassák-vers e típusában a megszerkesztettség síkján

realizálódik ez a bizonyos automatizmus. Abban az ösztönös mozdulatban jelentkezik, amellyel elrendezi a vers képi elemeit, megkomponálja a versképet, a konstrukció nemes értelemben vett elvét érvényesíti a képzelet merész húzásaiban is. Ehhez még hozzá kell kapcsolnunk a futurista stiliztika továbbélő elemeit is, hogy a Kassák-versben megmutatókozó folytonosság-motívumot is jelezhessük.

A mondatversben a tagolás klasszikus módja lehetetlen: a Kassák-vers is tömbvers, monolit, ami azonban távolról sem jelenti, hogy nincs kompozíciója. Ami szembeötlő, az a képinek (képzőművészeti szempontból értelmezett) elrendezettsége, a vers „képi” volta, melyet a korszak (kassági) képzőművészetével rokonvonásúnak, egy töről fakadtnak kell tudnunk, abból a törekvésből származónak, amely képverseit is szülte. A mozduló s magát a versre kényszerítő mértaniság dereng fel a figuratív kompozícióból, s a kimért utak képzete ötlük fel a vers olvasásával.

A 64-es számot viselő versében a hangulat tagoltsága nyomán születik meg az alaprajz legfontosabb három vonala:

Fekete trapézon repülnek el vágyaim és a hangok amik szerelmem
árnyékában fakadnak
-----
esténként hazamenni a meredek lépcsőházban így csukódik össze
fölöttem az idő...
-----
hogyan is kerültem hát idáig.

Erre következően, jellegzetes aszimmetria felé törekedve, inkább a vers második felében tűnnek fel, és így az abszurditás hálózata mutatja meg magát a jellegzetesen dadaista merészségekkel képbe rajzolt motívumok révén:

a vámőrre figyelmeztettek aki szörnyethalt München kapui előtt
-----
a sárga tehén közben hétszer átmegy a kerten
-----
egy kardcsőrü madár megölte lúséges szolgámat
-----
a szomszéd lakkozott asztalkája áll közöttünk

Ezek közé futnak be olyan sorok, amelyek vizuális („ó fénytornyok és fénysebek”) és akusztikai („pam pamm”) funkciójukban az összekötő szerepét kapják, hangulati értékükkel hatnak, s ellentözzák az abszurditás és a világból kiesettség gondolata támasztotta merengés egységét, felelve is az egyes részekkel. Ezeket tölti ki a költő az asszociációk, a szürrealista érzékenység lehetővé tette képeket, melyeknek zömében az ábra jelleg az uralkodó, mint ahogy az alaprajz vonalzatából a mozgásirányok üzennek. Mert véletlen-e, hogy a képek tárgyi elemei elsősorban mértani ábra jellegükkel hatnak, s érzelmi vonatkozásaik egészen háttérbe szorulnak, illetve alig tudnak ilyen hatásokat kiváltani.

A konstruktivizmus gondolatával barátkozó, a mértaniságban szellemi formájára lelő költő megnyilatkozása már ez a kassági verstípus is, győzelem az automatizmus felett, a rendnek, a megszerkesztettségnek a felülkerekedése azon a költői helyzeten, amely önmagában a világ összevisszaságának a tényét akarja tudomásul venni, kifejezni, hogy

e kerülő úttal meghirdethesse a rendnek az igényét, mi a szürrealizmus „ideológiájának” sajátos vonását képezte. A szürrealista kutatások, legalábbis azokban az években, amelyekben Kassák ilyen jellegű versei születtek, az automatizmus és az álom mozzanatának előtérbe helyezésével a „rendtelenségek”, a világ meghibbanásának észlelésével voltak elfoglalva, s ama rend-eszményig, amelyet a magyar költészetben pl. József Attila énekelt meg oly szenvedélyes vágyakozással, a szürrealista költő csak a szürrealizmus tagadásával érkezhett el. Nem véletlen, hogy Kassák, aki más utakon és más történelmi-társadalmi élmények világában járt és így jutott el a dadaista-szürrealista látásmódig, a szürrealista vers sajátos változatát is megteremtette és kifejezte. Nála nem a felbomlott és részeire esett világ felfedezésének igényével, hanem a konstatálásnak, szó szerint is a felmérésnek a törekvésével találkozunk, míg verséből a rendnek az a vágya üzen, amely a konstruktivizmushoz szegődött el egy életre, irodalmi eszményként hirdetve és őrizve azt a *rendet*, melyet társadalmi síkon, a forradalmak bukásának tapasztalatai alapján, egyelőre elérhetetlennek tudott.

Konkrét s idézett versünk is azt bizonyítja, hogy a költemény a benne megszólaló mondanivalónak lényegében ellentmond és előtte fut, a merengés futamaiban az egykor birtokolt harmónia- és rend-képzet felett érzett veszteség csendül. S ez a „tudás-többlet” az, amely döntően meghatározta nemcsak Kassák szürrealista szabad versének típusát, de alakulását is befolyásolta, egy újabb verstípus kimunkálásra ösztönözte. Ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy ez a Kassák-vers-típus is „hódító” volt, a költészet addig egy csak nyugatnak tudott tartományát tette a magyar költészet számára elérhetővé.

IV.

Sokan következtelenséget látnak Kassák gyors ütemű „izmus-váltásaiban”, hódolatot az irodalmi divatnak és szeszélynek, s erre hivatkozva hajlamosak Kassáktól az autentikus alakulás vonatkozásait megtagadni. Felületesen szemlélve tűnhet csak ilyennek az író törekvéseinek legnagyobb része. Valójában konzekvens és következetes, sőt akár módszeresnek is nevezhető metamorfózisok sorozata kínálkozik művét szemlélve, amelynek nemcsak öntörvényei alakultak és kristályosodtak ki egy-egy perióduson belül, így a Kassák-vers típusai is, hanem következményei is megszülettek, az a hatás, amelyet a magyar költészetben Kassák műve kiváltott. Ennek a változássorozatnak, a jelek szerint utolsó láncszeme a Kassák-versnek az a harmadik típusa, melyet konstruktivistának nevezhetünk, bár jeleznünk kell nyomban azt is, hogy a Kassákkal kapcsolatban emlegetett konstruktivizmusnak inkább eszmei, mint gyakorlati-versbeli vonatkozásai vannak azzal az izmussal, melyet konstruktivizmusként tartanak számon.

1926-ban Kassák már elméleti megfogalmazását próbálja adni a művéből már előbb üzenő konstruktivista tendenciáknak *Az új művészet él* című tanulmányában. Ám, míg barátkozásai az izmusok legnagyobb részével vagy irodalmi, vagy irodalmi is volt, konstruktivizmusa jellegzetesen képzőművészeti forrásokból táplálkozott: az absztraktizmus különböző változatai és az architektúra akkor feltörő irányzatai képezhettek azokat a külső és a világ művészetéből feléje áramló hatá-

sok forrásait, amelyek írói egyéniségének belső természetét, öntörvényeit segíthették felfedeznie, s megfogalmaznia annak az eszmei rendszernek is főbb pontjait, amely a világhoz, a társadalmi élethez és a politikához való viszonyát évtizedekre érvényes módon megszabta, és segítette álláspontja kialakulásában a forradalom leverése után, az emigrációban kialakult eszmei és egzisztenciális zavar ellenében. Kassák „jövőbe forduló” szemlélete és rendigénye kapott formát a konstruktívizmusban, s úgy láthatta, ebből az irányzatból a kor lelke szól, aminek megfogalmazásával pl. József Attilának ő adhatta át a „megszerkesztett jövő” gondolatát (ahogy egy ismertetője nemrégén megállapította). „A mi korunk pedig a konstrukció jegyében született, s így magától értetődik, hogy a bennünket kifejező új művészet csakis a konstruktív művészet lehet. Az izmusoknak az a fejlődési folyamata, amely egy részeg embercsoport rakoncátlankodni akarásából indult el, belső ellentmondásokon és egymást marásokon keresztül eljutott a meghiggadásig, a tagadás anarchikus gesztusaitól az igenlő építésig... S megint nem véletlen, hogy a konstruktívizmus a forradalomban győztes Oroszországban és még a háborúból is kimaradt Hollandiában született meg. Hollandia változatlan jómódban és nagy szellemi szabadsággal, Oroszország pedig, ha emberfeletti szenvedések árán is, a tűz és vér kereszttségében megtisztult ember hitével és felfokozott akaraterejével nyúlt hozzá élete megreformálásához...” — írta. Az élet hétköznapi tárgyaiban, a társadalmi élet minden területén az „egyenes vonal, a mértani formák érvényesülése s a föltétlen tény- és tárgyszerűségekre való törekvés” jelenségét figyelte, s ezek azok a mozzanatok, amelyeket nemcsak képzőművészeti alkotásaiban, de költeményeiben is érvényesíteni akar, kialakítva a versnek azt a formáját, amelyben ezek a tendenciák megmutatkozhatnak és érvényesülhetnek. Az a tény pedig, hogy a húszas évek végétől egészen máig hű maradt ezekhez az elvekhez és törekvésekhez, bizonyítja, hogy művészi alaptermészete találta itt meg végleges alakját, érvényesülésének legegyszerűsebb és legtermészetesebb lehetőségét. Ha kezdetben a pátoz visszfénye csillant is meg az anyagnak e versekből kicsapó nyugalomán, s expresszionista versére emlékeztető színek futották is be, a harmincas években már mind egyértelműbb és mind tisztább vonásaiban hordozták a versek Kassák konstruktív törekvését, *A tölgyfa levelei* (1964) című kötete pedig definitív és letisztult alakjában prezentálják Kassák e verstípusát. Ebből a kötetéből való a *Csendélet* című verse:

Háromlábú kerek asztal.

Rajta zömök agyagváza egy lengyel barátomtól kaptam

színezésével mintha a pingvinek fehér-fekete foltjait utánózná.

Vörösbermártott tuskék szalmavirágok és felnyitott könyvek egymásra
[dobáltak.]

Színes tinták amiket rajzoláshoz használok.

Rengeteg megfojtott cigarettavég.

Papírok

Párisból

Londonból

Csikágóból

Prágából

Helsinkiből

Amszterdamból

és néhány zsiros hazai indigó.
Van itt még két illatos kubai szivar
nem merek feljűk tekinteni
csábítanak
hogv gyűjtsak rá
és űljek le dolgozni.

Költői pályája elején állt a *Mesteremberek* című immár klasszikus verse, s itt, nyilván a hatvanas évek tornésében, is felbukkan egy új, a *Mesteremberek* motívumainak egy részét tovább mondó költemény, melyben a maga munkájáról szűló költő alakját, hétköznapjait festi. A műalkotásnak, mint „tisza realitásnak” Kassák által elérhető legkristályosabb alakját jelentik ezek a versek, valóban itt már maradéktalanul érvényesül az a törekvése, hogy csak a maga képességeivel és az anyag ellenálló erejével számoljon, ahogy azt a húszas években kitűzte. A „lehető legegyszerűbb kiteljesítése” önmagának, mint versben manifesztálódó produktum — ez a Kassák-vers, amelyet már-már tiszta képletként a *Csendélet* című költeménye is prezentál.

A konstruktivizmus szelleme Kassákban, a költőben, a képzőművész szerkesztő kedvét és komponáló ihletét ébresztette, s nem véletlen, hogy a *Csendélet* nemcsak címében, de költői rajzában is verskép és olyan teljesítmény, amelynél már nyugodtan lemondhat még a képversek szerkesztésében jelentkező és jelen volt „látványos”-mozzanat segítségéről is. Az egyszerűség csodájának poézisében ragyog az így minden sallangjától megfosztott, az elhagyások lehetőségét maradéktalanul kihasználó megfogalmazás — a redukciónak szinte a végső határán már, amikor a mondatnak egykor oly jelentős ritmikai szerepe is a jelzésre csökkent, s helyébe a puritán kijelentés, a tényközlésnek ez a legegyszerűbb és legegyszerűbb módja lépett. A költő tény- és tárgytisztelének föltétlen voltából születik az ilyen vers, az anyag tisztelétének olyan magasfokú kultuszával, amelyhez fogható a magyar költészetben nincsen. Az a költő nyilatkozik meg az ilyen versekben, aki egykor az „átlátszó, tiszta üveglapot, az esztergapadon fényesre csiszolt acélgolyót” becsülte esztétikumá miatt, s bár ezt a végső és utánozhatatlan egyszerűséget nem is tudta versként előállítani, folytonosan felé közelítésével alkotott. A csak szükséges szavakat és mondatokat, a föltétlenül odakívánczó íveket szerepelteti már csupán — hadd hirdessék azok pusztá létezésükkel az élet és a művészet igazságát, s mutassák a költőt, aki először hirdette meg és képviselte a maga szabadságával azt az eszményt, melyről legnagyobb tanítványa, József Attila, emlékezett, mondván, hogy a „költő az adott világ varázsainak mérnöke”. Nem hinném, hogy Kassák idegenkedne a költő-mérnök minősítéstől, hiszen akkor is rajztábla áll előtte s körző, vonalzó a kezében, amikor verset író ceruzája fut a papíron.

A konstruktivizmusnak sajátos, Kassákra oly jellemző átértelmezése azonban csak részben magyarázhatja versének ezt a típusát. Gyökerei az egyéniség talajába kapaszkodnak, s aligha hihető, hogy itt, ezen az úton, s ezeknek a megvalósulásoknak a vonalán követhető lenne. Mint ahogy nem lehetett utánozni a világháború idején írott Ady-verseket sem — stílus és modor, a vers egésze ilyen esetekben már a költővel forrt elválaszthatatlanul eggyé; a vers a szó legszorosabb értelmében a költői egyéniség „formája” lett.

VERSEK

GOTTFRIED BENN

MORGUE

I. Kis Őszirózsa

Vízbefulladt söröskocsist feszítettek az asztalra.
Valaki sötétvilágoslila őszirózsát
szorított a foga közé.
Amikor a mell felől
a bőr alatt
hosszú késsel
kivágtam az inyt meg a nyelvet,
meglökhettem, mert átcsúszott
mellette az agyba.
Amikor bevarrták,
mellüregébe pakoltam
a fagyapot közé.
Idd magad tele a vázádban!
Nyugodj békében,
kis őszirózsa!

II. Szép ifjúság

Egy kislány száját, aki nádasban feküdt jó időn át,
valami megrágcsálta.
Amikor feltörték a mellét, garatja lukacsos volt.
Végül a hashártya alatt egy lugasban
egy fészeken ifjú patkányt találtak.
Az egyik kis testvérke halott volt.
A többiek a májon és a vesén éltek,
itták a hideg vért és
ifjúságuk szép volt.
Szépen és gyorsan jött haláluk is:
vízbe dobták őket.
O, hogy cincogtak a kis pofikák!

András Sándor fordítása

ÉJJELI KÁVÉHÁZ

824: asszonyok szerelme és élete.
A cselló sebtiben iszik egyet. A fuvola
mélyet böffen, három taktusnyit: A pompás vacsora.
A dob befejezi a detektívregényt.

Zöld fogak, pattanás az arcon
szenhéjgyullaóásnak int.

Hajzsír
Leszél kitátott szájbéli garatmandulához,
nyakában hit remény szeretet.

Fiatal golyva nyergesorrhoz jó.
Három sört fizet neki.

Szórtüszőgyulladás ibolyát vesz,
tokát meglágyítani.

B-moll: a 35. szonáta.
Két szem felüvölt:
Ne fröcsköld Chopin vérét a terembe,
hogy a csőcselék csoszogjon rajta!
Vége! Hé, Gigi! —

Az ajtó elfolyik: Egy nő.
Kéeltség kiszikkadt. Kánaáni barna.
Szűzies. Kavernás. Szag jön vele. Alig szag.

Csak a levegő domborul édesen
agyamnak.

Mögötte pocakosság bukdácsol.

András Sándor fordítása

FENYEGETÉS

Tudd meg:
Állatnapot élek. Vízpillanat vagyok.
Este szemhéjam mint erdő és ég alatt.
Szerelmem csak kevés szót tud:
Olyan jó a vérednél.

András Sándor fordítása

AUGUSZTUSNÁL NINCSEN MAGÁNYOSABB...*

Augusztusnál nincsen magányosabb:
a teljesülés órája! — a táj
vörös és arany lángtengerben áll,
de kertjeid kedvéből mi maradt?

* A verset, mint az egyik leveléből kitűnik, Benn 1936 nyarán írta, de első ízben csak 1954-ben jelent meg nyomtatásban.

Fényes tavak, omló egek,
a tar mezők halkan ragyognak,
de mi jelenti országodnak
diadalát, milyen jelek?

Hol minden boldogságot mutat,
gyűrűt cserél és összepillant,
s földi mámort átjár borillat —:
te más-elem, a szellem szolgája vagy.

Gömöri György fordítása

STATIKUS VERSEK

Fejlődésidegenség
a mélység a bölcsben.
Gyerekek s gyermekek gyerekei
nem nyugtalanítják,
nem hatolnak belé.

Irányok képviselése
cselekvés
utazás el és vissza
olyan világot jelöl,
amely nem lát tisztán.
Ablakom alatt
— mondja a bölcs —
völgy fekszik,
benne árnyékok gyűlnek,
két jegenye szegélyez egy utat,
te tudad — hova.

Statikájára másik szó:
perspektivizmus,
vonalakat húzni,
továbbvezetni
kacs törvény szerint
— *kacsokat ontani* —
és rajokat és darvakat
a koraég télvörösébe kivetni,
azután hagyni, hulljanak —
te tudod — kinek.

András Sándor fordítása

TÖREDÉKEK

Töredékek,
lélekváladékok,
a huszadik század vércsomói —

Sebhelyek — a teremtés hajnalának megzavart körforgása,
öt évszázad történeti vallásai elpusztítva,
tudomány: a Pantheon repedései,
Planck Keplerbe és Kierkegaard-ba ömlött
kvantumelméletével, hogy mindent összezavarjon —

De voltak esték, melyek a Mindenek Atyjának
könnyed, messze-áramló színeiben teltek,
kék hömpölygés csendjében
visszavonhatatlanul —
kék, az introvertáltak színe, kék,
akkor összegyűltünk,
térdünkön nyugtatva kezünket
egyszerűen, mint a parasztok,
falusi harmonikaszó mellett
nyugodtan iszogatva —

és más esték,
belső görcsöktől ziláltak,
ívetörésektől,
stílus-sűrítésektől
és szerelmi hajszáktól zaklatottak.

Kifejezés-válságok és erotikus ingerek:
ez a ma embere,
belseje úr,
személyiségének folytonosságát
öltönye örzi,
tíz évig is eltart, ha jó az anyag.

Minden más: töredék.
Félhangok,
szomszéd házából szivárgó dallamfoszlányok,
néger spirituálék,
vagy Ave Máriák.

Gömöri György fordítása

FINIS POLONIAE

Finis Poloniae —
kifejezés,
mely történelmi tartalmától függetlenül
a nagy birodalmak
végét jelenti.

A légkör elvarázsolt,
mindenki szorongva lélegzik,
s a miazmás levegő, ha gondolatot szülne,
más földrészek monszunjait idézné
és sárga tengereket.

A nagyság elpusztítja önmagát,
az utolsó szót magának mondja ki,
idegen dal az, többnyire félreértett,
csak néha eltűrt —

Finis Poloniae —
talán egy esős, szomorkás napon,
bár az adott esetben egy hangot a boldogság is hallatott,
azután kürtszóló,
hozzá egy szál hortenzia, a virágok legnyugodtabbika,
mely novemberig tart az esőben,
jeltelen sírra nesztelen.

Gömöri György fordítása

DALLAMOK

Dallamok, igen, — s a kérdező sápad,
már nem city-lény, számok embere.
Tengerek mossák lábánál az ágyat,
felette vad ég, felhőkkel tele.

Olykor zebrák riadnak, antilópok
a Nyassza-parti bozótok alatt,
minden puha és könnyűlábú bólog
trópusi pára, dobszó, indulat.

És erupció és elemek harca
még régebről küldött gondolat:
az öt híres földrész csak massa,
melyben a tenger megakad.

Nem vagy korán és nem vagy későn,
valószínű, semmi sem vagy, csak füst;
az éterben a Finnlandia vérzón:
valse triste.

Minden csak moll, in con sordino,
higgadt a láb, higgadt a szem
itt Palaves és Portofino
között a tengerfövenyen.

Dallamok, igen, ősi lények
végtelenségeket hoznak neked:
valse triste, valse gaie, valse sohasemvolt
és felisszák a sötét tengerek.

András Sándor fordítása

CSAK MÉG FUTTÁBAN MINDENT

Csak még futtában mindent,
nincs tündéerkert, maradás,
alak, alaktalanság
kaptában
megrövidítve.

Szergej Rubinstein
két millió dollár
karcsú, vaskos, nyúlánk
fogcsinos, mély- és hájszemű
ladykre, szteppgörlökre, bárvampokra
aggatva,
a ragtapasz az ormányon,
amikor megfojtották,
ujjlenyomat-vizsgálat után,
támpontokat nem adott.

Csak még futtában mindent —
íme az Andezek:
ősi, ráncos,

nem geodétáknak való,
a-nousikális
a-muzikális
peremvilág
elpillantani —
répadugványt!
adjak!
gumóhúmuszt!
istenlitereket,
pokolyardokat
adjak
hasadékokat
megállni
beállni
befészkelődni kiáltana az ember —
semmi —
hasadékokat!

Csak még futtában mindent
neuralgia reggel,
hallucináció este
italra és cigarettákra támaszkodva

lezárt gének,
megdermedt kromozómák,
boogie-woogienál
még némileg izzadó csípők,
otthon aztán akasztóra a nadrágot.

Hol zárul valami,
hol világol valami távol,
dehogy tündéerkert --
kultúrkör:
pi szám kötéltrükkökkel!

András Sándor fordítása

EPILOGUS

I.

Az ittas hullámok dőlnek
órái a sápadó
korallnak a halódó kéknek
szigetednél Pálo.

Az ittas hullámok vége
idegen nekem és neked.
Csak a képek hallgató léte,
amit visszafog a kezéd.

Hullámok, lángok, miértek
s aztán hamura néz szemed:
„Hídverés az élet
elmúló folyók felett.”

András Sándor fordítása

A KÖLTŐ GOTTFRIED BENN

ANDRÁS SÁNDOR

Az első világháború előtt haragos fiatalemberek járták az utcákat, látogatták a kávéházakat és kiadóhivatalokat, feszengtek a kényszerzubbonynak érzett emberi kapcsolatokban, amelyet a magán-, köz- és nemzetközi élet körtermeiben a pillanatnyi Európa húzott rájuk. Kis idővel később expresszionistáknak nevezték őket és magukat. Haragos fiatalemberek, a kifejezés ismerős, a második világháború utánról, holott az első előtt is ismert lehetett volna. Érdeemes meggondolni, hogy ez új fogalmú harag, nem két ember közti személyes, nem is isten haragvása megszabott bűnöket elkövető emberek vagy népek iránt, hanem személytelen. Ebben hasonlít a félelem szintén új fogalmához, bár tartalmában éppen ellenkezője: a személytelen és cél híján való félelem bebörtönöz, míg az ugyancsak személytelen és már-már cél híján való harag felszabadít. Transzcendens harag ez, vele kitör az ember az adott emberi világ szűk rendjéből. E transzcendens harag testben tevékeny valós párja a forradalom. Az első világháború előtti haragos fiatalemberek között akadt, aki, mint Ernst Toller, forradalmár lett.

A harag tehát túljutás, kitörés. Ki a kényszerzubbonyból, de hova ki? Mi az a túl, ahova jutni sikeredik a vállalkozónak? Mit fejez ki az expresszionista művész? Nyilván azt, amit magában benn hord: a kifejezés művészete megkívánja, hogy tényleg benn legyen az ember. A kényszerzubbonyból való kitörésnek betörés az alapja, be az emberi mélységbe, a lélekhez vagy a szellemhez. A ma szinte felmérhetetlenek látszó bonyodalmat az okozta az első világháború előtti Németországban, hogy a fiatalemberek két csoportra bomlottak: volt aki Klageszel és a fiatal Lukács Györggyel a lélekhez és a formákhoz igyekezett, míg mások Heinrich Mann-nal a szellemhez és a tethhez. A későbbiekben sajnos beigazolódott, hogy a lélek is vezethet tettekhez — és a német lélek tettei közel sem voltak szépek —, valamint a szellem is kötődhet formákhoz. Gottfried Benn ez utóbbira példa. *O Geist* című verse, valamint korabeli leveleiből kitűnő Heinrich Mann iránti érdeklődése és tisztelete bizonyítják, hogy már a fiatal Benn is a szellemet választotta. Költészetének tragikus-melankolikus alapélményét talán az a jellemezhetnők, hogy választása nem járt sikerrel: ez a szellem és vele az értő én ellilant a vizsgálódás közben, és Benn éppen ennek a veszbeségnek lett krónikása és, paradox módon, a forma segédelmével, énekesé.

Kezdetben éneklésről szó sem volt. A kitörés érdekében befelé forduló ember először az emberi testhez jutott el, és jellemző módon ezt az emberi testet a hullaházban kívánta szétboncolni. Úgy találta, embertelen anyag. *Morgue* című versciklusa adta Benn első, 1912-ben megjelent, verskötetének címét. A kötetet jó- és rosszindulatú felhördülés, majd állítólagos elkobzás követte, névleges elkobzás: már nem akadt fellelhető példány. A hullaházi versek tényleg és még ma is meghökkenetőek. Párjukra az európai irodalomban aligha lelhetünk, versolvasó undort ilyen mértékben másnál nem tapasztalhat. Az idős Benn is meghökkenett fiatal önmagától, és némileg zavarta, hogy nevét a világ ezzel az első kötettel kapcsolja össze. Benn meghökkenése nem egészen jogos, mert bár később másféle verseket írt, költészetének alapmotívumai már a korai versekben is jelen vannak.

Akadtak, akik Bennet dekadens kávéházi költősködéssel vádolták, mondván, cigarettafüstben, ledér nők közt, abszinttól csatakosan ideg-cirógatásként írja borzalmaait. A valóságban Benn a *Morgue* évét lóháton töltötte: katoniorvos volt. A hullaház sem képzelete vagy kíváncsisága előtt nyílt meg: a gyakorló orvos nyesegette olykor napestig, ami az emberből megmaradt, és nem csoda, hogy olykor eltöprengett, vajon a test ember-e. Ez annál kevésbé csoda, mert református lelkészfiúként apja ösztökélésére először teológiát tanult a marburgi egyetemen, a reformáció egyik főhadiszállásán, ahol a várban még ma is jó állapotban látható a szoba, amelyikben Luther és Zwingli összeültek, hogy megvitassák az úrvacsora kérdését. Benn azonban orvos akart lenni és lett is: rövid katoniorvosi időszak után — lovaglás közben ért sérülés miatt leszerelték — Berlinben praktizált bőr- és nemi betegségek szakorvosaként. Az orvosnövendék tehát hullaházban (meg a rendelőben) viaskodott az anyaggal, a maradéktalan anyaggá bõmlő (meg sebzett állattá ránduló) emberrel. Az *orvos* című versének második részét később szívesen idézett sorral kezdi: A teremtés koronája, a disznó, az ember.

A haragos fiatal emberek között Benn az egyedüli józan: nem találunk nála se mítoszt, se heroizmust. A görögség Németországban oly elterjedt ideálja a korai versekben is kísért, de Benn ekkor még kívülről nézi. Ádáz dühvel fojtja a szép isteneket az embernek nevezett szennyvízbe:

pattanásos bőrrel és rothadó fogakkal
párosodik az ágyban és nyomul
és vet a hús barázdáiba magot
és érzi magát istennőnél istennek.

Benn józansága azonban kétségbeesés. Leszámolás a világgal a kétségbeesés nevében. Haragos, hogy ne féljen: érezni, nem bírná ki ezt a szörnyű világot, ha nem vehetné meg ilyen kérlelhetetlenül. Tévedés lenne azt hinni, hogy Benn teljesen beteges, hogy semmi érzéke a széphez. Már maga a harag is árulkodik a szépség igényéről. *Morgue* című ciklusának *Kis őszirózsa* című darabja a szimbólumok erejével érzékelteti Benn világának lényegét. Az őszirózsa a szépséget jelképezi Bennnél, végigkíséri egész költészetét. Melankolikus virág, őszi. Benn a szépség sajátosságává teszi, amit Schiller még csak kiterjesztett rá: „pusztulnia kell a szépnak is”. A hulla szájába dugott őszirózsa beleesik a ki-

bontott mellüregbe, bevarrják, és így együtt temetik majd a tetemmel. A kép érzékletes: a még élő virág idegen szétdőlt anyag közt nyugszik, hozzá semmi köze. Ebben a világban nincs jog, igazság, nincs rend. Idegen benne a szépség, szeszélyes sorsú áldozat.

„Végül is: a művészet ötven ember ügye, akik közül 30 nem is normális. Amit a nagy kiadók adnak ki, nem művészet, hanem olyan emberek munkája, akik középzszerűségüknek írói úton tesznek eleget. Nietzsche egész életében nem tudta kifizetni számláit, Van Gogh napi 28 csésze kávéért élt, és Heinrich Mann, amennyire tudom, szegény. A művészet örület, és veszélyezteteti a fajt. Amiből közkincs lesz, annak vége. Mit írt Ön Rilke-ről? Szívesen elolvasnám” — szól Benn egyik levelében 1913-ban. Emellé szükséges egy másik levélből is idézni, ezúttal 1922-ből, Benn első korszakának utolsó évéből: „Az is lehet, hogy azért nem szeretem az emberi szenvedést, mert nem a művészet szenvedése, hanem csak a szívé. Ha emberi bánatot látok, azt gondolom: nagyon sajnálatos; ha művészetet látok, távolságból és melankóliából, szomorúságból és elvesztségéből merevült holmit, azt gondolom: gyönyörű. Talán művészség ez, talán velem született primér beállítottság, amely minden múlandó mögött a hasonlatot, a kaotikus mögött a formát keresi.”

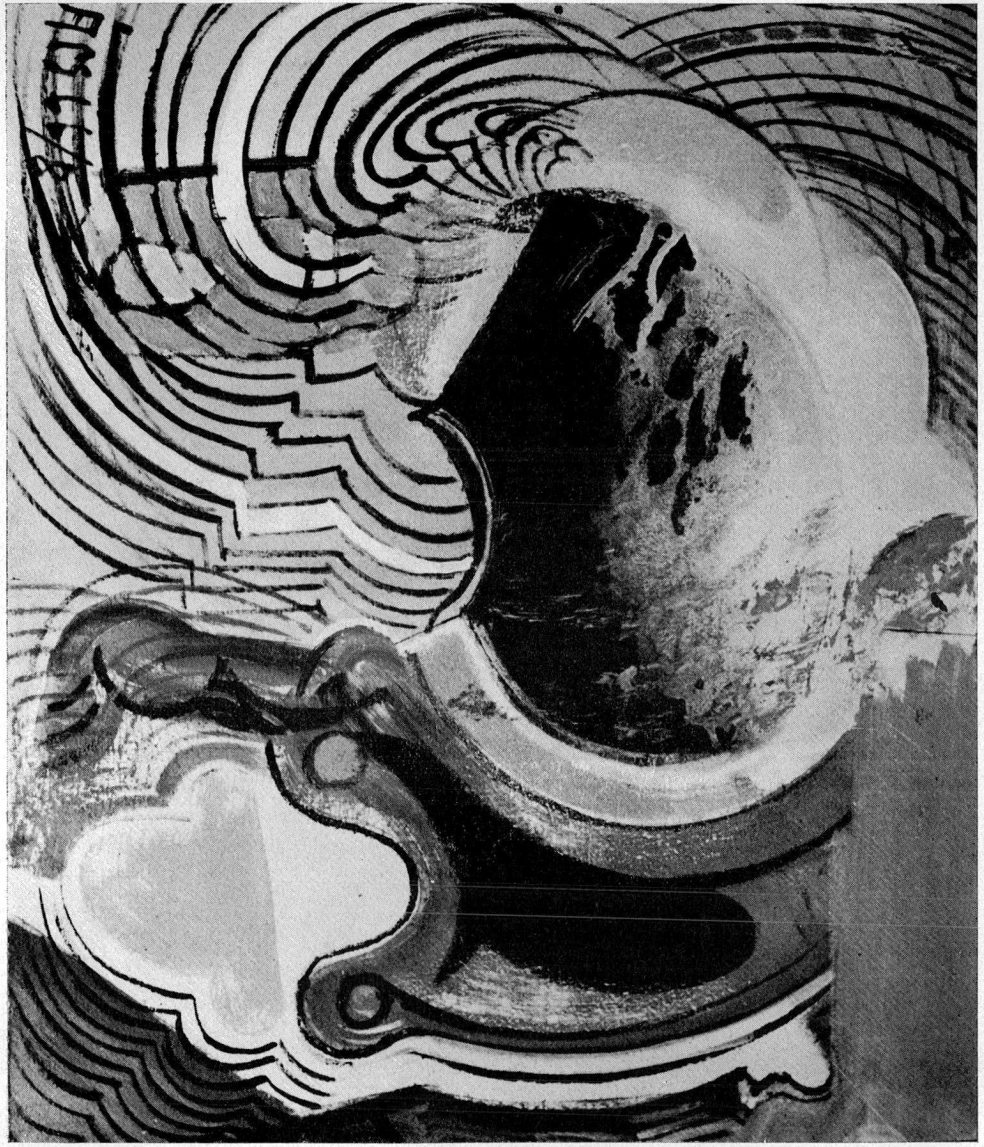
A forma új igény Benn-nél. Második korszaka, amely már 1922 előtt megkezdődik, talán a *Késői Én* című versével, már külalakra is elüt előzményeitől: itt strófacákat, rímeket, kötött ritmust találunk. A szabad vers időszakának vége. Benn annyira rákap a rímelésre, hogy amikor Hindemithnek oratórium-szöveget ír a harmincas évek elején, képtelen rímtelen verset írni, pedig a zeneszerző ahhoz szokott, arra vágyik. Benn verseire most nem a brutalitás és az indulat, hanem egy egész újszerű zeneiség jellemző. Hölderlini tömör zengés meg heinei melankolikus ritmus: ábrándos kiábrándultság. A különböző versek végső ugyanegy mondandóját zeneiségük fejezi ki. Még 1922 előtt írt *Kokain*, valamint *Ó, éjszaka* című verseiben megfogalmazza a dialektikus lényegét: az előbbiben az én szétbomlására vágyik, az utóbbiban pedig a szétbomlás előtt még egy utolsó én-érzetre (*Ich-Zerfall-Ichgefühl*). Az énen innen és túl, mezsgyén él az ember. A verssorokban nyugalom és nyugtalanság, lüktetés meg elvérzés. Ennek a mezsgyének a violasugár a szimbóluma, két versben is ír róla: a violasugárt már nem látja a szem, marad a rózsautolsó: a rózsza pedig Benn-nél a szerelem-szépség-feloldódás szimbóluma: a közösülésé.

Meghökkentő, mennyire erős ez a zene, mi mindent olvaszt magába. Idegen nyelveket —

Banane, yes, banane:
vie méditerranée,

vagy az orvosi szakkifejezések olyan tömegét, hogy az másnál még a prózát is széttördelné. Benn-nél maradéktalan zenévé oldódik, nyugtalan, furcsa zenévé:

Neuregene Leier,
fahle Hyperämien,
Blutdrucksschleier
mittels Koffein

ACS JOZSEF

Biológiai és technikai elemek

keiner kann ermassen
dies: dem einen zu
ewig dem Vergessen
zwischen ich und du.

Némi kegyetlenséggel mondhatná az ember, hogy Benn második korszakának versei egy vers: egy hangulat, egy vibráció ismételt újraszülése. Az ismétlés azonban variálás, a variálás pedig mesteri: idegen szavak, ókori filozófia, szakkifejezések, szent és profán buzdulások: az egész európai kultúra benn lüktet és omlik ebben az ér- és hullámverésben.

Benn világnézete ebben a második korszakban alakul ki, és később már nem is változik. Alapja az a paradoxon, hogy a szellemhez Benn a formát társította és nem a tettet, mint Heinrich Mann, akit különben mindvégig tisztelt. Az efféle társítás nem önmagában paradox, hanem a már említett korabeli német gondolatpolarizáció szempontjából. Heinrich Mann *Szellem és tett* című cikkében szembezállt Lukács *Lélek és a formák*, valamint Klages *A szellem mint a lélek ellensége* című könyveivel. Benn levelei igazolják, hogy Klagest nem szerette, Heinrich Mannt igen, de egyúttal azt is, hogy idegenkedett mindennemű cselekvéstől. Amikor a tettől, akkor a történelemtől különítette el a szellemet, és mivel az utóbbit választotta, elutasított minden történelmi folytonosságot, nemcsak a hegelit, de a nietzsheit is. Álláspontját legvilágosabban egy 1936. áprilisi levelében fejezte ki. „Ha talán Flaubert-rel kezdődött, még közel sem ért véget: vagy szellem, vagy élet, e kettő összeegyeztethetetlen, amit Nietzsche még nem látott. Az egyik nem *valósítja meg* magát a másikban, ez csak politikai fecsegés; az »élet« amúgy sem valóság, hanem képtelenségek ismétlődése, előfokok visszaesése —, ma »történelmet« csinálnak belőle. *Á bas* — a történelemmel! A »történelem« túlján kezdődik a valóság, *a szellemi formák antropológiai valósága*. Csak azokat ne áruljuk el soha —, legalábbis ne tartósan és ne a szívünkben!”

A levél Benn elhallgatásának évében keletkezett, a harmadik korszak kezdetén. Egy éven át, 1933-tól 1934-ig, Benn útitársként csatlakozott a Harmadik Birodalomhoz. A náci pártnak tagja sohasem volt és illúziói elég hamar szétfoszlottak, mert már egy 1934. szeptemberi levelében azt ajánlja barátjának, hogy talán mégiscsak tanácsos lenne utóbbi időben írt leveleiket megsemmisíteni. Benn ballépéséről, pillanatnyi eltévelyedéséről sokat vitatkoztak már azóta. A ballépést fokozta — nem érdemben, hanem hangulatban —, hogy Benn nem emigrált külföldre. Ő volt az egyedüli jelentős költő, aki hazájában maradt. 1934 őszén, a Röhm-puccs után, visszalép mindennemű közszerepléstől, és menekül. Nem külföldre, hanem „a belső migrációba”, katonaoorvosnak a hadseregbe, ahol már az első világháború alatt szolgált. Amikor 1936-ban összegyűjtött verseinek megjelenésekor a *Völkische Beobachter* megtámadja, a hadsereg megvédi: nem bocsátják el. Ballépése egy tévedésen alapult: nem vette észre, hogy éppen olyan távol áll a nemzeti szocialistáktól, mint a nemzetközietektől, arról nem is beszélve, hogy akkor még nem tudta milyen vérengzést jelent a vér szocializmusa. 1936 és 1948 között Benn nem publikál: a háború után azért nem, mert állítólagos múltja miatt, a visszatérő emigránsok követelésére, nem kap engedélyt.

Benn költészetében, ebben a rezignált és cselekvésellenes világban, mindent találni, csak „fajtszta” ragyogást nem. Lépését az adott politikai-társadalmi helyzet határozta meg, groteszk módon arisztokratizmusra meg a remény, hogy esetleg ki lehet törni a spengleri európa-vég hangulatából. Nem sikerült, és az egész epizód csak mélyítette meggyőződését, hogy a szellem és az élet két külön dolog, és hogy a formateremtő költő a szellemnek kötelezte el magát. Benn véglegesen visszavonul, mondhatnánk Hermann Hesse utópisztikus Kasztáliájába, hogy fáradt révülettel játssza a formák üveggyöngyének nemes játékát, ezt a vértelen játékot, mint a regény főalakja, Joseph Knecht, eivérző komolysággal.

Tovább nem magyarázandó tényként meg kell még említeni, hogy Benn először 1914-ben nősült, felesége 1922-ben egy operáció után meghalt. 1929-ben barátnője — Benn körül mindig forgolódott nő, köztük leghíresebb a költőnő Else Lasker-Schüler —, akit szeretett, öngyilkos lett. Mégpedig úgy, hogy felhívta telefonon, búcsúzni, mondván, hogy most ugrik ki az ablakon. A taxival odarohanó Benn már csak a szétromcsolt tetemet láthatta. Második feleségét 1938-ban vette el. Az aszszony férjétől elszakadva, a háborúvég zűrzavarában egy kis faluban öngyilkos lett. Benn első házasságából született lánya, egyetlen gyermeke, még a harmincas évek elején Dániába került, ott ment férjhez, és apját 1946 tavaszán dán állampolgárként és mint „haditudósító” ke-reste fel.

A tizenkét évig tartó belső emigrációban — és a politikai csak segítette az amúgy is beálló egyedít — érlelődik meg Benn harmadik korszaka. Az újszerűség látható is: ismét feltűnnek a rímtelen szabad versek. Eltérnek az első korszak verseitől, bár az eltérés csak a háború után válik határozottá. Ezekben a szabad versekben nincs düh, nincsenek robbanó szavak. Hangnemük gyakran ideges, de mindig rezignált. Olykor közbeszédszerűen egyszerűek. Az egyik címe *Statikus versek* és ez programadás: Benn visszavonul Ptolemaushoz. A szabad versek aránya 1949 után túlsúlyba jut a rimes-rítmusos versekkel szemben. Az új hangnem ez utóbbiakat is befolyásolja: egyszerűsödnek, tisztulnak. A második korszak verseiben a hangulat és a zeneiség szinte elnyomja a bonyolult szavakba rejtett mondandót. Erőfeszítésre van szükség, hogy leküzdhesse az ember a szírének kábítását, hogy megtudhassa, miféle erők csábítják és miféle mélységekbe süllyedt miféle sziklákon szétvert tudatának roncsaiból. Maguk a versek is rózsautolsók és gyakran tudatban már nem regisztrálható violasugarak. Benn kései költészete megmarad a rózsautolsónál.

Benn témái és motívumai állandóan visszatérnek. Tudatosan írja őket újra, ágyaz régi verssorokat új versekbe, és ezért a harmadik korszak magába öleli a két megelőzőt. Halála előtt pár hónappal kiadott *Össze-gyűjtött verseinek* végére írt Epilógusában is idéz önmagától, méghozzá azt a két sort, amellyel a kritikusok gyakran jelzik költészetének egyik alapmondandóját:

Hídverés az élet
elmúló folyók felett.

A másik hansonlóképpen jelentős két sor a nyilván nem véletlenül az Epilógus elé került verset zárja le:

Csak két dolog van: az úr
és a megrajzolt én.

E két alapmotívum egymásnak ellentmond és egymást mégis kiegészíti. Míg az utóbbi két sor a statikusság élményét tolmácsolja, az előbbi kettő az állandó változásét. A kettő összefüggése nyilvánvaló, mihelyt azonosítjuk az én-körülírást a hídveréssel. Az elmúló áramok és az úr ugyanegy dolog két külön szemszögből illetve tudatállapotból tekintve.

Az itt jelentkező én a szellem és élet elkülönülésének felel meg: a történelmen kívüli ember énje ez, a fenotípusé. A fenotípus az öröklődésből származó szó, az egy nemzedékhez tartozókat jelöli szemben az egész fajjal, a genotípussal, amely természetesen történelmi fogalom. Benn statikus világában csak nemzedékek vannak, amelyeket szerinte egyesek önkényesen fűznek össze történelmi folytonossággá. A *Fenotípus regénye* című töredékes írásában (1944) így ír: „Erkölcsei lény az ember vagy gondolkodó lény? mindkettő aligha lehet, és jelenleg minden amellettszól, hogy az utóbbi. Ha azonban gondolkodó lény, rögtön előáll a nyomatékos kérdés: rendeltetése tevékenykedő-e vagy kontemplatív, politikai vagy introvert, továbbmenő vagy visszafogó; hogyan értelmezzük, geno- vagy fenotípusként? Kiúttalan dilemma! Végiggondolása, végigcselekvése, végigszenvedése négyezer éve tart és mindeddig eredménytelenül”.

Érthető, hogy a háború utáni Németországban, főleg a haragos fiatalok között, Benn hatása igen nagy volt, és ma is az. Ő és Brecht a két ellentétes termékenyítő befolyás; harmadik nevet nem is lehetne említeni. Költők elsősorban képalkotással, hangulattal, ritmussal meg szófűzéssel hatnak, és Benn ezért nézeteivel egyet nem értő embereket is megkavart, színezett. Mert látomását, ezt a történelem- és civilizációfáradtságból, valamint természet- és formaközelségből fakadó látomást aligha akad európai ember, aki legalább pillanatokra meg ne élné, legyenek ezek bár a gyengeség pillanatai.

KÖD

RADOVAN PAVLOVSZKI

A szülőföld magjában minden mérföldjével
hajóként emelkedik
alámerülő s bögő állatok szarvára lehorgonyozva
Felnyitja szemét a lélek előjön
Lehunytja szemét (ó éj ki futsz
mint boszorkány a hajnalokon át)
találmányok felszított üszkével
tér meg a lelke a térből
Nem tudom hogyan fogjuk egymást felismerni
annyi szenvedés után
Egy egész vidék bújja fordul meg bennem
Egy ember belemerülve a térbe nem is él
Magában a lélek kártyáit keveri és
hallgatózik az esők után
A megmentett keresztet vet a száműzetés gyümölcse előtt
Lelkem akár az évszakok kontinenseken csatangol
Lepecsételjük járványunkat
mint ősszel házába a csiga
ugyanúgy miképp a hallgatás
börtönbe veti a nyelvet
A gyermek első szava
a hallásnak nem drágább-e a születésnél
A csuprok alján az ősapák
felhalmozták a pokol képeit
Elhamvadtak a kíváncsiságtól
magukban minden szavuk
nyugtot lelünk majd a századok
kanyarain áttetsző tenger hullámaiban
Nem találkozol nálamnál szebb és tisztább nemzővel
a te fehér térdeden vetem papírra én ó csöndes asszony e poémát
fecske tollával a köd mélyén
hol holt virágok foszforfénnyel kalmárkodnak
Én nem tudom hol fognak elveszíteni
Én nem tudom hol fognak megtalálni
S én oda igyekszem
O
és hogy még szomorúbb legyen
a Lyra csillagképben
mint a méhek sokasodása és mint a tojás sárgája
ősi ködben a nap
Nem csókolta-e meg ő hamuizzal fehér menyasszonyát

a költöző madarak éji szállásán
ahol sokat jósolnak és keveset élnek
Átkozott
mikor egyetlen zászló sem viseli szerelmem színeit
mely az eget földdé teszi
a földet éggé
Kéken libegő tartalmakat készíték a térből
S te természet késel virággoddal
bűnöm virága előtt
az idő lakodalmas kocsján
Minden kiömlött és minden folyik
a gyűszű itallal teli
menyegzői ruhák szépsége okán
Mi hallgatunk mint két egybekötött szikla
engem az úr fényei mesélnek át
A madárnak új hazát talállok
s amikor leszáll többé már nem madár
hanem kő
E kedves rajongónak (ó hópihék csinálta cifraság
a fekete földanyán)
mezítlábából indulnak áramok
Hallásával magában minden évszak közül
kívánja hogy a hangos völgyek kórusa énekeljen neki
De átváltozva a száműzetés dalává
eltűnünk ó kód
Melegén az Északi-tenger hatoljon át
Ködében angyalok sírjanak
Sírások ti karjaitokban
vittétek el szerelmemet a fjordok felé
Akárcsak a tenger a költő is
úton van az úrön keresztül

Mögöttünk marad a nyugtalan lélegzés hatalma
Szezelem utolsó koldusai a ködök
a tér lebegő kapuja előtt
hol a korhadó szelek kakasokként dalolnak

Bocsáss meg föld

A ködök tartják a kapcsolatot a források között
A ködök tartják a kapcsolatot köztünk és a csillagok között
Oly rossz tolmácsolója lennék-e álmainknak

Künn a mezőn a kapanyeleken
madárraj ringatózik — egy időt siratnak
ami elkövetkezendő —

Nem keverékei-e a madarak az

Elme királysága idejének

Két egymással érintkező mező gyümölcseiből élek

Temploma van a föld alatt hogy imádkozhassék

A kód élén a feledés élén

repülünk-e madár

Mindent saját hasonlóságunk szerint ismerünk fel és szeretünk

de azok kik semmire sem hasonlítanak

miképpen én a hallgatással párbajozom

a természet bohémságának lapjait kinyitják

A víziókra és a jövőbe látásra való fogadásban

megnyertem magamnak minden tengert minden korszakot minden mérget
minden gazdagságért az utakat aláástam

és zöld metaforák erdejével betelepítettem
(Te természet tudod hogy a pusztaságokkal játszol
és hogy sárga foszforos barkákba oldódsz a sötét források felett)

Minden anya gyöngéd szavait figyelem
Gyöngédségük végtelen kegyetlenség
Ó gyermekkor súlytalan ideje
én a népek gyerekességét énekelem
kik imák közepett születnek
pusztulnak zendüléstől
(A hallás hadai hangot hajszolva megsüketülnek)
Távcsövön nézem az idő rabjainak menetét
hogyan gördülnek a köd fehér gomolyai
a hüllők meleg feje alja
A súlyokból születesz te melyeket viselek
és menedéket nyújtasz nekem hogy elárultassam
(Minden ami rejtőzködik nem fog megmenekülni)
A természet démona bennem a gyermekkor
A hír az utakat magvukba veti vissza
mely ködök tornyok s jósok között süvölt

Új tudománnyal szegényedve lehulltak a csillagok s a kövek
nem tartóztatják föl a megáradt vizeket
sem a vallások nem mentik meg a lelket
Alkimista ne változtass szerelmet arannyá
A kicsiny keresztet melyet ő ajándékozott nekem aki után epedek
fergetegek cibálják
Az elcsendesült tengerek felébrednek s bennünk
keresik az emléket
Ó ti élvezetek és ó ti kórok és ó ti ködök
A lélek növényhajléka sárgul
és minden külső hang
új bánatokat szabadít a hallásra
A bejárt föld kígyó alakban nyúlik el
a sarkak mögött
Ködöt hallok népek nyüzsgését
religiók lapozását és büntetést a tiszta lelkeknek
Ködöt nemzetségemnek melyet én sokasítok
amikor a nap hiányát saját hevemmel pótolom
Sötét ködöt kardok villogásától tarkítva
csatákból rám hagyva örökölni hogy befejezzem azokat
Ködöt pillák felnyílását és új szférák nyitását
Ködöt a színházból megszökött hangzók szállását
Ködöt fellélegzésem ünnepélyét a világban
intelmet hogy őrizkedj a holtak részvététől
Barlangok köddel eldugaszolva
Neked labirintusaid vannak a gyöngédséget őrizni ó köd
Ám a világ kulcsát magánál tartja a démon
ó nyugtalan atyja az időknek
ráfújva letépem a ködöt a vízről
és újra számlálom a forrásokat
A véres tő meghagyta nekem
az ittasság tengerét s a vihart a szerelemben
Légy maggá a naprendszerbe kivetett göröngyben
Légy a lélek minden királyságának magva
Légy a tisztázódás és az útmutatás magva
Hajó dobbal megrakodva tengeren túli utadon

hirdesd a világba érkezésemet
a helyenkénti esők s az apró gyümölcskereskedések miatt a szárazföldön
Őszi pásztortanyák sora közt a harmonikás a hegyen
hangokkal tölti a síkokat
Déli völgyek esőfüggőnye mögül
a démon lesekszik
Minden gyökerébe s bárkájába húzódik vissza
Ez az az idő
amikor a madár szenved bennem

Brasnyó István fordítása

RADOVAN PAVLOVSZKI

VLADA UROSEVIC S

Radovan Pavlovszki a csillogó, élénk színezésű képek iránti fogékony-ságot, azok kiforgatásának és merész szembeállításának gyermeki hajla-mát, a tágas földi térségek, az egymásra rétegződő évszázadok iránti rajongást vitte be a macedón költészetbe. Az ő megjelenésével ez a köl-tészet egyszerre megtelt a hegyi rétek, érett gyümölcsök, nyári esők, szikkadó földek és tavaszi zivatarok illatával. Seregestől vonultatja fel eposzi hősök vértjének csillogásával, évszakok szeszélyeivel, vörös kaka-sok viadalával, útonállókkal és szerelmesekkel, virágokkal és fegyverek-kel ékes verssorait. Felizzott az éjjéli varázslatok parazsa, széletterpsz-kedett az Aszály félelmetes birodalma, felmorajlott az Özönvíz sötét áradata. Egy falu, melynek nevét eddig még a vidéki sajtó sem sze-repeltette, hirtelen egy kibogozhatatlanul összetett költői világ közép-pontjává lett. Ez a falu, ez a ma már ismert Zselezna Reka, ott valahol — mint Milosav Mirković mondta — „Kicsevo és a Földközi-tenger között”, utak torkolatává vált, melyeken középkori lovagok poroszkál-tak, évszakok keresztezték egymást, szelek és éghajlatok találkoztak, vándorcsapatok és hódító hadjáratok akaszkodtak össze, messzi tenge-rek és letűnt idők hatásterülete érintkezett.

Ilyen volt első verseskönyve, az *Aszály, nász és vándorutak*: erjedés és forrongás, keveredés és kölcsönhatás; jelen volt itt egyazon időben és egyazon térben Macedónia minden kora és minden tája. Nemcsak az ősszláv pogányság és a középkor férfias nyersége jelenik meg itt, nem csupán a népi díszítőelemek, az ősi jelképek színei és alakjai mosódnak itt egyé; ha hiányoznak is a korszerű, urbánus életérzés rekvizitumai, ez az érzés kétségbevonhatatlan erővel tör elő a múlt pillanatait és ké-peit átérző szenzibilitásban. Semmi sem kötődik itt véglegesen a mö-göttünk lévő századokhoz: belőlük merítve bizonyos elemeket, Pavlovsz-ki csupán rámutat a múlt jelenlétére a jelenben, de sohasem adja át magát teljesen egyiknek sem, mintha költői időszámításának az önálló-ságát őrizné, amely kizárólag az ő költői területeinek a sajátja. Hadak járnak e területeket, és hódítók vernek rajtuk sátrat, de ez a Crni Ara-pin (a szerb hősmondák Fekete Szerecsenje), aki ibolyaszálakban hajtja be az adót, hódítóként is éppen úgy viselkedik, mint egy hetvenkedő falusi csibész; a gyermekkor paraszti édenkertje és a nemzeti szimbólika egy egyedülálló mitológiává olvad össze. A szláv legendák méhei, az illír hiedelmek fekete kígyói, a peccsalbár vándorok leegyszerűsített vi-

lágképe és a falusi kuruzslók gyógyfüveinek szótára, az eposzok fekete fejű lovai és a gimnáziumi tankönyvek képletei — mind-mind egyetlen gyönyörű káoszban kavarog, amelyben mégis megmutatkoznak a harmónia és egy magasabb fokú rend sajátos törvényei. És mint ahogyan elkövetkező verseiben egyazon meghittségben fordul a faluja fölött emelkedő, a mondai Obleon nevet viselő kősziklához és Peleonhoz, az Iliász mítikus hőiséhez, első könyvében, gyermekkori szerelméről, Majjáról énekelve ugyanúgy helyezi e vegetáció gazdagságának dicsérete mellé — minden tévovázás nélkül — Szamuilo cár harcias nevét. Ebben a csapongásban nemegyszer villannak fel a különművéség éles határvonalai, a költőnek mégis sikerült megtartania az egységet, az egész keretében. Ezek az erőteljes képek, miközben egymásnak ütközve a tiszta költészet szikráit pattintják elő, meglepetéseikkel, változatosságukkal megmutatni hivatottak mindazokat a tereket és idöket, melyeket bebarangol a költő kíváncsi szelleme. A költő belső feszültségének ereje és hőfoka tartja őket kohézióban. A képek végtelen tarkasága adja meg végül is Pavlovszki költészetének egységes hangnemét, végső fokon tehát a közöttük felcsapó ellentétek teremtik meg a verssorok egységét.

Kezdetben voltak olyan kísérletek, hogy ezt a költőt kizárólag mint gyerekes alkímistát mutassák be, aki furcsa, szikrázó képeket halmoz egymás mellé. S közben elkerülte figyelmüket mindaz, amit játékos felületük mögött rejtegetnek ezek a képek: a sors ítéletei előtti ámulat, melyek bizonyos, látszatra ártatlan képekből és jelekből ütköznek ki és a játékba, mint a világteremtés ősi példájába való belefeledkezés iránti rajongás.

Költőnk verseiben minden ragyog a szépségtől és a tavaszi nedvektől, még a baj is, még a halál is. A rablógyilkosok is, a hódítók is tarka virárgöntöst hordanak: ők is — maga a szépség, valami végzetes, fekete szépség, teli veszedelemmel, egyszersmind csábítással. A hegycsúcsok csillagos kertjei és az ég baljós madarai kölcsönösen kiegészítik egymást: a világ szépségei és színei mögött mindenütt, minden pillanatban ott áll a rossz, még teljesebbé s ezáltal még szebbé formálva a világot. Lényegében a rossz sötét erőinek jelenléte csak kiemeli ennek a csillagos világnak a szépségét, s ezt egyetlen heves és bővérű pillanattá sűríti össze. Az aszálynak itt kegyetlen szépsége van, a násznak pedig véres, délszaki drámája.

Az aszály, nász és vándorutak tájairól Pavlovszki egy sorsszerű elrendeltetéssel és költői determináltsággal kijelölt úton eljutott a Korabija hegyvidék csúcsaira, ahonnan széles kilátás nyílik a tenger és távoli földrészek térségei fölé. Jóllehet, költőnk második könyve, a *Korabija*, ott hordozza címében a szülőföld, a Zselezna Reka fölé emelkedő Korab-hegység nevét is, ebben a könyvben már, a hatalmas hegység-hajó víziója nyomán — amely időn és téren át úszik addig a pontig, ahol az eddig egymásra nem talált távolságok végre találkoznak és fölismerik egymást —, megnyílnak az utak az Univerzum, a végtelen felé. A költő szeme még káprázik a délvidéki tavak éjszakáinak csillagporától, a Zselezna Reka körötti hegyek erdeinek nyári harmatától, de látja már a szülőföld pótolhatatlan magva körül megnyíló térségeket. E könyvének egyik verse a *Hajózható világ* címet viseli, egy másik pedig ezekkel a sorokkal kezdődik:

A szülőföld magjában minden mérföldjével
hajóként emelkedik
alámerülő s bőgő állatok szarvára lehorgonyozva

Minden mozog itt és úszik, az időben és térben kutatva kapcsolatait és hasonlóságait. Talpán még a homi táj porával, a költő messzire indult, új területek, új világok felé.

A Korabija új témákat hozott Pavlovszki költészetébe. A költő odahagyta a meghitt gyermekkori tájat, és ámultan áll a világ végtelenje előtt. Ez az út megérlelte a tudatot, hogy nincs visszatérés az egykori összhang már távoli világába: s ebben a pillanatban született meg könyve számára a számkivetettség témája. A költő és a világ ellentéte, a világ és a költészet ellentéte — ez az a pont, ahol a költő kételyei és kérdései találkoznak, és ez az a pont, ahonnan útkeresésre indul a költő. A valamikori harmónia, amely a gyermekkor rusztikus tájaiban jelen volt, most felbomlott: egy sötét hangszín jelentkezik, amelynek nincs fedezete a ragyogó képekben; egy keserű felismerés van kialakulóban, amely felülkerekedik a világ szépségein. Az egyetlen vigaszt a világgal való azonosulás nyújtja a költőnek, a távoli jelenségekkel és tárgyakkal való hasonlatosságok föllelése; a költő „a tér gyöngéd kagylójába” vonul, s a bolyongást fogadja el saját természetes állapotának.

Ahogy a tenger a költő is
a tér utasa

— mondja a Korabija tizenegy hosszú poémájának egyikében. A szülőföld és a gyermekkor magva virágot hozott, szirmai felnyíltak: a költő kilépett a világba, és választania kell — elfogadja-e azt vagy sem.

Költőnknek még nem sikerült megoldania minden problémát, amit a világgal történt találkozása felvetett. Versei hosszúra nyúlnak, kissé talán zavarosak, helyenként ellentmondásosak. Nem találjuk a korábbi versek befejezettségét, lekerekítettségét, a kérdések azonban élesebben, mélyebben, drámaiban szökkennek fel. Mégis, egy valami változatlanul megmaradt: a közlés hőfoka, mely — akár a korábbiakat is — átforrósítja e sorokat, egy mindig szenvedélyes, mindig lelkesedni tudó, mindig nyugtalan költőt mutat.

Torok Csaba fordítása

CSENDELET

Vacsora után,
ahogy fel akarok kelni az asztaltól,
hogy kalapom véve a városba menjek,
derekamba nyilall valami,
visszaejt, mint egy dobra, a székre.
Faragott, rossz, régi szék.
Mi az, kérdezi az asszony?
Semmi, mondom,
és a vacsorából maradt
három hideg héjában főtt krumplit
ügyesen félretelva úgy teszek,
mintha az újságpapiros szélére jegyeznék.
Verset akarok éppen írni, mondom,
verset erről a három hideg krumpliról
itt a repedt márványlapon.

Diagnózis:
isiasztikus idegyulladás.

ARCKÉP FORRADÁSSAL

Hogy gyilkossági, öngyilkossági kísérlet
nyoma-e ez a tíz centiméternyi forradás
itt a nyakadon, mellékes
és az is, hogy nekem mi közöm hozzá,
inkább csak azt említeném, hogy valami
megnyugtató komolyságot kölcsönöz
neked, kedves.
A varrás kis lyukaiba belerakódik a por,
pizsok és fürdés után,
amikor több mint valószínű,
legjobban szeretlek,
túvel piszkálgatom az öltés helyeit,
figyelmesen, mintha még csak most varrnám össze,
mintha mándig nyitva szeretném tartani.

MOZART

Mozart nevű hajónk
kiszonaras bordái
engedni kezdték a vizet,
a samponos víz máris köldökömnél:

I × I

kiáltom kockás parancsnoki hidamról
lábam között a mosdótál márkáját vizsgálva,
közben feleségem szivacskesztyűjével
hátam mossa,
mert télen valahogy pattanásosabb,
szakállamat külön vízben,
szakállamat külön vízben, nyafogok,
míg fel nem fedezem a rózsás tapétára
vetített árnyékom Napóleon-sisakját,

I × I = I

üvöltöm le a *Mozart* kockás
parancsnoki hídjáról,
körbe-körbe, üvöltöm,
de a csalán-samponos víz
már lyukas fogaim között szivárog.

L A O K O O N

Meleg víz kotyog
az ostyafalakban,
a motor nem akar leállni,
körém tekeri rozsdás kigyóit,
fent fürdenek,
fényképem kiveri a verejték,
napszemüvegem izzad,
tapogatózom,
valaki meghúzza a láncot,
mint tavasszal a menny,
a mennyezet megreped,
ostyaváram férges,
forró ólomcsövet
hajlítok s-alakba,
jajkiáltásom,
hamuvá égett tojás fészkeben,
szájüregemben maradt,

Toledo nehéz ege!

P A D L Á S

Egyfogú létráját vállán vitte,
a gyöngyösök között,
az udvaron át.

Feje körül kis lapokban
pergett az arany.
Mindannyian ott voltak,
az egyik medvebőr-kucsmáján
jól látta a malldísz.
Keskeny vállát
a hosszú úttal arányosan osztotta be,
akár a fegyverek.

Mosolya kifordította
mint egy hamuval töltött kesztyűt.
Műbambuszra kötött szivaccsal
törölgette az egyik emberke,
kezefején nagy gyík-ér.

Ahogy széles karimájú kalapjában,
úgy igazította el fejét a padlás
puha sötétjében.

A padmalyban kisgalambot szívott a patkány:
üvegből fújják így az angyalt,
a szeplőtelenység dróton felejtett lepedői,
öngyilkos denevérek puha hangjegyei,
darázs-méz.

A tükör elé állt,
de zöld pontfüggönyét nem húzta félre,
konom csorgott: *delfin!*
a fiókban összekocant egy kagyló
és egy nemiszerv formájú kavics,
a tükör egykor tenger előtt állt,
lányok csatolták hajukat,
válluk tojással kent kalács:
benné tört ketté a só-gerinc.

Majd olajpogácsát tört,
sarkával beütött egy tőköt,
paprikát szakított levesbe.

Ő S Z

Lúdtojásnyi ólomdarabot
viszek magam előtt,
körmömmel belevájtam,
lesem, hogyan oxidálódik.

T E N G E R

Mint amikor csónak helyett
hamuvödörbe ugrik a halászmacska
és nem mer mozdulni,
habár még van parázs,
úgy kuporgunk mi is a víz mellett,
félve, ha belevetnénk magunkat,
azt hinnék, nekünk már
elég volt.

S Z Í J A K

Valami tompa zörej.
Ezt még csak én hallom,
vagy még én sem,
de már szólok:
Vedd a szíjakat.
Vedd.
Az asszony felijed, megnyálazza szemhéját
Nyála jeges,
ettől tér leggyorsabban észhez.
Különben olyan mélyen alszik, hogy talán
már halottnak is számíthatnánk.
Szeme köré korommal rajzoltak köröket.
Vedd a szíjakat, mondom,
ma talán eggyel többet is vehetsz.
Fülel.
Persze még nem hallhat semmit.
De ekkorra én már jól hallom,
egészen jól a halk dübörgést.
Vedd a szíjakat, mondom.
Ma vedd azt az új sárga csikongó-ropogó
disznóbőrt is, vedd azt is.
Vedd a szíjakat, mondom hangosabban.
Sőt új sötétkék-fehér-bordó nadrágtartómat is
veheted.
Vedd a szíjakat.
Ma a kislány hófehér istrángját is veheted.
Vedd, mondom mind hangosabban.
Vedd a zsinegeket is, kiáltom.
Zsebeim tele vannak gyíkfarknyi zsinegekkel,
ott lopkodom, ahol az újságokat csomagolják.
Ezeregy játékot játszok velük.
Vedd, üvöltöm.
Fülel.
Persze ő még nem hallhat semmit.
Kicsi a füle, mint az apácák ostyaprése.
Vedd a szíjakat, dobálom magamat az ágyon.
Végre észhez tér.
Nyála szerencsére jeges és az észhez téríti mindig,
legalábbis eddig mindig.
Vedd a szíjakat,
V-e-d-d a sz-í-j-a-k-a-t.
Lassan erősödő dübörgés.
Végre megérkezik dolgozósobámból a szíjakkal.
Ügyesen, jóval ügyesebben mint én szoktam,
leszójaz.
Minden kis ízem, porcikám, hajszálerecském, csontocskám,
izmocskám figyelmesen lekötözi.
Előbb katonaoveimmal, gyepiókkal, aztán finomabb
szattyán hasításokkal, cipőfűzőkkel és utoljára
kislányom hófehér istrángjával.
Akkorra már elviselhetetlen dübörgésük.
Akkorra már, azt hiszem, ő is hallja az ördögszekereket.
Szerencsére csak ilyenkor össze, szél idején indulnak.

Egy szikes mezőről indulnak,
ezüstös mezőn dübörögnek,
különálló házuk körül.

De szerencsére eddig még mindig időben meghallottam
a dübörgést és a szíjakért üvöltök:
Vedd a szíjakat,
vedd a szíjakat.

Már itt gurulnak
házunk körül, pedig érdekes, mi hegyes vidéken
lakunk, sehol mező,
szikes mező,
keserű köd csorog a fenyvesekben.
Már a házat súrolják, mind ledörgölik a maltert, benyomják
az ablakokat, már-már hátukra veszik ágyamat,
megtépázzák feleségemet, arcát összekarmolásszák,
bogánccsal szórják tele bordó szőnyegünket,
száraz mezei virágokkal, amikkel szemben porszívónk tehetetlen.

Hajnalra végre megolajozódnak az ördögszekerek kerekai,
feleségem elalszik, sőt annyira elalszik, hogy már-már halottnak
is számíthatnánk.
Szeme köré korommal rajzoltak köröket.
Még egyszer elkiáltom magam a biztonság kedvéért:
Vedd a szíjakat.
Majd ügyesen kibújok a szíjak közül
és a harmatos mezőn a szekerekkel megyek.

F A K U T Y A

Szív formájú nyelvek
Verik a felhőket
Értem jönnek
HA-HA-HA
Kormos cintányérral
Pörkölt vonókkal
Hamvadtt fuvolákkal
Értem jönnek
Nádon levegőznek
HA-HA-HA

Szakállamat szerencsére
Éppen kifésültem
Ibolya-sebeim
Rózsaszín szivaccsal töröltem
Papírrózsa nyelvem öltögettem
Patanyom-tányérból lefetyeltem
HA-HA-HA

A láthatár papírcsíkján körben
Légypiszok — malomkövek örölnék
Értem jönnek
Értem
Csillagvégű korbács

Kéményseprő-létra
HA-HA-HA

Szív formájú nyelvek
Verik a felhőket
Értem jönnek
Lúdtalpamra négy kis kék
Kereket szerelnek
És orromra kötött zsinegen
A perzsaszőnyeg mintáin vezetgetnek
HA-HA-HA
Érted jöttek
HA-HA-HA
HA-HA-HA
HA-HA-HA
Érted
Rózsa kis narancsfa
Érted jöttek
HA-HA-HA

K I S R Ó K Á K

Szerelmünk kenyérbúze
már-már elviselhetetlenné vált
és közvetlen vietnami szent karácsony
böjtje után libasorban
hátha akad valahol egy darab száraz
kenyérke prücsökre indultunk vadászni
zsupsz
zsupsz
zsupsz
egyenként be hullámzó bordó szőnyegünk alá.
A bulldogfejű tényleg meg is lett
tisztán repesztett
de kenyérke nem volt sehol.
Mondom én az asszonynak
akkor most már ne is bújjunk elő
úgyis itt az új év
intézzük el egy kalap
nagy piros kalapunk alatt.

A prücsköt orvosságos övegünk meredek falán
lila pirulák bolhák poloskák társaságában
futtatjuk.

Házigazdánk nem találva bennünket sehol
kisrókákkal engedte tele szobánk.
Lépteik arcunkon mint kis feketeposztós játékdobon
fürgék könnyűek puhák
trap-trá-papapapapapappp-p-p-p-p.

A szövölányok szőnyegünk visszájába
törölték ujjaik vérző hegyét.

Kint:

hó,

a kertben mintha végiggéppuskáltak volna

a meggyfán

száz helyen bugyog a mézga

ha-hó

elvérzik a meggyfánk

spirálbőrű

jó öreg meggyfánk

legombolyodik akár egy gombolyag

a halászmacska fekete mancsai között.

TANDORI DEZSŐ VERSEI

KERÍTÉS

A vízparton a kerítés
úgy lóg, iszapba taposva,
mint eltört végtagok.
Éjszaka. Rázza a szél. Megakad a lábam.
Egy csónak vergődik a nádban,
a víz mintha ólomhoz ütné.

Állok. S lassan önkívületté
válík bennem a kopogás,
ahogy a szél rugdossa fent
a hold behorpadt konzervdobozát,
pattogzik a hólyagos ég,
mint festék a csónak oldalán.

De legbelül csak némaság.
Hogy csoportba verődnek,
mint dermedt hangzatok,
körülfállnak a fák,
némán fúrják a levegőt,
a rezzenetlen égi iszapot:

és már a szájon bugyborog
a gyűlölet, és kráterek a lábnyomok,
s egymásba süllyeszti nehéz,
szétmálló tömbjeit a víz a földdel —

Rázza a szél a kerítést.

1959

THE HEART OF THE MATTER

Engedd meg nekik, hogy elhagyjanak,
kiket nekem elhagynom nem szabad.
Követetlen kell, hogy kövessék:
nem tehetek jelet, hát
ne hagyd, hogy eldobáljam
kis tárgyaim, tedd, hogy csak úgy
egyszerre ne legyenek nálam.

És még vigyázz:

ami marad, az — egyetlen legyen,
s így már kicsit Te légy. Egy rohanás, mely
annyira nem enyém, hogy megelőzhet,
bevár, felfog és megállít magába —
ék szorul így a fába.

Akkor majd minden, ami eddig
alkalmam volt — a föld — megüt.
De már annyira mindenütt, hogy
az már nem lesz a föld sem.

1960

ÖNARC KÉP 1965 - BŐL

Bocsánatkérő mosollyal
mint alkinek rongyos a feje
madárijesztője se semminek
jársz-kelsz szíve-hagyott kegyelemben

KOAN BEL CANTO

Már csak azt a jövő időt
kívánom, ami elmúlt.
Ne legyen több pillanatom,
ami előtte nem volt.

Feledhessen, ami leszek.
Az legyen, ami nélkül.
S én — mint aki félrehajol
egy teljes térnyi szélből.

1966

CHANSON SPIRITUELLE

Rések, miket a nyár ütött,
hullnak ágaikról az úrbe.
Színhelye vagy csupán egy változásnak.
Ha jelenléte vagy — megölné.

E G Y R E . . .

Egyre kevesebbet tudok
magamról? vagy mintha napba kellene
néznem, bármerre fordulok — egyetlen
érzékkel vett körül valami
isten? és most már egyre többször
verődöm vissza ugyanúgy: amíg majd
mindenemet végképp egyféléként
kapom vissza? Megréműlök... mi készül...
ide-oda verődöm... el-
egyetlenedve. Van, ahogy már lennem se kell, és
akkor már, úgy, meg sem vagyok.

MINDEN HOGY KITÁGULT —

Minden hogy kitágult, mióta
elmozdulhatok nézéseem mögül.
Nem fedi el többé képeivel
azt, aminek már nevet sem adok,
amibe már csak hanyatt bukhatok.
Áthullok eszméletemen.
Állandóan következem.

EZT HORDTAD —

Ezt hordtad hát magadban, ez nem
lettél soha élve: most, részeidre
hullva megannyi
tört felszín felmutat.

Nincs-hol, mincs-hogy-vonal:
széttörve, összeforrrhatatlan
itt van, megvan.

Hamis kapuidon
vártál — ezt az ütést is!
Vártad, mit hoz!
Nem tudtad: néptelenül már
oly rég elevenen-holtan
— visznek.

Alkonyati egeken
felhő hasonlított rád?
Ezt nem láttad soha:
ezt az ég-peremét.

MÁR

Már mocsarasodom. Ami külön-
válik belőlem: süpped. Csak egészben
nem férek át önmagamon.

MÚLJAK CSAK! HADD LEGYEK —

Múljak csak! hadd legyenek
tompább és teljesebb.
— Rosszabb felére lel,
ami most jól se kell.

Mind, mind a részletek!
Hadd legyenek csak övék.
Így lesz majd kevesebb,
mintsem hozzám elég.

TÖREDÉK HAMLETNEK

— ily egyetlené el-nem-gondolás
tehet csak. Minden megközelítés már
önmagától tünékeny: mérték,
melyet mindig saját
változása teremt meg; oly síp,
mely csak saját hangjára szól —

Ó, te állhatatlan odaadás,
te, kit már egy porszemnyi át-nem-szítált idő
megül halálosan —

NÉGY VERS

PAPP TIBOR

HOMLOKUNKAT EGYMÁSNAK FESZÍTVE

homlokunkat egymásnak feszítve
kővé fokoztad rostjaid

*

elhiszem hogy mélyebb vagy te nádasomban vesztegelő
minden vadvizeknél sisteregsz mint a rakéták mint
a vége-nincs test láthatatlan légsavar a föld felé

*

belefelejtkezve egy darázsba valóságot cserélve

*

azóta a tengermély süppeteg fénye kíváncsi angyal
hogyha eléred egyszer elérem s mennyi mágneses kép
mérőföldes tekintetében

*

narancsfák érett ökle lendül halottaimból amikor
fölbámad

*

augusztusi éjben
szénfekete táblán
égő legyek másznak

CONSUMMATUM EST

(Mary T. Radcliffe-hez)

mint ez a város ahonnan elszáll a víz
és a gyűrű végtelenre tágul
hasra fekszel meztelen

vagy eltűnsz mint koccanás után a szappanbuborék
fölnyársal szilvaág
fölfal a nyári ég

ó szomorúságom odva
árok hasít a combok közé derekad mögött
mivel vádoljalak

ujjam pörög gerinced tengelyén
számlapján indul útjára a nap
hátad mezején

hozzád szegődtem
ruhánk elszakad a gyors jövőidőben
ó te legsúlyosabb

amikor megköt benned a halál cementje
kötőmb
hogyan szólítsalak

A SIVATAGHOZ

számadás ez úszó homok-lemez mezőid mélyén távolság örök szaporítója
ó sivatag partodról a visszacsúszó évszakok

itt keserű tengervíz-ízű zuhanás és billenés levél-özön az ősz
fulladó ország madár-népe szárnyon menekül

tükörbe teríti szőnyegét a messzeség napjainak se virága se gyümölcse
miért is nőne nagyobbodó árnyék-ágain az igazi almafához visszaút

de várakozás a végtelen tükör-éjben a lélek fennakad pók-fonalán
ó sivatag mint cernán lógó csillagok aránya holtnak bizonytalannak

itt vagyunk kijelölt város ahová a tél betér lázasan ropogó jégfegyverek
decemberi korall-szigetek sokasodnak hó alatt a házak

ha tudnám merre vagy
tengerjáró bokrok tűzével kúsznék el ablakodig hogy visszacsaljalak

reménytelen számadás ez úszó homok-lemez kapkodás önvédelem
emlékeim gyepén két összeácsolt test fekvő gerenda ázik meztelen

mert éppen tavasz van találkozik félemünk lomb-angyalával
hosszú szálú esőt tereget alánk a felhő így van ez

sebesen forog az évek korongja a csapkodó embert ó sivatag nem ismered
áll a nyár és véd téged az örök forróság kőfala

SZEMBEN FÁK

nagy háború végén vetkőzik lakásunk kinyúlt a kéz vala-
honnán mint egy leopárd talán a város nem is a ház a nyo-
morúság angyal palánkja víz-kévék sós izét okádja és fé-
lelmes a hangok hangya-utazása

csak essen valamerre aki végleg elszakad a faltól

s hogy békesség legyen meztelen szemében kikötőmet a nehéz
kulcs bezárja

RONTÁS

Részlet

B Á N Y A I J Á N O S

Amíg nem kezdtem bele a történetbe, fényűzően éltem a tévedések egész sorával. S könnyebb volt. Nem kértem számon magamtól semmit, beleegyeztem abba, ami van, meghagytam a falon Eszter nagy feliratát: MA. Amint belekezdtem a történetbe (az emlékezésbe), megérttem, ha sohasem akartam áldozni, akkor éppen most kell megtenni ezt, magam miatt, az egyensúly miatt, most kell áldoznom, most kell feláldozni magam.

Lehet, hogy téves az emlékezés kiindulópontja: a történetet akarom visszapergetni (még jó, hogy nem az Eszterrel való történet kalandját, erre csak a szerző vállalkozhat), nem zárkozhatom el tőle, mert mindig az volt az előnyünk: belementünk a történetbe, az ellentétesbe is, nem féltettük magunkat az örvénytől, a látszattól sem. Ha akkor tévedtem, csak azért tévedhettem, hogy most legyen mit helyreigazítani? Ha egyáltalán meg lehet ezt tenni. Gondolom: maradéktalanul.

Sokszor, mert úgy éreztem, azon a napon nem történhet semmi, elutasítottam Esztert. És nem bántam meg. Ma sem. Így sohasem érezhettem magam üresnek, illetve mindig, ahogy a folyót néztük órákon át, ahogy fűzfaindákából koszorút fontunk, ahogy a napot a homlokunkra ültettük, ahogy fenevadaknak néztük a hangyaboly ösvényén mozgó fekete pontokat, ahogy megérintettük egymás bőrét, mindig pontosan, egészen pontosan tudtuk: mást nem is tehetnénk. Volt azonban mindennek, a teljesség látszatának, egy sötét vetülete is bennem. Sohasem beszéltem róla Eszternek. Ha jobban meggondolnám... De akkor lekéstem. Ez a sötét jel, tudtam, egyre hatalmasodik bennem, a betegség polipcsápjaival járja át a testem, talán a legfájóbb pontig viszi a fekélyt, a szívbe, elutasítja az ész józanságát, megfertőzi a levegőt is körülöttem s ez a fertőzés sok rosszal fenyeget, rossz álmokkal, újabb tévedésekkel, utolsó vesztesékekkel. Félttem is az éjszakától, félttem egyszerű nyúl szívvel, tisztán, egyedül. De Eszter sokszor, többször talán, mint ahogy azt most felidézhetném, átmentett maga felé, belebocsátott az örvénybe, de a döntő pillanatban lenyúlt értem, kiemelt, legyőzte bennem, helyettem a fuldoklást. Amikor neki sem volt ereje hozzá, amikor rosszul ébredt, vagy napközben lepte el valami sáskafellegnyi szomorúság, valami nehéz idegesség, amikor nem segíthetett rajtam, hiszen magán sem tudott, olyankor komor lett, hiába vergődtem, hideg és idegen volt, bár tudtam, nem tőlem akar szabadulni, inkább a maga gyöngeségétől. Ilyenkor napokig nem láttuk egymást.

Ilyenkor semmi sem történt. Magunkra maradtunk, de nem mondtunk le egymásról, csak gyógyulni akartunk, s a gyógyulás gyakorlata veszélyesebb volt, ha magunk végeztük el, eredménye meg csak ránk tartozott; közvetve kihatott ugyan a későbbi napokra is, de ha együtt voltunk, nem gondoltunk rá. Nem húzódtunk nyirkos menedékhelyre, tovább éltük a rendet, de sejtjeink úgy működtek, hogy újra vissza-kerülhessünk egymás közelébe. Eszter nem félt, én félttem. Az ő bátorsága teljesebb volt mint az én félelmem. A bátorsága azért volt nagyobb és teljesebb, mert felfogta, érzékeny volt az én félelmemre, beleegyezett vonulataiba, síkjaiba. Megnyugtatni nem tudott, de átmenteni maga felé annál inkább.

Egy időben nem hittem már a szavaknak sem. Még kevésbé, mint most. Annyira erős volt, s annyira minden mást leromboló a tiszta történetbe vetett hit, hogy nem is lehetett másként, el kellett utasítani, felszámolni minden elvonatkoztatást. Felmenteni magam mindaz alól, ami esetleg akadályozhatná, sőt le is törhetné bennem a történet hitelét. A szavaktól menekülve történettel lázadtam. A legveszélyesebb pontig akkor jutottunk — Eszterre nézve volt ez leginkább veszélyes —, amikor nem tudtuk követni egymást, amikor kisiklott lábunk alól a talaj és szólnunk kellett, beszélni, a szavakkal menteni magunkat. Itt rendszerint leálltunk, tovább nem feszítettük a húrt. A gyógyulást akartuk inkább. Talán közös tévedés volt ez, annyira közös, hogy ilyenkor láttuk egymást legvilágosabban, s ha akkor valamivel józanabb lettem volna, talán ma fel sem merülhetne a kétely, hogy nem ismertem Esztert. Akkor nem is kellene megismételni ezt a történetet.

Túl kell tennem magam mindenem, ami mellékes lehet: beleszűríteni az emlékezés egyetlen pillanatába a történetet. Ha lehetetlen is: képtelen igyekezni kézbe venni a csillagokat — csak vakon lehet talán —, a test mélyére is csak holtan érkezhetünk; ha képtelenség is: mást nem tehetek, ugyanazt kell tennem, mint akkor: most sem vagyok üres. Csak játszom most, élem a történetet, de nem öregedtem bele az emlékezésbe. Még fel is gyorsul néha a vérkeringésem.

Az állomáson várt meg Eszter. Fehér, tiszta ruha rajta. Barna bőre csillog a délutáni napon. Október vége volt, szőlőízű szelek fújtak. Felém futott. Ölelése szilárd, várakozó, szigorú. Az ilyen találkozások csak akkor nem furák és nevetségesek, ha valóban találkozások, ha nem ártatlanok, ha az ölelés szilárd.

„Eljössz?“, kérdezte Eszter.

„Igyunk meg valamit.”

„Menten!“, nevetett fel Eszter.

„Menjünk”.

Vonszolt maga után. Szorosán tartotta a kezemet, csak néhányszor nézett fel rám, egy-egy pillanatra; akkor láttam meg az arcán azt a vonást, ami a betegségről árulkodott: a teste akarta, hogy vele menjek, de az arca fásultságon kívül mást nem mutatott. A szemében különös fény csillant meg. Végigfutott rajta. Megremegett, megállt egy pillanatra. Rám meredt. Aztán újra vonszolt maga után. Követtem, mert félttem a szemében megcsillanó fénytől. A birtokon ma főbe lőtt az állatorvos egy lovat, mert eltörte a lábát. A hosszú állomásút pillanatok alatt mögöttünk maradt. Jobbra fordultunk. A parkon át vezetett Eszter.

Itt engedte el először a kezem. Amíg a keserű italt ittuk, addig is görcsösen szorította az ujjaimat. A ló, amikor lenyelte a golyót, megmervedett egy pillanatra, minden izma reszketni kezdett, mintha földbe ásták volna a patáit, annyira megfeszült: arra vártam, hogy a felhők közé repül. Meg is indult, felnyúlt egy pillanatra, azután leroskadt. Ekkorra már elfordítottam a fejem. Eszter a virágágyások között. Fehér ruháját ellepik a szirmok: zöld, meg piros, meg sárga, meg kék. Összel a virágok is gyöngyöket teremnek. Eszter futni kezdett a virágok között. Eltűnt a park erdős részében. Kora délután volt, senki sem járt erre-felé. A parkört sem láttuk. Azután mégis megjelent a fürdő felőli részen, de amikor felismert bennünket, visszahúzódott. A fűzfák közül lesett ki ránk. Egyetlen virágszálat sem tépett le Eszter. A hídon találkozottunk össze. Azután újra együtt futottunk tovább az ösvényen, köddé váltak körülöttünk a fák. Törzsükből bort csapolhatnának. Magunk is kérgesek voltunk.

A kövezett udvaron macska suhant át, amikor beléptünk. Mindig megdöbentett ez a kikövezett udvar: szokatlan volt, minden más udvar földes és szennyes. Olyan hangosan nevetettünk, hogy a kutya is vakantott egyet. A ló szürke volt; karcú, tört bokáját figyeltem, meg a hátát, a szügyét, az izmokat, ahogy belemerevednek a golyó csodálatába. Úgy nyelte le a szürke a golyót...

Eszter megállt az udvaron.

„Örülsz?“, kérdezte.

„Futottunk.”

„Örülsz?“, ismételte meg a kérdést.

„Menjünk fel”, biztattam.

A köveken megcsillan az őszi kora délután sárgás fénye. Mikor kezdődnek az esők? Eszter szemébe néztem.

„Szép a ruhád!”

„Tetszik neked?”

Örül. S másként meg sem mondhattam, hogy magam is örülök, csak így, csak ezzel: szép a ruhád. Felém hajolt. Lassan mérte fel az alig két lépésnyi távolságot közöttünk. Megállt, megnyugodott közvetlenül előttem.

„Ha leveszem, akkor is szép?”

„Örülök neked.”

A szobában már félhomály volt.

„Vacsorát is készítettem”, mondta Eszter. „Friss borjúsívet sütöttem, fehér kenyeret vettem hozzá, meg szőlőt, nagyszemű szőlőt. Bort is. Mézszínűt.”

„Vacsorázunk?”

„Várj, leveszem a ruhám.”

Nem viselt alatta inget. Barnára égett bőre betölti a szobát. Az illatával hadakozom. Érzem, hogy az izmaim úgy mozognak, mint a szürke ló bőre alatt. A félhomály erősödik. Betölti a szobát. Csak a bútorok ütnek át még rajta. Meg a tükör az ablak mellett. Elfordítottam a fejem, nem mertem a tükörben nézni Esztert.

„Gyere!”

„Megyek.”

A takaró meg a párna lángba borult.

„Vacsorázunk.”

„Várj, szépen, lassan akarom elkészíteni. Ha hívlak, akkor kelj csak fel.”

Kiment a szobából.

„Akarsz egy pohár bort vacsora előtt?”

„Egy üveggel!”

Nevet. S a nevetése altatott el.

Elég ehhez a szó? Bele lehet sűríteni? Nem mernék rá vállalkozni, hogy le is írjam azt, amire gondolok. Úgy kezdtem bele a történetbe, ahogyan semmi mást nem lehet, csak emlékezni, elfogadva és kiépítve az emlékezés logikáját. Mit kezdjek azzal, ami fojtogat, és aminek nincs, nem lehet alakja? Amit nem lehet belesűríteni semmibe sem. A szó nem bírná el a súlyát. Mit kezdenék a tévedéseimmel? Gazdaggá tettek. Most félek. Újraélni nem tudom. Nem vagyok szakember. De a vérkeringés? ... Ha felgyorsul?

Hónapokkal később, mire behavazott s mikor már aránylag igen jártas voltam az emberek között, amikor megismertem a birtokot, amikor már el tudtam igazodni az irodahelyiségekké és üléstermekké átalakított kastély folyosóin, egyszerűbb volt minden, mint kezdetben, közvetlenebbnek éreztem a munkát, azt, amiért vállaltam a maradást. A havazások mind sűrűbbek voltak, a szél a folyó irányából mind vesztettebbül fújt, néhányszor napokig nem mehettem vissza a városba, mert a hótorlaszok leállították a vonatot. Egyáltalán nem volt nehéz elviselni ezeket a napokat. Sor került néha kisebb összetűzésekre, hiszen napokig egymásra voltunk utalva, de könnyen feloldoztuk ezeket a veszélyes csöndekét, hiszen nem voltunk közvetlenek, barátok, csak éppen az tartott össze bennünket, hogy egy irodában ültünk. A lényeges összeütközésekre is csak azok között kerülhet sor, akik nagyon jól ismerik egymást; csak a barátok tudnak kiengesztelhetetlenek lenni. Elszámolások és tervezések voltak soron, sokat bíbelődtünk a számokkal, százalékokkal, hiányokkal és többlettekkel. Csak ritkán mentünk ki körülnézni a tehenek meg a disznók körül, s akkor is a szánkóval mindig új utat kellett vágni a hóban, mert már napok óta szórta a szél a száraz, állandóan hulló, aprószemű havat. Fehér volt minden, és minden érintésre csak a hideg válaszolt. A kastély irodái meg üléstermei közül is csak a forgalmasabbakat fűtötték, végül is ahányan voltunk, egy nagyobb szobába szorultunk, kényszerű fogságunk harmadik napján már nem is gondoltunk arra, hogy dolgozzunk. Vagy vasárnap volt? Erre senki sem ügyelt. Sokan közülünk, a szerelmet soha meg nem ismerő, negyven év körüli főkönyvelő, a rút, elcsontosodott hivatalnoklányok, talán a tekintélyes termetű, mézédesszavú igazgató is, arra gondoltak ebben a helyzetben, hogy milyen értékes kis embeni közösség alakult itt ki: mintha egymás melegével akartuk volna ellensúlyozni a kinti fagyot. De nem volt könnyű elviselni ezt a közösséget. Talán még azoknak sem, akik, ki tudja, miért, rajongtak érte, vicceket meséltek, nevettek nagyokat, vagy éppen intim beszámolókat tartottak életük egyébként titkolt állomásairól. A kastély körüli park fái jelezték a szél erősödését, füttyültették, az elnyúló félelmes hang eltűnt valahol a kastély tornyos tetőzete alatt, de addig végighaladt minden szobán, minden testen, s valami borzongással, idegenséggel töltött el bennünket; leginkább a szél erősödése hozta, hogy

közelebb húzódtunk egymáshoz, de el is hallgattunk néhány pillanatra, kivárva, mintha a szél zúgásának folytatása volna. A bokrok a parkban hatalmas fehér torlaszokká váltak, gazdagon beépített fehér dombokká. Úgy éltem ezekben a napokban, mintha évekig tartó csapongás után kényszerből kötöttem volna ki, de már jobban hozzászoktam a bizonytalanhoz, mintsem hogy elfogadhassam a felkínált nyugalmat, a meleg szobában összegyűlt emberi közvetlenséget. Mégis megértettem, hogy már nem veszthetem el azt, amit megszereztem magamnak: a szabadságomat, mert bizonyosan odatartoztam, része voltam egy most zűrzavarossá vált értelmetlen szervezetnek, de ezt is csak tudtam, nem éreztem, meg sem követeltem. Az emberek között lenni, elfogadni bűzös lehetőségeket, testemen érezni érintésüket, szememben a nézésüket, megszozni velük a maradékot, mindez valami ismeretlen megpróbáltatás volt számomra, először csak arra kényszerített, hogy kialakítsam a szerepet, meghatározzam a magam helyét, azután arra is, hogy játsszam a szerepet, a rám kimért szerepet, de később ez a játék és szerep a jogommá vált, mást nem vállalhattam, lekötött, kötelezett, végül is a harmadik napon, az elszakadás harmadik napján felfedeztem, hogy süllyedek, hogy belesüppedek egy felkínált nyugalomba, egy feltételes biztonságba, valamiféle meddőségbe. De a negyedik napon, amikor felszabadították a vasúti pályát, már egyetlen pillanatra sem gondoltam arra, hogy beutazzak a városba. A bentlakók mind elmentek, csak néhányan maradtunk kint, a kintlakók meg én. Továbbra is a kastélyban aludtam, de ezen az éjszakán már egyedül. S ez az egyedül töltött éjszaka a kastélyban, ez ébresztett rá arra, hogy valami megtörte az ellenállásomat, valami rákényszerített, hogy besoroltnak érezzem magam. Különös volt ez a besoroltatás. Egy egész sor felelőség alól mentett fel. Olyan érzésekért és hangulatokért, gondolatokért, melyeket korábban féltve őriztem, mert a hatásuktól leginkább tartottam, követeleéseiket és veszélyeiket a magam törvényének vettem, már nem vállaltam felelősséget, átruháztam egy alig létező, természetellenesen kialakított közösségre. Üresebb lettem? Nem, csak magányosabb. Elalvás előtt végigjártam a kastélyt, elcsavartam a villanyt minden szobában, ellenőriztem a kályhák tűzhelyét, mindenhol lelohadt már a parázs, s amikor a folyosón teljes sötétben találtam magam, akkor éreztem meg, hogy nem félek, a kályhákat sem azért ellenőriztem, mert ötéves voltam, amikor leégett a szomszéd háza és azóta rettegek a tűztől. Csak megszokásból jártam végig, ellenőriztem a rendet, de nem azért, mintha komolyan gondoltam volna arra, hogy ezzel valamit el kell érnem, hogy ennek fontos célja lehet. Végül is az nyugtatott meg, hogy egyetlen pillanatra sem gondoltam, hogy a szellemek megzavarják majd az álmomat. Egy értelemben azonban megőriztem a szabadságomat: nem vettem komolyan a rám mért szerepet. De nem azért, mintha nem gondoltam volna arra, hogy valami célja azért mindenesetre van a szerepjátszásnak is, hanem azért, mert rákényszerítettek, hogy ne foglalkozzam sorsdöntő ügyekkel. Maradjak a ruhámon belül. Elszakadva a városkától szerzett élményektől, az ottani izektől, itt egy olyan világot fedeztem fel, mely ismeretlen volt számomra, de így ismeretlenül is nehéz, távoli. Az ottani élmények és történetek az intenzitásnak (a belső rombolásnak), a zuhanásnak, a kihullásnak olyan igényét teremtték meg bennem, melyet az itteniek nem ismertek és nem is elégíthettek ki. Arra pedig nem számítottam, hogy ellenpontozzák. Egyedül voltam

hát itt is, de másként egyedül, mint a városban, itt nem tartoztam senkihez, itt dolgoztam, de a munkámhoz sem tartoztam. Úgy éltem, hogy tettem valamit. Termeltem? S amit gondoltam, amit kigondoltam, az nem volt más, mint a nosztalgia felismerése, az, hogy valamire vártam, valamit követeltem, valamit meg akartam szerezni magamnak, de végül is visszavágytam a hajótöröttek bizonytalanságába.

Talán akkor, a kastélyban töltött éjszakán, alvás közben kezdtem el újra félni. Rosszul, hánykolódva aludtam, félórákat töltöttem ködös ébrenlétben. Ezek a nehéz percek hatalmasodtak el rajtam, ezek követelték meg tőlem az álom kergetését. Nagy, fekete ábrákat láttam, azután, amikor újra elaludtam, szürke, tiszta felületeket, majd fatörzset egész közelről, csillogó márványlépcsőt, fekete falat. De egyetlen alak sem jelent meg, egyetlen arcot sem tudtam kihámozni a felületekből.

Másnap, ötödik napon, kijött Eszter.

„Azt hittem beteg vagy”, mondta, amikor megérkezett.

„Nem vártalak”, válaszoltam.

Járt már kint Eszter néhányszor a birtokon. Voltak üres napjai az iskolában. Olyankor nagyokat sétáltunk a parkban meg a szántások között, a fákat vizsgáltuk közelről, meg a göröngyök felépítését. Néha lovakat néztünk futás közben.

„Féltem, hogy beteg vagy, azért jöttem”, ismételte meg Eszter. „Négy napig hiányoztál. Hideg van.”

„Nem járt a vonat.”

„Tudom.”

„Tegnap nem is gondoltam arra, hogy bemenjek.”

„Vártalak.”

„Ma bementem volna.”

„Mindegy, majd együtt megyünk.”

Eszter a kályha előtt állt, le sem vette a kabátját, csak kigombolta. Arcát simára feszítette a fagy, csak most kezdett pirosan felengedni. Fagyos ujjait is a kályhán melengette. Néhány pillanatig az asztalomat vizsgálta, de semmi érdekeset sem tudott felfedezni rajta, felhagyott hát vele. Az ablakon át nézte a havas parkot. A szél megnyugodott reggelre, de új hó esett, a fák ágai megrakódtak hóval. Prémis vadakra hasonlítottak. Már nem esett a hó, kiderült, a nap első sugara kékre festette a bokrok hótörleszeit.

„Miért jöttél?”, kérdeztem, amikor magam is a kályha mellé álltam.

„Azt hittem, beteg vagy.”

...

„Levelet kaptál Lukácstól”, mondta.

„Mikor?”

„Még az első napon.”

„Kihoztad?”

„El is olvastam.”

„Mindegy.”

„Erzsi meghalt.”

...

„Szívgörcs.”

„Lukács nem jön haza?”

„Nem.”

„Mikor halt meg?”

„Nem írta meg pontosan.”

„Miért nem?”

„Mert nem is fontos talán. Meghalt.”

...

„Olyan gyászjelentésfélét is küldött. Maga írta, és egyedül húzta rá a gyászkeretet.”

„Itt a levél?”

„Majd otthon elolvasod.”

„Mindegy.”

...

„Talán fel kellene hívni telefonon Lukácsot.”

„Nincs értelme.”

A parkot különös fényekkel díszítette fel a nap. Hosszú kék árnyak futottak végig a hófelületen.

„Gyere, kimegyünk”, mondtam. „Szánkóval.”

Eszter még mondani akart valamit, de lenyelte a szót. Rágyújtott egy cigarettára, közben behozták a kávé, megittuk, de egyetlen szót sem váltottunk. Visszaérkezett a szánkó az igazgatóval, mehettünk.

Meleg takarókba csavartuk magunkat, s a szánkó kényelmes üléseiben alig vettük észre, merre futott velünk a ló. Egész délelőtt nem gondoltunk Erzsó halálára, csak a hangunkban, a nézésünkben, a nevetésünkben volt ott a nyoma, vagy kezünk mozdulatában, hosszú percekig tartó hallgatásunkban. Távoli hosszú utakra emlékeztetett a csupa fehérség, valami szakadékra, valami ismeretlen mélységre. Csak az országút gyér eperfái mutatták az irányt, meg a tanyák otthonos kéményfüstjei. A szél nem fúj, fényesen, naposan fagyott. A fehér rettegés bátortalanná tette Esztert. Mind szorosabbra vonta maga körül a takarót. A ló futásának párája járt át bennünket, annál melegedtünk. Nem kellett nógatni a lovat, egyenletesen, könnyedén futott, a szánkó súlytalanná vált a síkos havon. Nyílt, egyhangú fehér térség vett körül bennünket, a távoli erdő is ködbe burkolva egyenlítőddött ki a hó felületével. Letértünk az országútról, a behavazott dűlőutak nem mutattak irányt. Volt ennek a száguldásnak az éles fagyon át egy közénk telepedett fekete visszahatása is: egyetlen szóval sem említettük, de mind közelebről éreztük, hogy farkasok bújtak meg a hó kis dombjai mögött s csak várják most a pillanatot, hogy ránk támadjanak. A ló horkantásai is erre figyelmeztettek bennünket. Közelünkben vannak a farkasok. Persze, ha józanul gondoltunk volna arra, hogy már évek óta nem láttak farkast a környéken, könnyen megszabadulhattunk volna ettől a nyomástól. De miért kerestük volna a felmentést? A felmentés éppen annyi veszéllyel, fájdalommal jár, mint maga a büntetés.

Ritka puska lövések dörrenését hallottuk néha. Azután a kutyák ujjongó ugatását.

„Vadászok járnak arra”, mutatott Eszter az erdő környéki utolsó tanya felé.

Az egyik tanya közelében a konyhafüst édeskés fanyar illata tört ránk.

Valami kiáltást is hallottunk.

„Errefelé is emberek vannak”, mondta Eszter.

„Menjünk a legelő felé?” kérdeztem. „Arra nincsenek.”

„Mindegy.”

A tanya ablakában kerek gyerekarcot láttunk meg. Csillogó szép

szemével követte a szánkó suhanását. Eszter sokáig nézte az ablakot. Vissza is fordult.

„Ha bemennék, talán megengednék, hogy felmelegedjünk”, mondta. „Ismerem őket.”

A konyhafüst otthonos illata még sokáig kísért bennünket. A ló sem futott már annyira zavartalanul, feltűnhetett neki, hogy céltalan a futása, mert elhagytunk magunk mögött minden tanyát.

„Bemehetnék”, mondta újra Eszter.

„Lassan úgyis vissza kell mennünk”, válaszoltam.

Újabb lövések az erdő felől. A ló arra futott. Az egyik magányos fa mellett hamarosan mintha egy sapkájával felénk integető ember jelent volna meg. Köd vette körül, még nem láthattuk világosan; a mellette lévő fa merev, kővé fagyott fekete ágai verték át a tejszínű ködöt, és festették holttá a nagy, téli, szürke égboltot; megdöbentett bennünket a fa, még sejtelmesebb remegéssel az ismeretlen hívogatása. Talán nem is nekünk integetett? Talán meg sem jelenhetett olyan váratlanul, de olyan végérvényes szilárdsággal ott a fa mellett az az emberformájú lény? Talán csak látomás az egész? Reménykedve néztem körül: a köd még nem fedte el egészen a rétet, csak a tanyák körül szürkült el a hó nagy fehérsége. Ha sűrűbb lett volna körülöttünk a köd, ha ködfelhőbe futott volna a szánkó, talán elfogadhattuk volna a pusztá látomás felmentését? Bizonyos, ha elénk kerül egy ember, ha meglátjuk messziről az alakját, vagy csak felfedezzük magunk előtt, hogy kilép mondjuk egy fa mögül, ahogy felemelkedik egy dombhátra, ahogy végigmegy a havon, vagy valami más szintéren; ahogy elénk lép, bármilyen messze van is tőlünk, megérezzük, nem lehet másként tenni, az nem lehet, hogy ne érezzük meg, hogy valamit elvár tőlünk az ember, akár segítséget, akár egyetlen szót, akár csak annyit, hány óra van. Talán ez az ember is csak annyit akar tudni, hogy hány óra van, vagy be lehet-e utazni a városba, vagy hogy milyen nap van, hányadika... Megkérdezhetné tőlünk talán, hogy mi járatban vagyunk, vagy arra is gondolni lehet, hogy meg akarja osztani velünk a gyorsforralón épp elkészített forró teáját, vagy csak pálinkával akar kínálni. Az is meglehet, hogy megörült nekünk az ember, pusztán csak annak, hogy mi is erre járunk, hogy megközelítettük azt a teret, azt a vidéket, amit csak rettegve járhat be egyedül. Vagy haza akar menni, s könnyebb lesz számára, ha megkér bennünket, fogadjuk fel a szánkóra. A ló mind gyorsabban futott, vagy csak nekem tűnt így? Eszter nyugtalanul kémlelte a fa környékét. Senki más nem volt ott, csak az az idegen. A fának nem lehetett árnyéka, olyan egyenletes, egysíkú volt a világosság körülöttünk, olyan túlvilági tán, mint csak télen tud lenni, télen, amikor nem lehet megkülönböztetni, mi világít jobban: a szürke, egyenletes égbolt, vagy maga a hó körülöttünk. A délelőtt folyamán ejtett nyomokon kék árnyék húzódott meg mégis. Talán még nem sötétedhet be. Eszter szorosabbra húzta maga körül a takarót, összébb vonta magát, mintha mi a szánkón lassan zsugorodnánk, az idegen, aki hívott bennünket, meg mintha növekedne, lassan már annyira megnő előttünk, hogy eltakarja az égboltot, elfedi a hóba ködlött erdő tiszta fagyát... A ló felhorkant, mintha megbotlott volna, megtorpant egy pillanatra, de nem állt meg, csak elvesztette a futás ütemét, talán vissza sem nyerheti többé. A fejét is magasabbra emelte, izgatottan hallgatózott.

„Talán farkast löttek a vadászok?”, kérdezte Eszter. „Megtörténhet, hogy lemerészkedtek a hegyről és most befellegzett nekik... Hallottad az imént a lövéseket?”

„Nincsenek farkasok. Erre nem járnak farkasok. Csak kóbor kutyák. De azok is mind ritkábban. Kiirtották őket.”

„Az ősszel is találkoztunk egygel.”

„Megfutamodott.”

„Amikor megdobáltad. De csak követett bennünket. Hiába dobáltad meg.”

„Mégis eltűnt.”

„Ezek talán lelöttek valami veszett példányt.”

„Minek kellenénk mi nekik?”

„Csak hogy eldicsekedhessenek.”

„Mi van a lóval?”, kérdeztem inkább magamtól. „Mintha lesántult volna. Megtorpant már néhányszor.”

„Nem sántult le”, mondta Eszter, és ezzel véget vetett a beszélgetésnek. Elhúzódott tőlem, pár pillanat múlva észrevettem, hogy a gyep-lőszárral bajlódó kesztyűs kezemet figyeli, azután meg végigméri a karom hosszát, és csak fenn a nyak környékén nyugszik meg egy pillanatra a tekintete. Mind közelebb értünk a fához. Az idegen, mintha el sem mozdult volna a fa mellől, úgy állt ott földbe gyökerezett lábakkal, már láthatta, hogy felé sietünk, nem is integetett.

Amikor egy idegen felé úgy kell rohanni, mint a bajba került jó barát felé, szinte kötelező, törvényszerű, hogy az idegen rossz hírt közöljön velünk. Az apám is így érthette az isteni sugalmat, ahogy az anyám később megfejtette. Hírnököt látott a golyóban, ami átvágta, átllyukasztotta a legszentebb ereklyét, a családi fényképet. Mert menni kell a várakozó idegen felé, ezt nem lehet csak úgy elhessegetni magunktól, nem ismerem, mi közöm hát hozzá. Nem, nem lehet...

Mert ahogy megjelent az idegen a fagybameredt fa mellett, mindketten, Eszter is, én is, talán a ló is azért horkantott fel olyan idegesen, felismertük az idegen mozdulatában azt a vonzást, ami ellen nem tehattünk semmit: menni kellett feléje, nem szabadulhattunk mágneses köréből. Igaz, vannak emberek, akik maguk is, egyszerű megjelenésükkel, tartásuk természetességével gazdagodva, képesek mindenkit bevonni bűvkörükbe. Vannak, akik istentől megáldott hipnotizőrök. De most nem lehetett ilyen közönséges a megoldás. Mert volt az idegen hívó mozdulatában valami az ördögi hírnök könyörtelenségéből: az istenek, a gyávák, a nagy indulatok véres hírnökének lesújtó suttogásából. Amíg az idegen felé futottunk, ki kellett volna használni a távolságot a megnyugvásra, a felkészülésre, hogy okosan, nyugodtan fogadhassuk a hírt, amit közölni akart velünk. Mert később tudtuk csak meg, hogy nem volt indokolatlan a rettegésünk.

„Lehajolt”, mondta Eszter.

„Talán elejtett valamit.”

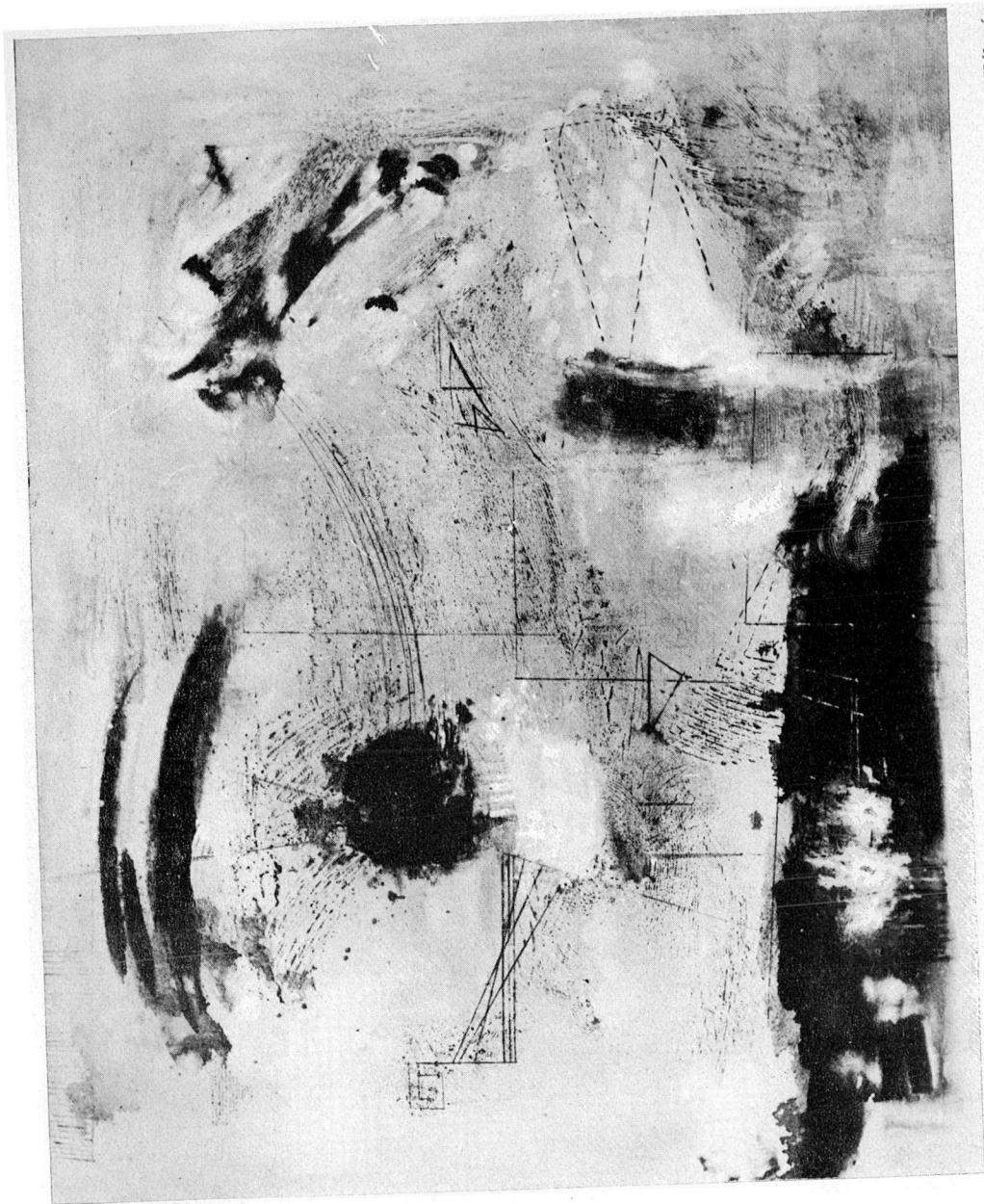
„Most már biztos benne, hogy feléje megyünk.”

„Sokáig van lent.”

„Bajlódik valamivel.”

„Mi közünk hozzá?”

„Most visszafordulhatnánk. Nem látná meg, hogy visszafordultunk, s azután már integethetne.”

A ló lelassított. Hiába sürgettem, csak lépésben ment tovább. A hó is mélyebb volt errefelé, talán letértünk a dűlőútról is és mélyebbre süpped a ló patája a hóba.

„Mégvádolhatna bennünket.”

„Mivel?”

„Az ég tudja”, mondja Eszter. „Csak úgy mondom, igazat akarok adni neked, hogy nem fordultunk még vissza.”

A ló most mégis futásra adta a fejét, de fáradt is lehetett már, lassabban haladtunk előre. Közben felegyenesedett az idegen is. Most már az arcát is láthattuk, de nem ismertük fel. Intett újra. S éppen ez a mozdulat, ez az utolsó hívás figyelmeztetett bennünket arra, hogy itt valamit tenni kell, hogy itt szükség van ránk, nem hiába hívtak ide. Egy pillanatra még büszkeséggel töltött el ez a gondolat, de már ekkor keserű mosollyal gondoltam a buzgalmamra. Sohasem tartott sokáig az, hogy komolyra vettem a küldetésemet, de most váratlanabbul, a szokottnál gyorsabban tűnt el a megvetett melegség, az, hogy egyszerűen, egy alkalmas pillanatban hasznos lehetek, szüksége lehet rám valakinek, mindegy, hogy hogyan, legalább a rosszat, a bűnt osztva meg velem. Sokáig nem tudtam megfejtetni, hogy mi okozhatta ezt az állandó elutasítást, azt, hogy soha semmit nem voltam hajlandó komolyan venni. Idegesített, és szinte szörnyülködve húzódtam vissza mindig, ha valaki úgy közelített meg, mint az igazgató vagy valamelyik tanárom, hogy, kérem szépen, önnek, vagy neked komoly dolgokat kell elvégezned, vállalkoznod kell arra, hogy értékes legyél. Legtöbbször a szemükbe nevettem, ők meg nem értettek, s mert nem akartak még idegenebbé tenni, magukhoz engesztelve ütögették a vállamat, mondván, majdcsak benő a fejed lágya. Könnyű volt ezt elérni, azt, hogy ne hozzanak kísértésbe megbízásokkal, amikor csak úgy általában beszélgettünk, amikor arra kértek, hogy hallgassam meg őket, de mit tehettem akkor, ha valami olyan ágrólszakadt szerencsétlennel találtam szembe magam, akinek élete egy súlyos pillanatában igazán szüksége volt rám. Mit mondjak most ennek az idegennek? Vele szemben nem tehettem úgy, mint az igazgatóval, amikor... Ő csak intett felém, és nekem el kellett fogadnom a hívást. Eszter megnyugtatót afelől, hogy nem vár tőlem segítséget, nem is volt rá sohasem szüksége. Amire képes voltam, annyit mindig megadtam neki, többet hiába kért volna, mint amennyi kitelt tőlem. Nem, sohasem éreztem lelkiismeret-furdalást ezért. Eszternek az az előnye volt velem szemben, hogy az ő tapasztalatai bölcsebbek, gazdagabbak voltak az enyéimnél. Mert ha történt volna velem annyi, mint Eszterrel, ha láttam volna annyit, mint amennyit ő látott, ha egyszer is bevitték volna, mint ahogy őt bevitték, ha egyszer is vallattak volna... Mindig elámulva hallgattam a visszaemlékezéseket, az ünnepnapokon tartott, a fiatalság részére külön mozgalmassá tett, filmvetítésekkel és magnószalagokkal díszített evokációkat, melyeknek az a szent feladatuk volt, hogy cselekvésre, helytállásra buzdítsanak. Nem értettem. Hogyan lehet egyáltalán tartalmassá tenni valakit csak azzal, hogy elmúlt idők nagy fájdalomairól, szenvedéseiről, holtakról és élőkről megbocsáthatatlan pátosszal a legigazibb, legvalóságosabb történeteket közlik?

Újra, még egyszer felegyenesedett az idegen. Levette a sapkáját, és most úgy intett felénk, mintha sürgetne bennünket.

A melegbe öltözött idegen gesztusa mintha felébresztett volna bennem valami sajnó érzést: nem tudok segíteni rajta.

Eszter figyelte meg rajtam és hívta fel a figyelmemet arra, hogy néha, bizonyos körülményekben különös arckifejezést öltök, a tehetetlenségnek, a teljes elanyátlanodásnak undorító vonásait veszem fel. Valami nevetséges görcsféle fut végig ilyenkor az arcomon; lényegében egészen kifejezéstelenné válik az arcom. Magam is jól tudtam ezt. Csak azt nem, hogy meg is mutatkozik rajtam. Arra nem gondoltam, hogy a rút arcokon mindig valami belső rondaság teremti meg a jellemző vonásokat. Nem védekezésképpen mondtam el Eszternek akkor, s ezt bármikor megismételhettem volna neki, hogy számomra bizonyos értelemben azonos az arcnak a külső vonása azzal a pillanattal, amit a szív, a tüdő, a gyomor él át egy pillanatban. De azt is tudom, hogy az ilyen megnyilvánulások nem valami ragyogó képességről árulkodnak. De ahogy közelebb értünk az idegenhez, mindinkább szembetűnt az, hogy a mozdulataiban valami megdermedt nyugalom van, valami visszafojtott félelem, ami minden pillanatban, ha felszakadna valahol a gát, örült farkasordításba törne ki, belevonítva a szürke égboltba.

Ez volt az idegen ember gesztusának a tartalma.

S a magam döbenete, hogy nem segíthetek rajta, azt jelentette, hogy nem tartozom a jelen pillanat arcképcsarnokába. Minden pillanatnak, minden órának megvan a maga határozott, megváltoztathatatlan arcképszüksége, minden kis zugban mindig érdekelt emberi arcok jelennek meg, s az arcok viselői ott alapos, fontos munkát végeznek: a pillanat nem lehet meg, a zug sem, anélkül, hogy a legmegfelelőbb arcképet viselő test tevékenységéhez ne tartozna. S mit kezdhetek most, mit mondhatok az idegennek, a szemmel láthatóan kétségbeesett, szorítóba került idegen embernek, ha másra nem érzek magamban képességet, mint hogy a meghívott, a kirendelt néző szerepét vállaljam. Ha valóban történt valami, ha pillanatok alatt valami egészen lényeges kérdés felett kell döntenem, élet és halál, születés és elmúlás felett, akkor hogyan viseljem el a néző szerepét anélkül, hogy ne legyek magamnak is, másoknak is megvetendő, utálatra alkalmas lény? Hogyan viseljem el azt a beteljesedett, legmeggrázóbb kérdést, hogy mi lesz a sóval, ha elveszti az ízét; ha valóban történt valami...

„Elkéstek”, mondta az idegen, amikor megálltunk mellette. A fa törzséhez kuporodott, sapkáját a szemébe húzta. „Elkéstek”, ismételte meg. „Korábban kellett volna jönni. Nem is ismertem.”

Alig néhány méterre tőle egy hóval borított ember feküdt.

„Meghalt?”, kérdezte Eszter közönyösen.

„Elkéstek”, válaszolta az idegen.

„Ismeri?”, kérdezte újra Eszter.

„Nem ismerem. Most láttam először.”

„Mi történt vele?”

„Meghalt”, mondta az idegen egyszerűen, s csodálkozva nézett fel ránk, még mindig a szánkón ültünk, mozdulatlanul. „Elkéstek!” A hangja most már fenyegetően hangzott, hátát a fa törzsének vetette, úgy nézett ránk, mintha valóban felelősek volnánk az ismeretlen haláláért. Kihívóan viselkedett, de csak a maga szorongásától igyekezett megszabadulni. Ha elfogadtunk volna valamit is abból a fájdalomból, amit pusztán egy ember halálá kelt bennünk, pusztán a látvány, akkor

odahúzódhattunk volna az idegen mellé s elsirathattuk volna az ismeretlen halálát. „Későn érkeztek”, ismételte az idegen. „Elkéstek.”

Eszter leugrott a szánkóról, a ló megrettent, néhány lépést tett előre.

„Nem várhatunk, megfázik a ló...”, mondtam.

„Sietnünk kell”, mondta Eszter az idegennek.

„Kimelegedett a ló”, mondtam.

„Mégis elkéstek”, mondta az idegen.

„Csak véletlenül jártunk erre”, mondta Eszter.

„Csak véletlenül”, ismételte meg az idegen.

„Csak sétáltunk”, mondtam.

„Elkéstek”, ismételte az idegen.

Eszter megállt a holttest mellett. Várakozott, majd lehajolt hozzá. Sokáig nézett a holttest arcába.

„Péter...”, mondta, amikor felegyenesedett.

„Péter?”, kérdeztem.

„Péter...”, mondta Eszter.

Újra lehajolt. Majd felállt lassan, indult az erdő felé, de néhány lépés után megállt, és görcsösen nevetni kezdett. Nevetése keserűen csengett. Az egész testét rázta a nevetés.

„Be kell vinni”, mondta az idegen.

Leléptem a szánkóról.

„Segítsen”, mondtam.

„Be kell vinni”, mondta.

„A lábánál fogja meg”, mondtam.

Feltettük a holttestet a szánkóra. Az idegen apró termetű, idős ember. A puskáját otthagya a fa mellett. Mozdulataiban nincs semmi az arcán felismerhető félelemből. Szenvtelenül tett-vett a szánkó körül, betakarta a holttest lábát, szalmát húzótt arcába, igyekezett keresztbe fenni megmeređt karjait. Azután visszament a fa mellé, újra leguggolt, hátát a fának támasztotta, valamit mormolt, talán imafélét, ki tudja.

Eszter visszajött. Arcán könnycsepp futott végig.

„Nevetséges”, mondta.

„Mi?”, kérdeztem bambán.

„Nevetséges”, ismételte meg. A könnycsepp újra végigfutott az arcán. A vállára esett. Megfagyott néhány pillanat alatt.

„Mennünk kell”, mondtam.

„Talán meg sem halt”, nevetett Eszter.

„Mozdulatlan.”

„Csak mozdulatlan.”

„Ennyi is elég.”

„Elég.”

Az idegen is felszállt. Mintha ügyet sem vetett volna rá, a holttest mellett foglalt helyet. Puskáját a kezében tartotta, arra támaszkodott. „Valami csavargó lehet”, mondta, amikor elindultunk.

Eszter fagyosan, zárkózottan ült mellettem. Kis idő múlva cigarettát kért, rágyújtott. Megkínáltam az idegent is, de nem fogadta el.

„A többiek elmentek, azt mondták, visszajönnek majd, de egész délután hiába vártam rájuk”, mondta.

„Mikor halt meg?”, kérdeztem.

„Nem tudom.”

„Akkor miért mondta, hogy elkéstudunk?”, kérdeztem meglepetten.

„Elkéstek”, mondta az idegen.

Azután néhány perc múlva újra:

„Gyorsabban is ideérhettek volna.”

„Senki sem szólt...”

„Azt mondták, bemennek és kiküldenek valakit.”

„Senkivel sem találkoztunk.”

„Akkor miért jöttek erre?”

„Sétáltunk.”

„Siethettek volna.”

„Semmiről sem tudtunk.”

„Ismerik?”, kérdezte kisvártatva az ember.

„Nem.”

„Valami nevet mondtak.”

„Nem mondtunk!”, kiáltotta Eszter.

Péter mindig ezt emlegette: „O Herr, gib dem seinen igenen Tod, das Sterben, das aus jenem Leben geht”. Lassan, skandálva ejtette mindig a szavakat, néha dallamosan is, mintha énekelné. Furcsán viselkedett mindig, amikor a nagy költő szavaihoz fordult segítségért. Különbösen is mindig valamiféle idézetre támaszkodott. Mintha mások szavaitól várna az ő szavai számára is teljességet, igazságot. Móli Péter barátokozott közülünk mindig legfurcsábban a halállal. Nem vette komolyan. Nevetett mindig azon, ha valaki közülünk elérzékenyedett valami halálhír felett. A nyurga Lacinak volt mindig szokása, hogy elolvasta a tartományi napilapban a halálhíreket és a köszönetnyilvánításokat. Néhány izgalmasabb szöveget megtanult fejből is, és elszavalta nekünk. Móli Péter élvezte mindig legnagyobb odaadással. „Szellemes fiú”, mondta jó néhányszor Laciról. Amikor velünk volt, ritkán, nagyon ritkán, mindig talált valami ürügyet arra, hogy megmozgassa Lacit, hogy rávegye egy-egy szavalatra. Az volt a meggyőződésünk, hogy Móli Pétert semmi más nem érdekli mindebből, csak az a karikatúra, amivé Laci változtatta ezeket a szavakat.

„Miért gondoltál Péterre?”, kérdeztem Esztertől.

„Nem tudom.”

„Kétszer is kimondtad a nevét.”

„Talán, mert már megint bevitték.”

„Mi van vele?”

„Megismétlődött.”

„Hova vitték?”

„A kórházba?”

„Nemrég jött vissza.”

„Az ősszel is volt bent egy hónapig.”

„Úgy látszik, mégis veszélyes.”

„Jobban lesz.”

„Miért gondoltál rá?”

„Mert bevitték...”

„Mindegy...”

Egyre gyorsabban futott velünk a ló. Esteledett. A rét fölé gyöngököréteg emelkedett, elérte már az első tanyákat is.

„Siessünk...”, mondta az idegen.

Fázott talán, vagy egyszerűen kényelmetlenül érezte magát a holttest mellett.

„Jönnék”, mondta kis idő múlva.

A tanya felől egy terepjáró kavarta fel a havat.

Amikor a közelünkbe értek, átvették a holttestet meg az idegent, és a város felé hajtottak.

Megkérdezték, hogy nem ismerjük-e a holtat.

Csendesen válaszoltunk.

A vadászok, ketten jöttek a terepjáróval, meg az idegen furcsán néztek vissza felénk, amikor feltűnt nekik, hogy sokáig nem indultunk el utánuk. Már egészen eltűntek a ködben, amikor nógatni kezdtem a lovat, és lassan elindultunk. A tanyák felé hajtottunk, majd rátértünk az országútra, és ekkor a ló is felgyorsította az iramot, már sejthette, hogy hova megyünk. A köd egyre sűrűsödött, mind hidegebb lett s mind nagyobb a csend. Most már semmit sem láthattunk, csak az országút fái vezettek bennünket. De közel jártunk a birtokhoz. Az egyik tanyáról egy nagykendőbe burkolt asszony futott ki hozzánk az útra. Leálltunk, nem tudtuk, mit akar. Csak annyit kérdezett, hogy láttuk-e a holttestet. Igennel válaszoltunk, s akkor az asszony lassan siránkozni kezdett. Nem lehetett hozzátartozója, csak híre ment gyorsan a tanyák között, hogy az erdő közelében egy ismeretlen ember tetemére akadtak a vadászok, néhányan igyekeztek megfejteni a rejtélyt, ez az asszony is arra vállalkozott, hogy megtudja az ismeretlen kilétét. Nem tudtunk neki közelebbi felvilágosítást adni. „Annyian csavarognak”, mondta az asszony. „Szegények”, siránkozott halkán, s csak állt a szánkó mellett. Nem indulhattunk el mindjárt, ki kellett várni amíg az asszony elsőnek indul a tanya felé. „Istenkém, atyám”, tördelte vörösre fagyott ujjait az asszony. „Szegény, olyan egyedül...” Eszter igyekezett valami megnyugtatót mondani az asszonynak, de az csak siránkozott, végül mintha most látott volna csak meg bennünket először, mintha eddig nem is lettünk volna itt, csodálkozva és megdöbbenve nézett ránk. „Nem, nem ismertem én sem, ki tudja, ki lehetett az, annyian csavarognak...” Mentegetőzni kezdett az asszony, mintha attól tartott volna, hogy kérdőre vonjuk, hogy felelőssé tesszük, pusztán csak azért, mert ilyen leplezetlenül siránkozik egy idegen halála felett. Eszter kihajolt a szánkóból, és megsimította az asszony kendőjét, de az ettől a mozdulattól még inkább megijedhetett, mert gyorsan hátrálni kezdett a tanya felé. Szoknyája felsöpörte a havat. „Nem, nem ismertem...”, ismételte el néhányszor. Elindultunk. Vissza sem néztünk az asszony felé, de néhány lépés után még felhangzott néhányszor idéltlen siránkozása. Zavart szótlanyságot ültetett közénk az ismeretlen asszony. Fekete, súlyos alakja ott lebegett körülöttünk, hangja elkísért, bármire gondoltunk is. Nem, nem lehet azt megbocsátani senkinek sem, ha meghal... Igaza volt Péternek mindig, mindig igaza volt, hogy szörnyű nevetséges és buta, ha valaki meghal és elsiratják. Részvétet csak az élőkkel szemben érezhet az ember. Ha meghalt, akkor már nincs, akkor nincs sírás, nincs részvét, akkor minden fenyegetően üres és gyalázatos. De mért nem tudjuk megérteni és úgy felismerni ennek az ismeretlen fekete asszonynak az érzéseit, mint valami egészen kényszerű jelenséget, mint valami örök érvényű igazságot. Eszter közben mintha megnyugodott volna, mintha felengedett volna benne a látvány panaszos emléke, közelebb húzódott hozzám, megfogta a kezemet is, mintha melengetni akarná, de megéreztem, hogy ez a hirtelen támadt ragaszkodás bevezetés az elidegenedésbe, az eltávolodásba. Sürgettem a lovat, egészen későre járt már, lekéstük az utolsó vonatot. A kastélyban kell tölteni az éjszakát. Újra egy éjszakát. Mindig szabadkoztam attól, hogy má-

sokat is beavassak a titkaimba, különösen olyanokat, akik kihasználnák ellenem a véletlent, a pillanatot. Az igazgató kint maradt, fel kell majd keresnem, s ha ketten leszünk ott a szobában Eszterrel, akkor megint mi mást várhatnak el tőle, minthogy kénye-kedvére kiszolgáltatasson magának. Rossz séta volt ez a mai. Keserű ízt éreztem magamban, újra a sötét jelet láttam meg, azt a zavart, amit a váratlan események, a külső okok beleszólása hívott ki belőlem. A sötét jel meg könnyen elhatalmasodott mindig. Úgy kerített hatalmába, hogy sokszor észre sem vettem, mikor jelent meg, mikor tört be a gondolataimba, csak egyszerűen idegessé tett, vagy természetellenesen nyugodttá, közönyössé. Ha a szobámban voltam, akkor a bútorokból, a sarkokból, a falak repedéseiből jelent meg a sötét jel, onnan indította meg mindig sikeres, mindig győztes támadásait. Ha kint voltam, akkor elég volt egyetlen fa, egyetlen bokor, göröngy, vagy kődarab, hogy veszettül egyedül éreztem magam, hogy legyőzzön a sötét jel. Igyekeztem legyalulni magamról a tárgyaknak ezt a kihívó hatását, de mire sikerült volna, átvették a tárgyak szerepét az emberek, rendszerint idegenek és ismeretlenek, akik képesek voltak arra, hogy felelőssé tegyenek minden ok nélkül, hogy győzelemre segítsék bennem a rontást. Az idegen vadász, az ismeretlen ember teteme, a fekete kendőbe burkolt asszony mintha elvarázsolt volna, mintha élesen kisugárzó hatásuk valami ismeretlen vegyi átalakulást váltott volna ki a sejtjeim között, zsibbadást éreztem a homlokom körül, zavart az ujjaim között, beteges kiütéseket a bőrömön. Máskor a tárgyak, megint máskor a színek meg az ízek voltak ilyen hatással rám, azok tettek felettébb érzékennyé, felettébb hiszékennyé, azok varázsoltak el. Az utóbbi időben a tárgyak szerepét az emberek, az ismeretlen arcok öltötték magukra. Tizenhat, meg tizenhét, meg tizennyolc éves voltam, amikor az arcokat vizsgáltam, amikor a járókelők szemét figyeltem, amikor a nyakukat és hajukat tanulmányoztam. S amikor felfedeztem valami rendellenest rajtuk, akkor váratlanul nagyon magányosnak éreztem magam, mert tudtam, hogy az lehetne a hivatásom, hogy segítsék rajtuk, hogy elősegítsem őket, hogy kiszabadítsam őket a szégyenükből. De lassan magamra öltöttem a szégyenüket, átvettem a bajukat, a betegségüket, én lettem helyettük beteg, nekem járt ki a szégyen csapása. Mert nem hittem már a küldetésemben. Arra kellett volna talán vállalkozni, hogy valamivel behelyettesítsem a küldetést, hogy valamivel elejét vegyem a félresikerült hivatásnak, hogy valamit a hazugságból igazsággá képezek át? Nem én volnék az egyetlen. Nem velem történne meg először, hogy teljes meggyőződéssel, teljes hittel a hazugságot válasszam hivatásnak. Az apámra gondoltam, aki képes volt, helyettem is talán, leküzdeni magában a hazugságot, a maga becsületével és tudatával keresni az igazságot, de meddig bírta volna? Igaz, fanyar szájjal gondoltam mindig arra, hogy lényegében megnyugtat, hogy olyan hülyén vészett el, hiszen mi történt volna vele később? Annyi példára mutathatnék, amit nem kívánhatok meg az apámnak, még az emlékének sem. Elveszthette volna egy pillanatra a fejét és akkor, ha végül is rádöbbsent volna, ha ráismert volna egyáltalán a hazugságára, arra, hogy a nagy igyekezetben a korai igazságot, a korai ideált hazudtolta meg, mert nem minden úgy történt, nem úgy folyt le, ahogyan azt elképzelte, ahogyan azt megálmodta. De felelőssé tudta volna magát tenni ezért? Nem tudom, nem vagyok biztos benne. Őt is elvakíthatta volna az, amire nem számított, amihez nem szokott

hozzá, ami őt is megronthatta volna. S ha példaként emlegetik, akkor csak azért teszik, hogy beárnyékolják az ellentétes példákat... Lukács mondta, amikor megvertük az újságíró: „Nem az apád emléke miatt, hanem azért, mert aljas céljuk volt vele...”

Az apámat is elvarázsolhatták volna a tárgyak, az emberek, az ízek... Különösen azért, mert ő legalább egy pillanatban valóra válva láthatta a küldetését. S utána?

A rontás rajta is fogott volna?

Nem tudom eldönteni.

Rontás — ez annyit jelent, hogy megrontani valakit. S nem a rontás a kérdéses, a módja vagy a föltétele, mert az megvan, az adva van, az itt van előttünk, letagadhatatlanul, végérvényesen, az a realitás is, a kényszer is, a lehetőség is. A rontás módját és feltételeit nem tudom elvitatni, azt senki sem tagadhatja le. Az, ami még mindig kérdéses, az, ami a legtöbb bajt szüli, az a rontás, ami bennem van, amire rákényszerít az ismeretlen vadász, az idegen holttest, a fekete kendős aszszony... S Eszter?... Ettől már félni kell. Ez már szakadék, ez már valóra vált veszély. Magam vagyok a rontás, meg sem fogalmazhatom másként, csak úgy, hogy ÉN. Örök ismeretlen a rontás, amivel szemben sem az ész, sem a szív nem elég erős, hogy legyőzze. A rontás, a baj, a varázslat, a rossz álom, a csökkenés... az megvan.

Nőttünk, megnőttünk, ez a rossz séta is emelt rajtunk valamennyit, s éppen a növekedéshez kellett a rontás, hogy megértesse velünk: ha igazán nővünk, elnövünk egymástól.

Más hajtás hoz termést.

S csak mentünk tovább. Eszter nem tartotta már a kezemet, úgy ment mellettem, mintha csak a kíséretem lenne, mintha másra nem is vállalkozna, mint arra, hogy elkísérjen erre az útra, hogy velem legyen, ameddig az erejéből telik, hogy visszavonuljon mindjárt, mihelyt alkalmasnak látja a pillanatot, mihelyt aránytalanná válunk egymáshoz. A gát felé még úgy mentünk, mintha semmi el nem választhatna bennünket, mintha minden sejtünk, minden gondolatunk csak a nagyszerű hajszálcsovesség gyógyörűségét példázná bennünk. Úgy mentünk ki a gátra, mintha semmi, valóban semmi el nem választhatna bennünket, mintha nem létezne idegen test, ami közénk kerülhetne, s este úgy jöttünk vissza a városba, mintha nem is létezett volna az a természetes közvetlenség, az a végérvényesnek hitt közelség közöttünk. Ahogy jöttünk vissza a városba, csak a lépteinket figyeltük, az már nem volt biztos, hogy ugyanarra gondolunk. Létezhetett valami azonosság a gondolataink között, de ez inkább a nyugtalanság volt, mint az áhított és a látszólag megszerzett nyugalom, biztonság. A lelassított léptek üteme visszhangzott a hosszú, üres utcában, a fák alá besodródott a sűrűbb éjszaka, a házfalak mentén néhol megvillant az ablakok üvege, néhol kihallatszott a nyugodalmas alvás. Lépteinket nem mértük össze, csak tartottuk a lépés hullámhosszát, ha gyorsítani kellett volna, hiszen lassítani már nem lehetett, akkor végérvényesen lemaradtunk volna egymás mögött, a hullámhossz megszűnt volna azonos lenni. Így nem is vártunk másra, mint hogy egyikünk elvétí az ütemet, s akkor mindennek vége szakad, vége szakad ennek a nagyszerű lassulásnak, ennek a szeretett kapcsolatnak. Mit kezdhettünk volna mást, már az első pilla-

natban, mint hogy küzdjünk az ellen, ami megkülönböztet, ami átváltoztat bennünket. Mert ha megváltozunk, ki biztosít, hogy a legkedvesebb is velünk változik; ha a változás csak úgy jönne, minden előzetes bejelentés, minden előzetes történet, esemény vagy kényszer nélkül... Persze, furcsán éreztem magam, amikor szembe találkoztam mindazzal, ami soha semmit nem jelentett számomra, ami idegen volt és fölösleges mindig. Furcsán, mert mit kezdhettem volna azzal, ha elhalad mellettem valaki, akivel szót tudtam még tegnap érteni, s aki ma már, mert egy lépéssel előttem, vagy mögöttem jár, az idegennél is idegebb? Nem vagyok szakember. Hányszor mondtam már magamnak, hogy nem vagyok az álmok, a képzeletek, az illúziók, a hangulatok megoldásának szakembere. S mégis mindig arra vállalkozom, hogy szembenézzek azzal, ami minden bizonnyal győzedelmeskedik majd felettem. Mert a változásunk nem eredményezne mást, mint eltávolodást. Miért kerülnénk közelebb, még közelebb egymáshoz, mikor végül is csak oda jutnánk, hogy egy időre elodázzuk, néhány napra vagy évre kitoljuk a távolodást, a kihullást, a meddőséget. Másra képtelenek volnánk. Nem magunk rontottuk meg magunkat, csak elfogadtuk a rontást, a hajléktalanságot, a pusztulást. A füzek alatt, ébredés után úgy kaptam bele, szilaj, megtéveszthetetlen remegéssel, a magány értelmezésébe, mintha friss, vérbő húsba martam volna a körmeimmal, a fogaimmal. S úgy indultam el onnan, hogy vezekelni megyek, hogy azt mondom, Móli Péter tanított meg rá, Uram, add meg mindannyiunk halálát, ahogy megadod mindennapi kenyerünket, ahogy megadod mindennapi álmunkat és tisztulásunkat, add meg, Uram, a pusztulást, a legszebb pusztulást, hogy legyünk szép halottak, fiatal, szép halottak, add meg mindannyiunknak az ő halálát, az egyedüli halált, az élethez járulót, mindannyiunk életéhez járuló mindennapi halálunkat... S mit tehettem mást, mint hogy anyám mellé ültem és szőlőt szemezgettem. Egyszerűnek éreztem a fohászatot és egyszerűnek azt, amit tettem. Mást nem kérhettem volna, másért nem imádkozhattam volna, hiszen olyan közel jártam ott a folyó sodrásában a mindennapihoz, hogy még a fogát is láthattam... Mást nem tehettem volna, mint hogy elfogadom a kihívást, beleegyezek abba, amit felkínált a pillanat, és kiszélesítem, kibővítem hosszúra és távolra ezt a pillanatot... Nem várhattam el és nem követelhettem mást, mint amit megtehettem, amire képes voltam: nőni, növekedni s egyszer elfonnyadni, kidőlni. S csak azért nőni olyan szilajon, hogy minél szebb fonnyadó virág váljon belőlem. A Rózsa-parkban, ahol először vártunk lányra, ahol először éreztük meg a csók savát, ott figyeltem ősszel a rózsák fonnyadását. Úgy dültek ki mindig, mintha másra nem is volnának hivatottak, mint arra, hogy lassan, szép rendben elhullajtsák a szirmokat, hogy végérvényesen beteljesedjen felettük a növekedés szépsége. Elnézni a rózsza szirmhullajtását, szőlőt, fehér és harmatos szemeket válogatni s megérezni az ízt, az illatot, megköszönni azt, hogy legalább enni tudunk, ez még megmaradt nekünk, ez a tolvajlás. Csak aki így válogat, lehet képes arra, hogy ne maradjon vesztég, mint a bölcsek. Tolvajlással várni be az éjszakát, hullámokat teremteni magunk körül. Hogy eljussanak a hullámok valakihez, hogy valakit ugyanaz a csöpp víz érintsen, ami rajtunk is végigvonult. Nincs más választás. S mégsem tarthatjuk meg, el sem fogadhatjuk maradtalanságunkat a felkínáltat.

Visszautasítjuk, mert csak ezzel tehetünk valamit, valamit, ami már több is attól, amit elgondoltunk.

Elalváskor, amikor imára kulcsoltam az akaratomat, mi mást vártam, mint hogy megjöjjön az éjszaka, elkapjon a megértés fényes nyugalma. Hogy szembekerülhessek végre azzal, amit elfogadtam, hogy a törekvésemben ne legyen más, mint eljutni a szirtre, a legmagasabb pontra, oda, ahova csak az akarat kísérhet el, oda, ahol megszakad a visszafelé vezető út is, ott a test is csak mint árnyék, mint egyszerű fekete vagy szürke felület élhet tovább, oda, ahol az egyetlen szín a hamuszín, esetleg a rozsdavörös... Poláris éjszaka, a test és a szellem nyugalma.

Az anyám csöndes piszmozgását hallottam a fürtök között, lenyeltem az első szemet, megfertőztem magam a melegséggel, azzal, amit nem kaphattam volna meg másként, csak úgy, ha feláldozom érte a szabadságomat. S ha ezt tettem? Mire való akkor az imára kulcsolt akarat? Könnyű volna a lehetlent választani, de nehéz, a legnehezebb létrehozni a választékot, azt a lehetőséget, hogy ne rajtam kívüli dolgok között válogassak, hanem magam teremtem meg a dolgokat is.

Holdfényes tiszta éjszakára ébredtem. Az anyám ült az ágyam szélén.

„Fel kell kelned”, suttogta.

„Már? Korán van?”

„Indulnod kell”, suttogta még halkabban.

...

„Becsomagoltam mindent, ott a tiszta fehérneműd, a kalácsot külön tettem, egy üvegbe pálinkát is, ha fáj a fogad, jót tesz, tele van a táskád, minden benne van, az apád képét is beletettem, odacsomagoltam kettőt a nyakkendői közül is, viselheted, minden ott van...”

Így búcsúztunk sokszor. Mindebből nem értettem mást, csak annyit, hogy rosszul érzem magam, hogy zavar a figyelmessége, hogy fellázít az a melegség, amit felébreszt bennem, hogy legszívesebben megsérteném, megbántanám... Hagyja már abba.

De ha nem tette volna meg?

Különös világosságot várok, különös fényt követelek, valamit, ami körülvesz és kitölt, valamit, amit a magaménak mondhatok igazán.

A tehetetlenek, a meddők siránkozása...

Lukács a maga csöndes nyugalmával, ahogy vasárnap délutánonként lassan szürcsölve itta ki a kávéját, közben csak a cigaretta hamuját figyelte, mindig valami megbocsáthatatlan közömbösség példája volt előttem, mindig a nyugalomnak azt az üres változatát elevenítette meg, amitől annyira rettegettem. De felgyűltek a példák, felerősödtek a gyomok, alkalmatlanokká váltunk, idő előtt lefutottuk a magunk néhány körét... Lukács bölcsessége csak annyi lehetett, hogy mindig az alkalmas, a legalkalmasabb pillanatban tudott elhallgatni vagy csökkenteni az indulatot. Sokszor annyira vitte, hogy úgy éreztem, legalább egy fogfájás kapná el, könnyebb volna elviselni mellette a csöndet, a nyugalmat. De később megéreztem, hogy nem tehettem másként, magam sem tehettem ellene semmit. Ez volt. S ilyenkor, vasárnap délután, a város egészen üres, Laciék a mérkőzésen, mások elutaztak, csak ketten maradtunk, s nem volt rá más mód, mint hogy végigéljük ezt a délutánt. Egymásnak mutattuk meg a csöndet, a bennünk lakozó végtelent, az egyetlen végtelen lehetőségét. Erre voltunk alkalmasak.

Másra alkalmatlanok?

„Hány méter lehet a hirdetőoszlopig?“, kérdezte Lukács.

„Száz, talán még több is.”

A tér üres előttünk. Galambok szállnak fel, azután nyugodtan térnek vissza, a délelőtt kiszórt szemek nyomát kutatják. Valahonnan hosszúra nyújtott kiáltás hallatszik be. A pályaudvar felől néhányszor mozdonyok füttye. Négy óraker harangozni kezdenek.

„Több mint száz”, mondta Lukács.

„Több.”

Azután kiittuk a kávé, elindultunk.

Pontosan száznegyvenkilenc lépésre volt a kávézótól a hirdetőoszlop. Vigyázva mértük ki.

Hangversenyek, színházi előadások, táncmulatságok, tánciskola kezdők és haladók részére, cirkusz, bűvészműtávkönyvekkel, bárhirdetések vetkőzéssel, mosóporok, porszívók, szivacsok, előadások, úrrepülés, filozófiai szakelőadások... A lehető legnagyobb komolysággal olvastunk el mindent, amit a hirdetőoszlop közölt.

Egy új fajta borotvapenge mellett döntöttünk.

Azután az utcai pissoirba mentünk. A kijáratnál figyelmesen mostuk meg a kezünket, sokáig néztük az arcunkat a légykópéses tükörben. Csak harminckét lépcső mélységben volt a pissoir.

Később a parkban a sétányon megrajzoltuk a pissoirban látott fal fehér és fekete porcelán csempékből álló képét, de nem voltunk megelégedve vele, a csodálkozó sétálók szeme láttára tapostuk el a vonalakat. Azután füttyörészve csak az utcákat jártuk késő estig, éjfélig. hajnalig, reggelig, másnapig...

Megvettem Lukácsot ezért, de nem tehettem mást, ő nem követelte meg tőlem, hogy vele tartsak, azt sem, hogy válaszoljak neki, ha kérdezett valamit, azt sem, hogy egyáltalán figyelemmel legyek iránta, észre sem vette néha, ha más irányba fordultam, ha az egyik utcasarkon elváltam tőle, másik utcatömböt kerültem meg, s nem okozott meglepetést, ha kilométerekkel odébb, egy másik városrészben talákoztunk össze, akkor is úgy folytattuk a sétát, mintha el sem váltunk volna egymástól. S hogy mégis megvettem Lukácsot, ez csak a magam képtelenségét példázta, azt egyszerűen, hogy alkalmatlan vagyok, egyszerűen fölösleges. Én nem éreztem, mint annyian, nem szomorodtam el a feleslegességüket érzők fölött, mint annyian mások, én egyszerűen tudtam, életem szükséglete volt, tiszta tartozéka, rendszere, tudata a fölöslegesség. Reggel ötkor misét hallgattunk minden ájtatosság nélkül a székesegyházban, fél hatkor pálinkát ittunk a piacon, nyolcig rendszeresen a felszállított tengeri halak nagy, síkos testét figyeltük, azután előadásra mentünk az egyetemre, délben ebédeltünk, délután, ha lehetett, aludtunk, este mázskáltunk, éjjel kutattunk valami után, valaki után, s reggelre újra csak alkalmasak voltunk a megtisztulásra, újra alkalmasak a misére.

S mégis megtettünk mindent, amit kellett, senki semmit nem vehetett a szemünkre.

Mire várakoztunk?

Először mentem fel Eszterhez. Nem éreztem magam bizonytalanul, sem feszélyezettnek. A különös csak az volt, hogy közülünk, Lukácson kívül, senki sem járt még Eszternél. Ennyi is elég lett volna ahhoz, hogy zavarban legyek. De az Eszterrel töltött nyár, a nagy napok a folyón, a kert ismerős fáí, a csönd, ami körülöttünk mindennél beszédesebb

volt, az a csoda-idegenség, amit két test között a pórusokon kiáradó virág meg csillagfény hoz létre, elég volt nekem, hogy biztonságban legyek. Meg a döntés.

Eszter két szobát bérelt a park mögötti villaházban, a tető alatt. Kis szobák voltak, a tető bordáit ugyan elfedték, de a gerendákat már nem. Az ablakokat a villa két toronyszerű tetőrészébe vágták, így a szobában napközben is félhomály volt. Már ekkor, első alkalommal megmutatta Eszter azt a nagy szürke falat az egyik ablak előtt, amit csak így nevezett: „Éden”. Meg sem magyarázta miért.

A cementfalat apró szabálytalan repedések futották be. Alig volt nagyobb repedés rajta, vékony szálú, sűrű hálóra emlékeztetett. Nem kezdtek még ki igazán a tavaszi fagyok. Egészséges volt és gazdag a fal. Szürke. Rendeltetéséről semmit sem tudott Eszter. Föltehető, hogy valami félbeszakadt építkezésből maradt itt. A földszinten lakó háztulajdonos csak annyit mondott, hogy itt volt már akkor is, amikor megvette a villát. Alig néhány méter választotta el Eszter szobájának nagyobb ablakát a faltól. Az udvart is két szabálytalan részre osztotta a fal, s úgy látszott, hogy a fal előtt kiszélesedik, szabálytalan háromszöget alkotva a sövénykerítéssel. A sövénykerítés mögött nyurga akácok villogtak.

Azért figyeltem fel az udvarra, mert szokatlan volt. Egészen elütött városkánk szinte szabályszerűen földes, rendszerint felázott vagy kőkeményre taposott fekete udvaraitól. Virágoskertje sem volt. Igaz, a fal és a ház között felszedte a követ a háztulajdonos, igyekezett azt termékennyé tenni, de sikertelenül. Néhány évig próbálkozott, de eredménytelenül. Az elszórt mag nem kelt ki, a palánták elfonnyadtak. Később felhagyott a veteményezéssel, a földet zöld moharéteg lepte el. Ezentúl aztán a háztulajdonos ügyet sem vetett tovább az udvarra. Csak kiült délutánonként a barna karosszékbe, oda a fal elé. Mindig a hűvösben ült, igaz, ott volt mégis a legmelegebb, mert megszorult a nap a fal és a ház között. De ahogy múltak az órák s lassan szűkült a napsütötte falrész, úgy húzta maga alatt odább a karosszékét az udvar felé. Eszter azt mondta rá, hogy olyan, mint egy homokóra. Estig mindig kiürül.

Csak ritkán szállt le az udvarra egy-egy eltévedt veréb, itt nem akadhatott magra. A faltól meg egyenesen menekültek a madarak.

Szokatlan volt az udvar.

Eszter odaállt mellém az ablakhoz, és elnevette magát. A hangja különösen éles volt, megtört az ablaküvegen. Alig pár pillanatra állt meg mellettem, azután kiment a másik szobába, székbe ült, hallottam. Macska ment végig az udvaron. Körmei csikorogtak a kövön. Az egyetlen hang.

„Nem utazok el”, mondtam. Úgy éreztem, nem voltam eléggé határozott. Valami hiányzott a hangomból. Eszter ezt így fogalmazta meg később: „Jeges a hangod.”

„Nem utazhatok el”, igyekeztem ellensúlyozni a hiányt.

Most sem mondtam elég hangosan, Eszter talán meg sem hallotta. A másik szobában ült mozdulatlanul. Harmadszorra már nem mondhatam. Nem is kellett volna talán kimondani. Ha nem hallotta volna meg, akkor egyszerűen maradhatnék, egyetlen szóval sem említeném, hogy bármikor is menni akartam. Mintha nem is azt jelentené ez számomra, hogy mehetnék vagy maradhatnék, de választottam, és nem

megyek vissza a Lukáccsal töltött vasárnap délutánok mocsarába. ha nem maradok, elfogadom ezt az újfajta rabságot. S megértettem, hogy nincs értelme távlatba tenni azt, ami megvan, ami úgy érvényes csupán, ha van. Csak ezt élem ezentúl: maradok.

Eszter kijött a másik szobából, sohasem tudtam meg, hogy meglepődött vagy sem.

„Azért, mert kimentettél?”

„Magad is kiúszhattál volna.”

„Sért?”

„Nem.”

Odajött hozzám, felém fordult, a szemében különös fény csillant meg, nem hiszem, hogy olyan reményféle lehetett, hiszen hasonlót sohasem mutatott. Azután anélkül, hogy lehajtotta volna a fejét változatlan egykedvűséggel a szürke falat nézte. Sokáig tarhatott ez így. Egymás mellett. Még mindig azzal a hiányfélével küzdöttem.

Az anyám meglepetésére számítottam, s arra is, hogy Eszter könnyösen fogadja a bejelentést. Az anyám meglepetését értettem: ő arra számított, hogy egyszer úgy jövök vissza a városba, mint egy igazi győztes. Akármennyire is viszolyogtam ettől, mégis úgy hittem sokáig, hogy ezt meg kell neki tennem. Egyszerűen venni annyi fáradságot, hogy elhiggye: igaza volt. Ennyit megérdemelt. De Eszter közönyét nem volt olyan könnyű kifürkészni, ő semmit sem veszített s aligha nyert is valamit azzal, hogy maradok. Igaz, közönyét sem úgy kell felfogni, mintha mindegy lett volna neki, hogy maradok vagy megyek, inkább csak úgy, hogy tudta, hiszen tudnia kellett, hogy nem miatta maradok, tehát az ő szerepe mindebben alig több a tudomásulvétel érdekeltenségétől. Bár én úgy éreztem volna jól magam, ha ő is vállalt volna valamennyit a maradásomból. De miért vállalt volna? Talán mert „kimentettem”? Vagy pusztán csak azért, mert egyedül kevésnek hittem magam arra, hogy véghez is vigyem ezt a döntést, ezt az elhatározást, ezt a kényszert? Nem könnyű vállalni a rabságot, csak azért, mert máshol nincs már szabad tér arra, hogy érvényesíthessem a lázadást a rabság ellen... Itt meg kell tennem valamit, s erre képes vagyok, ezt megteszem. A fogadkozások mindig balul ütöttek ki. S abban a pillanatban, amikor megfogadtam valamit, már egészen világosan láttam azt is, hogy nem végződhet másként. Egyedül csak abban hittem, abban a cselekvésben, aminek nem volt semmi köze a fogadkozásokhoz, amit csak az hozott létre, hogy valamit tenni kell, mert ha nem teszem meg, belepusztulok.

„Átköltözhetsz hozzám is”, mondta Eszter.

Még mindig a falat nézte, a fal szabálytalan egysíkú ábráit. Az ábráknak legfeljebb csak két dimenziójuk lehetett, szélességük és hosszuk, mélységük nem volt.

Mintha valami éles fény gyulladt volna meg mögöttünk. A falra vetítette az árnyékunkat. De az árnyékunk is mozdulatlan volt. Képtelen igyekezet volna legyűrni ezt a félméternyi távolságot közöttünk. Az árnyak éles síkban váltak ki a fal szürkességéből, de senki sem állíthatta volna, hogy az éppen a mi árnyékunk.

„Vagy te hozzánk”, mondtam.

„Nem fontos, hogy átköltözz”, mondta Eszter.

S ennyiben maradtunk. Hogy ez is lehet meg az is, ahogy tetszik. Egy kicsit azért ez azt is jelentette, hogy sehogya sem lehet. Mert ha

várakozni kell, akkor már bizonytalanná válik minden. Vagy-vagy? De nem is volt még egészen fontos, hogy bármiként is legyen. A nyár még itt volt. Még legalább két hét az első esőig. Azután úgyszólván bekényserít majd bennünket valahová az idő.

Csak szótfogadunk majd a ködnek, az esőnek, a hidegnek, a szélnek. Az idő járásának. Addig meg el kell viselni. Mindig csak az időnek fogadtunk szót lázadás nélkül.

„Menjünk ki”, mondtam.

„Várj még. Várd meg, hogy egészen a fal végéig érjen a nap. Aztán mehetünk.”

„Itt várjam?”

„Nem fontos, leülhetsz, majd idehívlak.”

S úgy ment Eszter mellettem, mintha csak a kíséretem lenne, mintha valami egyezés szerint tartozna csak hozzám. Néha váratlanul lelassított, máskor gyorsabban ment, mint én. De nagyobb távolságra sohasem váltunk meg egymástól. Első pillanattól kezdve úgy éreztük magunkat együtt, mintha nem is itt kezdődött volna, s ez egy kicsit azt is jelentette, hogy nem is itt végződik, hogy tovább tart, mint ahogy számítottuk. Sohasem beszélt arról, hogy mi történt, miért vitték be, milyen volt a betegség néhány hónapja, úgy hitte talán, hogy tudnom kell, hogy meg kell értenem, ha csak egyszer is látom, amint alszik, ha csak egyszer is végig tudom kísérni egyetlen napját. De nem tudtam. S most sem tudom pontosan megismételni azt a napot, amire gondolok, az emlékezés is csak arra való, hogy az egyik részlet fontosabbá váljon, mint a másik, illetve azt hiteti el velünk, hogy jó pontból indultunk ki, mert így a legtöbbet vehetjük szemügyre, a legtöbbel számolhatunk. Eszter napjainak a tartalma több volt és kevesebb is, mint amennyit én láthattam, mint amennyit felfoghattam. Néhányszor egy-egy pillantásában, mozdulatában, vagy abban, ahogy megfogta a kezemet, ahogy a szemembe nézett, ahogy leült mellém, azt fedeztem fel, hogy ismét elkerülte a figyelmemet valami, valami egészen fontos, valami, ami nélkül nem érthetem ezt a mozdulatot, ezt a pillantást, ezt az érintést. Eszter is számíthatott ezzel, nemegyszer fedett meg, hogy nem tudok párbeszédet folytatni. Egy alkalommal megvártam az iskola előtt. Valamivel később jött ki, mint a többiek, a diákok már mind szétszéledtek, a Rózsa-park padja éppen az iskola kapuja felé nézett. Akkor megláttam, hogy Eszter Móli Péterrel együtt jött ki, megálltak még a kapuban, néhány szót váltottak, azután hosszabban, mint ahogy természetesnek lehetett volna venni, szótlánul álltak egymással szemben. Végül is búcsú nélkül váltak el egymástól. Eszter lassan, elgondolkodva jött felém. Mellém ült a padra. „Korábban jöttél”, mondta. „Semmi dolgom sem volt kint”, válaszoltam. „Láttalak már fentről.” „Nem siettél.” Csodálkozva nézett rám. Ezután egész nap nem tudtuk megtalálni egymást. Rosszul kezdődött a beszélgetés, és egész nap volt közöttünk valami ismeretlen, valami, ami azt eredményezte, hogy beszéd közben, vagy járás közben elmaradtunk egymástól. Mindig előbbre jutott egyikünk, mindig lemaradt a másik. Napokig eltartott, amíg újra megtaláltuk egymás ritmusát. Ilyenkor rendszerint el is váltunk egymástól, napokig nem találkoztunk. S ezek az újratalálkozások mindig teljesebbek voltak, igazabbak, mint a szokásig együtt töltött napok. Nem Móli Péter okozta közöttünk ezeket a meg nem értéseket, az sem, hogy valamit egymás szemére akartunk vetni, ennek

nem lett volna értelme, hiszen kettőnk között nem volt egyezség, bennünket a kényszer tartott össze, mégsem tudtuk sohasem megtalálni azt a pontot, azt a pillanatot, ami magyarázat lehetett volna arra, hogy miért tér el a ritmusunk, miért nem tudjuk huzamosabbá tenni az együttlélegzést. Rengeteget sétáltunk, ez azt is jelenthette, hogy sokat voltunk tétlenek. De ahhoz, hogy elkerüljük a tétlenségnek még a látzatát is, az kellett volna, hogy biztonságban legyünk, a biztonságot meg nem is kerestük, lényegében nem is hiányzott. Valahogy egymás nélkül igyekeztünk cselekedni, nem avatva be egymást a vereségeinkbe, a bukásainkba. Sokkal többre voltunk képesek együtt, mint hogy azt, ami nem tartozott közvetlenül az utunkba, említésre méltónak tartottuk volna. A szánkó teltől délután is csak ezt igazolta. Végigéltük együtt ezt a rossz napot, ezt a rossz sétát, és mégsem változtunk lényegében semmit, mégsem távolodtunk el egymástól, közel maradtunk önmagunkhoz, így egymás közelében is maradtunk. Az éjszakától azért féltem.

Már késő este volt, amikor megálltunk a kastély előtt. Eszter bement, én elvezettem a lovakat az istállóba.

„Megfáztak?“, kérdezte tőlem az egyik itt lebzselő ember.

Többen voltak az istálló körül. Egyedül itt világított egy sárga vilnyégő, úgy vették körül, mint nyáron a szúnyogok. Úgy zsongtak is körülötte.

„Látták?“, kérdezte a másik.

„Igen“, válaszoltam.

„Ismerik?“,

„Nem.“

„Azt mondták, valami nevet emlegettek.“

„Nem ismerjük.“

Aztán mintha elégedetlenek volnának a válasszal, elfordultak tőlem. Halkan összesúgtak. Egy pillanatig tanácstalanul álltam mögöttük. Semmi többet nem mondhatok nekik. Számukra ez esemény volt. Holtat találtak az erdőben. Erre vitték be a városkába. Amíg nem tisztázzák az ügyet, lesz mit találgatni. S éjszaka is, ha felriadnak, lesz mire gondolni. Megnyugtató lehetett számukra ez az esemény.

„Maguk hozták egy darabig“, mondta az egyik. Mintha csak kérdőre vonna, amiért a szánkóra emeltük a holttestet.

„Nem sokáig.“

„Bevitték a városba“, mondta a másik.

„Lehet, hogy napokig feküdt kint a hóban“, mondta egy harmadik.

„Nem lehet tudni“, mondtam, s indultam volna.

„Valóban nem ismerik?“, kérdezte újra az első.

„Nem, sohasem láttuk.“

„Lehet, hogy megváltoztak a vonásai ott a fagyon.“

„Nem volt sokáig kint.“

„Már kihült, amikor rátaláltak.“

„Talán öngyilkos lett.“

„Azt mondják, hogy pár nappal ezelőtt valaki végigkopogtatott minden tanya ablakán.“

„De senki sem állítja, hogy éppen ő volt.“

„Vigyázni kell...“

„Semmit sem tudok”, mondtam mentegetőzve. Talán széttártam a karomat is, az emberek mintha szerettek volna kiengesztelni.

„Honnan is tudna valamit.”

„Nem is segíthettem.”

„Ha már halott volt.”

Veszélyben éreztem magam. Nem attól féltem, hogy túlságosan sok kérdést tesznek fel, inkább attól, nem tudok majd válaszolni. Attól nem tarthattam, hogy kérdőre vonnak, de én voltam mégis az egyetlen, aki látta közülük a holttestet, tehát valami közöm csak lehet hozzá... Különb is, az idegen vadász azzal fenyegetett, hogy elkéstem.

A kastély felé hátráltam, s talán éppen ebben a félszeg visszavonulásban láttam meg valami gyanúsat, úgy néztek utánam, mintha elhallgattam volna valamit, mintha mégis felelőssé tehetnének. Nem segíthettem már azon az emberen, meghalt, mire odaértünk, nem is tudtuk, hogy sietnünk kellett volna, s különben sem látta életében senki az ismeretlent. Csak az tehet felelőssé, ha sokat gondolok rá.

Egy gyerek futott oda hozzám.

„Azt mondta az anyám, hogy maga ismerte”, mondta.

„Nem...”

Igyekeztem megsimítani a gyerek fejét, de az visszahőkölt, mintha csak félne attól a kéztől, amelyik érintette a holttestet. Megdöbbenve figyeltem a gyereket.

„Éppen azt mondta.”

„Nem...”

„Nem lesz mozi ma este”, mondta még a gyerek.

„Miért nem?”, kérdeztem.

„Mert, mert meghalt...”

„Attól még lehet mozi.”

„De nem enged...”

„Én nem ismertem.”

„Az anyám mondta.”

Újra csak hátráltam. Lassan, figyelmesen mentem. Megváltam a világosságtól, csak az embereket láttam, akik körülvették a villanyégőt, akik körülzsongták azt a kis világosságot. A gyerek még mindig a nyomomban. Félttem a gyerek közelében lenni.

Nem, nem vonhatnak felelősségre, senkinek sem tartozom felelettel, amiért az az ember meghalt. Teljesen a lehetőségeimen kívül volt, hogy segítsék rajta. Nem tehettem többet, mint amennyit megtettem. De azok ott a lámpa körül másként gondolhatják, s a gyerek is, aki csodálkozva néz rám, ő is másként hiszi, hiszen azt mondta neki az anyja. De nem volt igaza sem az anyjának, sem neki. Hogyan lehet ezt bárkivel is megértetni? Egy ismeretlen ember holttestére akadtak ott az erdő közelében, s én véletlenül odaértem, a szánkóra tettük, de be sem értünk még, máris híre ment, hogy nekem, hogy nekünk valami közünk lehet ahhoz ott a hó alatt. Azt jelenti ez, hogy nem tartozom közéjük, hogy idegen vagyok, akiről sok mindent fel kell tételezni, akiről sok mindent el lehet hinni. Mert ha közülük való volnék, akkor most ott állnék én is a fénykörben és lassan, tempósan verném ki a lábamból a fagyot, közben meg adatokat szolgáltatnák a holttestről, arról, hogy mennyire temette be a hó, arról, hogy elfolyt-e a vére, vagy más okozta a halálát. Az idegenről, aki odahívott a fához, hasonlót

nem is tételeznének fel: őt ismerik. S ha valakit ismernek, akkor nem is tévedhetnek, igazán nem.

Bent az igazgató újságot olvasott, az ujjai között cigaretta füstölt, Eszter a kályha mellett állt.

Megálltam egy pillanatra a szobában, mintha csak megnyugtatót volna, hogy nem láthatnak már azok az emberek.

„Késő van”, mondta Eszter.

„Itt kell maradnunk.”

Az igazgató felnézett, szemében semmi, ő is láthatta az idegen holttestét, de nem vont kérdőre.

„Mevárjuk, amíg visszajönnek.”

„Kik?”, kérdezte Eszter.

„A városból... Akik bevitték.”

„Nem tartozik ránk”, mondtam.

„Ti is láttátok.”

„Már halott volt.”

„De láttátok.”

„Fáradtak vagyunk”, mondtam.

„Itt vacsorázhattok is. Van valami száraz ennivaló mindig. Ha akarjátok”, mondta az igazgató.

Eszter cigarettára gyújtott, csak most vette le a kabátját, kezdett felmelegedni lassan.

„Jót tesz az ilyen séta...”, mondta neki az igazgató.

Eszter nem válaszolt. Újra a kályhának dült. Mindig szeretett a kályha mellett állni.

„Tölthetnél a pálinkából.”

„Nem tudom, hol van”, mondtam.

„Nyisd csak ki a szekrényt”, mondta az igazgató.

Poharakat vettem elő. Eszter intett, hogy ő is szívesen meginna egy pohárral.

„Vacsora előtt jót tesz”, mondta az igazgató.

Közben alig nézett fel az újságból. Újabb cigarettára gyújtott.

„Mevárhathatjuk, amíg visszajönnek”, mondta újra.

„Nem érdekel.”

„Mindegy, azért megvárhatjuk.”

Az igazgató keze mind közelebb ért a nagy vizespohárhoz. Már csak néhány centiméter választotta el tőle. Az ujjak hanyag behajlása puhanyságról árulkodott. A körmök alatt álcázatlan piszok. A körömház gondozatlan. Az ingujj végén a viselés halvány nyoma. A kabátujj elzsírosodott. Az asztallap megviselt, érdes felületén szinte finomnak tűnik fel ez a kéz. Talán a gyér világítás is közrejátszott — az árnyak elmosódtak —, hogy ilyen közvetlen közelbe került a kéz. A pohárban a maradék bor. Csak néhány korty még. S máris éjfél. Az ablakon nincs függöny: kint szabadon fut végig a park fái között a holdfényvel gazdagított éjjeli szél. Árnyéktalan, hosszan tartó éjszaka. A hó már nem hull, csak a tetőkről sodorja mind veszettebbül a fák közé a havat a szél. A kert távolabbi, magasabb részeit egészen letisztította már, fekete felületek marnak bele az éjszakába. Csupa zuhanás; a hó, a szél, a hold, az éjszaka zuhogása... Eszter már néhány órája mozdulatlanul ül a kályha előtt. A tűz is kialudt. Lassan kihűlt a szoba.

„Mondhatnátok már valamit”, mondta az igazgató.

„Még mindig nem értek vissza”, mondtam.

„Nem is jönnek már.”

Csak két kortyot ivott ki a pohárból, az utolsót még megőrizte későbbre. Az üveg kifogyott, nem is volt sok bor benne. S mire kiürült, már nem kereshettük a pincekulcsot, késő volt.

„Az utóbbi időben többször álmodtam az apáddal”, mondta halkan az igazgató. „Különös álmok voltak. Mostanában már el sem merek aludni, félek, hogy megismétlődnek. Nem könnyű, nem könnyű... Csak megjelenik néhány pillanatra, mond is néha valamit, egyszer fel is nevetett, de azután eltűnik, és mögötte nem marad más, mint egy végeláthatatlan fekete köregeteg. Ott bolyongok aztán, míg csak rá nem döbbenek, hogy álom az egész. Sohasem tudtam megjegyezni, hogy mit mondott. Néha úgy hiszem, hogy csak értelmetlenül mormogott valamit. Amíg élt, sokszor észrevettem rajta, hogy morog magában, de akkor ügyet sem vettem rá, most éppen ez, éppen az, hogy nem értem és nem emlékszem a szavára, csak a morgása marad a fülemben, éppen ez bosszant leginkább. Igazságtalan. De azt hiszem, hogy az álmok mindig igazságtalanok. Mert rettegni kell tőlük, zavarba hoznak.”

Eszter felállt a kályha mellől. Az ablak előtt állt meg. Tartása hanyag volt, értelmetlenül nézett ki az éjszakába. Haja csapzottan takarta el a homlokát. Azután hirtelen visszafordult.

„Elég volt, egész éjszaka marják egymást. Álmos vagyok. Végre le kellene feküdni, ha van egyáltalán hova feküdni.”

Néhány óra után most szólalt meg először. A hangja kezdetben rekedtes volt, de a harmadik, negyedik szó után a megszokottá vált, bár egy kissé vontatottnak tűnt.

„Elég volt”, ismételte meg halkabban.

„Már nem jöhetnek vissza”, mondta az igazgató. „Lefekhetek, ha akartok. Én még várokok egy kicsit azért.”

„Nem kell komolyan venni az álmokat”, mondtam.

„Nem is mintha komolyan venném őket, de azok vesznek engem komolyan”, mondta az igazgató.

„Nem is olyan erős maga, mint amilyennek látszik.”

„Nem.”

...

„Keveset beszélgettünk mi ketten. Mintha tartoznék azzal az apáddal, hogy felügyeljek rád. De ha te nem akarod. Nem tehetek mást. Amikor gyerek voltál, nem is tudhattad, hogy a regeteg munka, a regeteg elintéznivaló, az értekezletek, a mozgalmak, a meggyőződések harca mennyire lefoglalt. S most, amikor alkalmam volna jóvátenni az akkori mulasztásokat, azt, amiről akkoriban megfeledeztem, most újra csak a regeteg munka, az értekezletek hiányoznak. Nem vagyok alkalmas arra, hogy a búza növéstét figyeljem. Nem. Mindegy, hogy ti mit gondoltok rólam. Nem vagyunk egy fából faragva. De nem is úgy különbözünk, mintha más volna az arcszínünk. A különbség sokkal mélyebb. Ti nem értitek, hogy ha valakinek egyszer is nehéz volt, istentelenül nehéz, akkor igenis jogosnak véli, hogy mások ismerjék meg, ha nem is a bőrükön, akkor legalább értsék meg, hogy miért volt nehéz. Erre az apád is megtanított volna. Sokszor gondolok arra, hogy kihasználta volna ő is az alkalmat biztosan. Nem volt tiszta kezű. Nem hiszem, hogy bármikor is gondolt volna arra, hogy tisztán kell maradni. Nem

félt, sohasem vonult vissza. Ez volt a veszte is. S te? Nem értelek. Annyi emberség lehetne benned, hogy legalább az apád emlékét megőriznéd. Tudom, nem a hőstetteire kell gondolnod, nem arra, hogy hogyan hajtottá végre a legbonyolultabb feladatokat is. Erre nemcsak ő, sokan mások is, nagyon sokan alkalmasak voltak. De neki volt szerencséje, hogy odaveszett, hogy róla most beszélnek. Nem tudhatjuk, kinek van igaza. Hányszor meg akartam már mondani neked, hogy nem becsüllek, mert puhánynak tartalak, mert hiányzik belőled az, ami az apádban megvolt, az eltökéltség. Azt mondtad az imént, hogy éppen ennek a bolondos eltökéltségnek a keresése kergetett ide is. Semmi más, csak annyi, hogy valamit már magad döntés el. De nem voltál képes alkalmassá tenni magad arra, hogy én is, mások is megértsék, mire kellett neked ez a birtok. Azt hiszem, az apád kikergetett volna innen. Piszokul erős ember volt. Ezt nem tudod megérteni, és ezért igazad van.”

„Az is csak a maga rögeszméje, hogy igazam van.”

„Nem várhatsz arra az álomszép lányra, aki ráébreszt majd.”

„De várnom kell, várakozni.”

„Igazságtalan vagy.”

Eszter otthagya az ablakot. A kályha mellé ült újra. Cigarettrára gyújtott, a keze remegett.

„Reggelre jégvirágos lesz az ablak”, mondta.

„Hideg van már bent is”, mondtam.

„Lefekhetnénk.”

„Még nem lehet.”

„Mindig ugyanazt mondjátok egymásnak”, mondta Eszter.

„Valamit csak mondani kell.”

„Ugyanazt?”

„Azt, ami súlyos mindkettőnknek.”

„Tudod, hogy beteg, a múltkor is lezuhant a lépcsőről”, mondta Eszter.

Az igazgató közben kiitta az utolsó kortyot is. Vigyázva tette vissza a poharat az asztalra, de így is megbillent. Megtámasztotta egy pillanatra, azután hosszasan nézte a mocskos üveget. Úgy tűnt, mintha semmire sem gondolt volna. Az volt az érzésem, hogy minden ellenállásom vele szemben azon bukik el, hogy sikertelennek hiszem, hogy biztos vagyok abban, ő maga is érzi, hogy nem ilyennek képzelte, nem ilyennek várta a sorsa alakulását. Mászt remélt bizonyosan, és nem volt neki könnyű elviselni most azt, aki, ha nem is mondja szemébe, de kimutatja előtte, hogy érti, megértette a sikertelenségét. Igazságtalan voltam talán? Soha fel sem merülhetne bennem ez a kérdés, ha nem maradok itt, ha nem látom meg közelről, hogy mennyit vesztett, hogy az ő vesztesége több és nagyobb, mint az én veszteségeim együttvéve. Én csak éveket vesztettem ádáz szélmalomharcban a semmi ellen, ő felismerte a semmit, a semmit. Még ott van a testén a seb, a harc ütőte, soha bé nem gyógyuló seb, gondozta is évekig, hogy mind tovább tartson a lassú gyógyulás, s most felismerhette, hogy a gyógyulás maga volt az évek, tehát az élet elvesztése, hogy többet kellett volna tennie, mint amennyit megtett, mint amennyire erőt érzett magában. Nem arról van szó, hogy tisztelettel vagy tisztelet nélkül viseltetek vele szemben. Az én kérdésem nem azonos az övével. Én mászt várok el magamtól, mint amit ő várt el. S ebben van az a különbség, ami lerombolja bennem a vele szembeni tisztelet emberi nagyságát. Ha kevesebb lett volna, ha kisebbek

a törekvései, akkor nagyobb megbecsülésnek örvendhetne most. S talán ő is pontosan tudja, mennyire meddő, mennyire silány az ellenállása, mindaz, amit ellenem hozhat fel.

„Nem védekezem”, mondtam az igazgatónak.

„Támadsz?”

„Azt sem.”

„Akkor mi célod van?”

„Céloom?”, s nevettem, nevettem hosszasan, kitartóan.

Elsötétült a holdas éjszaka. Egyre csak múlt. Eszter váratlanul figyelmes lett a szavakra. Nem értette teljesen, mi az a kettőnk közé meredt ellentét, mindeddig nem is igyekezett megfejteni. Valami ért köztünk, de senki sem tudta volna megmondani, hogy mikorra érik majd be. Valami közénk ékelődött, s mi voltunk csak a hibásak, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk neki, mint amennyi kijárt volna.

Keveset gondoltam később erre az éjszakára. Eszter említette meg néhányszor, de sohasem úgy, mintha igazán fontos lett volna számára. Csak az tűnt fel, hogy abban a pillanatban, amikor kopogtattak az ablakon, amikor beszóltak, hogy visszajöttek, az igazgató arcáról eltűnt a kényelmetlen vonás, az, hogy nem tud mit kezdeni a pillanattal, hirtelen felugrott, az ablakhoz rohant, kinyitotta — kintről hideg, apró jégszilánkokat dobált az arcunkba a beáradó levegő —, és hevesen érdeklődött az ismeretlen sorsa iránt.

„Majd felboncolják”, hallatszott kintről.

„Ismerik?”

„Azt mondják, a szállóban lakott néhány napig.”

„A neve?”

„Elfelejtettem. Pár nappal ezelőtt eltűnt, azóta nem jelentkezett.”

„A rendőrség?”

„Bediktáltuk a mérnök nevét is.”

„Ő is látta.”

„De csak utánatok.”

„Az mindegy, azt mondták.”

„Hogyan halt meg?”

„Nem tudni.”

„Mégfagyott?”

„Talán előbb meghalt.”

„Mit mondtak még?”

„Reggel kijönnek.”

„Ide?”

„Igen, a mérnökkel együtt kellene oda kimenni.”

„Én is kimegyek.”

„Azt nem mondták.”

„Mindegy.”

„Késő van...”

„Reggel, ha kijöttek, szóljatok be értem.”

Becsukta az ablakot. Szemmel láthatóan felelevenedett. Fürgén ment vissza az íróasztalhoz, leült, cigarettára gyújtott.

„Nem ismerik”, mondta megkönnyebbülten. „Idegen.”

Eszter sokáig nézett a szemébe. Észrevette ezt az igazgató is, idegesen ütött az asztalra.

„Na mi van? Mi hiányzik még mindig? Vagy már megint valami rosszat mondtam?”

Eszter változatlanul csak nézte. Az arcán semmiféle jel sem jelent meg. Csak a felajzott ember hihette, hogy megvetés sugárzik a ráfüggesztett két szemből. Mintha mondani akart volna valamit Eszter, megmozdult a szája, az arcán is enyhe görcs futott végig, úgy láttam, megállapodott és ottragadt a homlokának azon a részén, ahol a haj kezdődik. Kitaratóan nézte továbbra is az igazgatót. Az meg, mintha beleszorult volna a szó, mereven lesütötte a szemét, és mozdulatlanul ült a helyén.

„Mellettem a vallomás meg a hit tanúskodik”, mondta lassan, megfontoltan az igazgató.

Eszter sértőn nevetni kezdett.

„Csak a szöszék hiányzik még...”, mondtam halkan.

„Mindegy, hogy mit gondoltok”, mondta az igazgató és felállt. Körülményesen rakodott el az asztalról, tenyerével le is törülte az asztallapot, és szó nélkül kiment a szobából.

Sokáig ültünk Eszterrel csöndben.

Még mindig előttem van minden. A szoba üres maradt egyszerre. A hátamon borzongás futott végig. Csönd volt a szobában. Meg hideg. A fény egyre erősödött, ahogy hűlt a szoba és ahogy ritkult a cigarettafüst, úgy világosodott fel a szoba. Az ajtó előtt a déielőtti meg a délutáni látogatók sáros, piszkos lábnyoma. Felszáradt már, de egy-egy erőteljesebb nyom még kilátszott a porból. A kályha előtt pernye, cigarettavégek, papírdarabkák, ételmaradék. Az üveg feldúlt. Eszter széke csikorgott, ahogy hintázott rajta. Néha úgy éreztem, hogy mást nem is várok el Esztertől, csak annyit, hogy egy-egy ilyen apró jellel, mint a székcsikorgás, tudtomra adja, hogy itt van, hogy jelen van, hogy lát és láthatom. A kályha kopott falán zsíros tenyerek nyoma. Ki tudja, hányan fogták meg, hányan ölelték meg, amióta nem mosták le. A falon egyetlen kép. A tavalyi futam győztese, Vezér és rajta a fővárosból szegődttetett zsoké, aki csak néhány hétig volt itt kint, megismerte, ördögös szavaira érzékennyé tette a kancát, és elsőnek futott be. Azután eltűnt a zsoké, Vezérnek meg jobban tetszett a réten való szabad száguldás. A futam győztese mellett ott állt az igazgató a párttitkárral, ők kísérték el a lovat, ők vették át a serleget. A serleget azóta a tanácsteremben őrzik. Volt ott egy könyvekkel teli szekrény, annak egyik polcát kiürítették, és ott helyezték el a csillogó fémkupát egy darabka bordó bársonyon. A birtok egyetlen nagy sikere volt ez a győzelem. Hónapokig tartott, mire levették a napirendről. A kép alatt egy elfelejtett grafikon, senki sem tudná megmondani, hogy mit ábrázolt. Felfelé mutatott. Ez a nyíl talán megnyugtatóan hathatott azokra, akik betévedtek ebbe az irodába. A fal mellett egy heverő. Még aránylag jó állapotban volt, csak éppen a szélein feslett ki a bőr. Kevesen ültek a heverőre, csak olyanok, akik nem tudták tisztelni a dolgokat, a bútordarabokat. Mások szívesebben elálldogáltak az ajtó előtt, akár félórát is, amíg az igazgató elintézte vagy utánanézett a kérelmüknek. Engem is itt fogadott, amikor először jöttem ki a birtokra. De akkor más benyomást tett rám a szoba. Néhány hónapja van csak, és mennyire megváltozott. Az ablakpárkányon otffelejtett és végigégett cigaretták fekete nyoma. Az igazgatónak volt szokása, hogy egyszerre néhány cigarettára gyújtott. Az egész szobában a tekintélyes heverő mellett a díszes író-

asztal dominált. A fiókokon a néhányszori feltörés nyomai látszóttak, de az oldalán még aránylag épségben voltak a faragványok. Apró kis faleveleket és virágszirmokat ábrázoltak, a figyelmesebb szemlélőnek feltűnt az is, hogy a virágok és a levelek mögött egy háttérbe szorított gémeskút képe látszott, körülötte meg végtelen rét. Az asztal mögött, a székek karfájának magasságában, a falban mély bevágás látszott. Az igazgatónak az volt a szokása, hogy amikor valakivel beszélgetett, hátradült. A mennyezetet a lecsapódó füst árnyékolta be. A légy nyomok csillagoknak tetszettek. A villanyégő szabadon függött a mennyezetről, csak a zsinór elrongyolódott díszítése emlékeztetett arra, hogy valamikor csillárok is lehettek itt. Az égő körül sárgás, beteges fény terjedt. Úgy ölelte fel a szobát, mint a szokásból elterpeszkedő reggeli köd. Eszter és közöttem néhány lépésnyi távolság volt: egy üres gyufaskatulyát, néhány eldobott és eltaposott cigarettavéget, egy elrongyolódott, jobb sorsra érdemes bordó szőnyeg végét, néhány félig égett gyufaszálat, meg mindezek fölött a port, a téli, napközben sokat látogatott, reggelenként csak felületesen takarított szobák porát kellett volna átlépni, hogy eljuthassak Eszterig. S hogy felmértem ezt az alig három lépésnyi távolságot, ezt a végtelent, ezt a beérhetetlent, hirtelen a csontjaimban éreztem meg a fáradságot. Még mindig előttem van minden. Az egész szoba. S a szavak, az értelmetlenül elhasznált, az elfecseirelt szavak vettek körül, azok kérték számon tőlem most a tárgyak lajstromát. Az igazgató nem egyedül volt felelős azért, hogy minden újabb törekvését halálra ítélte az a fényes múlt, amit megélt, ami elhordta mellőle azokat, akikkel most még megértethetné magát. Az igazság nem ott kezdődött, ahol ő abbahagyta, nem voltunk egy töről metszettek. Fanyar szájjal gondoltam arra, hogy talán az esne jól nekem, ha nem volna igazam, ha egy pillanatra, egy végérvényes okos pillanatra megérteném, hogy magam vagyok tévedésben, rajtam ütött léket már jó ideje a tévedés, s azóta meg hatalmas mennyiségével tölt el, napról napra, hónapokról hónapokra a tévesen látott, a tévesen felmért élmények és történetek egész sora. Erre a három lépésre sem merek vállalkozni. Eszter, látom, lehanyatlik már a feje, nem bírja tovább, fáradt, fáradtabb, mint amennyit megengedhet magának. Arra most nem is gondolunk, mert nem merünk arra gondolni, hogy reggel, reggel, mire felkel a nap, újra ugyanezt kell folytatni, ugyanerre kell vállalkozni, ugyanezt a reménytelen harcot kell megvívni. Ha van valaki arra képes, hogy külön történetet éljen meg, mint a megrontó játékot, ha van valaki, aki magával szemben az erőseket, azokat, akik világot teremtettek és költészetet imádkoztak, a merészeket, akik nem ismerve a halált, mások testén át gázolva győztek, ha van valaki, aki alkalmasnak hiszi magát arra, hogy megismételje, vagy eszményének válassa azt, ami mégis, bármilyen közvetlen is, mégis múlt, akkor annak valóban szószéket kellene adományozni, s szenvedélyes rendben járulni elé, meghallgatni a szavakat, a ragyogó, a tiszta, a bölcs szavakat. Három lépést csupán. Eszter már el is aludt talán, kint mintha hajnalodna, a szoba meg változatlan, a sokat füstölt, éjszakánként nem szellőztetett, szűkös irodahelyiségek fanyar, bűzös szagát érzem, ki kellene talán nyitni az ablakot, de jobb lesz elindulni, jobb lesz megkeresni azt a szobát, ahol immár egy hete vetetlenül áll az ágy. Eszter nem ellenkezett, amikor felébresztettem. Úgy indult el velem, félig álomban, mintha vak lenne, de a sötét, hosszúra nyúlt folyosón úgy éreztem

magam, mintha vak vezetne világtalant. A folyosó homályában éreztem meg, hogy bármilyen közel is vagyok Eszterhez, nem tudom magam mögött hagyni azt a három lépésnyi távolságot, hiszen annyi minden, annyi dolog, annyi szó torlódott fel erre a kis távolságra, hogy gyatra igyekezet lenne tisztogatásba kezdeni. Gyötört a tévedés. Ideje volt már ráébredni — a folyosó kőpadlóján visszhangzanak a léptek, a falon serceg az omladozó vakolat, a sarkokban tüneményes vadak bújtak meg —, meg kellene már tanulni, hogy a tévedésekre, az egész életre árnyat vető tévedésekre csak akkor lehetünk alkalmasak, ha magunk híján vagyunk, ha nem tudjuk megérteni: én vagyok én. Móli Péter mondta, Móli Péter, akit ismét bevittek: „Ha valamit nyertek, ha valami történik veletek, mintha megszállt volna benneteket a kiválasztottság hagymáza. Meg kellene értenetek, hogy töltelék-nemzedék vagytok, két érvényes, két egészen kialakult nemzedék közé szorultatok be, s nincs más választásotok, mint hogy a magatok apró kis bajaival ellensúlyozzátok azt, amire nem vagytok képesek. Megvertétek az újságíró? Megveted az igazgatót, mert jogosan, valóban jogosan tudod vádolni? Igazad van. Dühbe gurulsz, ha az apádat emlegetik. Igazad van. S mit értél el azzal, hogy igazad van? Mindenki megengedi neked, hogy igazad legyen, azt is, hogy szabad legyél, de mit érsz el vele, ha magad nem vagy alkalmas arra, hogy velük szemben, azokkal szemben, akik ennyire mindent megengednek neked, valamit is tegyél. Nem ellenük. Semmi esetre sem ellenük. Csak úgy, hogy végre egyszer azt mondhasd: ez aztán igazán nem tartozik a jogaid közé. Mikor említették előtted először a felelősséget? Talán azért hallgatták el, mert velük szemben is feltehetnéd a kérdést? Tévedsz. Azért hallgatták el, mert nem vettek komolyan. S bárhova is fordulnál, bármihez is kezdenél, még mindig ott lebegne előtted, hogy nem vesznek komolyan, hogy pontosan tudják, mire vagy képes. Ez sért? Igazad van. Látod, most aztán végképpen megértheted, hogy nem a tárgyagnak, nem a körülötted levő dolgoknak, hanem azoknak köszönhetsz mindent, akik megengedték neked...” A folyosó homályában még intenzívebben, még közelebbről érzem, hogy csak a cinizmus menthetne át ebből az értelmetlen kesergésből. Mondjuk az, hogy megírnék magamnak egy egészen sajátos szótárt, amivel mindenre, minden kihívásra válaszolni tudnék. Mondjuk az, hogy mindennek a visszáját venném. Nevetnék, ha sírni kellene, hallgatnék, ha beszélni kellene, szenvednék, ha örülni kellene. Valahogy így kellene legyőzni, véget vetni a kimért, az átnyújtott, a megengedett, az adott szabadságnak. Konkrétan kitérképezni azt, amire másként nem is gondolhatnék, mint valami ádáz, könyörtelen megvétéssel. A folyosón visszhangzik minden nesz. Mintha többen volnánk, nemcsak ketten, mintha százlábúvá váltunk volna. Eszter elaludt, amint az ágyba feküdt. Én továbbra is csak a parkot néztem, a havas éjszakát, a feketén kiemelkedő apró dombokat, a hosszú nyurga akácokat, a terebélyes tölgyeket... S kezdtem jól érezni magam. A bokrok közét, figyeltem, azokat a helyeket, ahol megbújhatott a szél elől a reggel, a délelőtt, a nap. Az ágak között tiszta szürkességében látszott ide a távolság. Mindig, amikor Eszter elaludt mellettem, amikor hatalmába kerítette a nyugodt álom, akkor kezdtem el ébredezni, azokban a ritka félórákban, amelyekben alkalmasnak hittem magam legalább arra, hogy az legyek, éppen az legyek, akire Eszter az álmában is számíthat. Reggel megvettem ezeket az érzékenyüléseket: ha valakivel szemben

szigorú voltam, hát legszigorúbb magammal szemben, és mégis többet engedtem meg, mint amennyit meg kellett volna engedni magamnak. Móli Péter mondta: „Másra nem gondolsz? Mondjuk arra, hogy hogyan érzi magát a kezében a könyv, egy madár, ha elfogtad, vagy egy virágszál, vagy mit tudom én, hogy mi még. Másra nem gondolsz? Nem fejezted be, tudom, sohasem fejezted be azt, amit mondtál, ezzel mented magad, ezzel mented a hiányodat. S ha engem választottál rossz lelkiismeretnek, hát jól tetted, jobban nem is választhattál volna. Látod, példakép voltam mindig. Most is az vagyok. Tudományos ismeretterjesztő előadásokat tartok a tanyavilágban. Ezt mindenki elismeri nekem. De miről beszélhetek? Arról talán, hogy újabban nem fejszével kell a fát vágni, vagy arról, hogy a csillagok között mekkora a távolság? Nem, arról beszélek, aminek semmi köze ahhoz, hogy éppen ott, abban a tökmaghéjjal terített tanteremben, télikabátban meg meleg báránycsörögében ülök között vagyunk, hogy éppen abban a szobában élünk. Sohasem erről beszélek. S ez jót tesz. Mint elalvás előtt keserű teát inni. Különösen télen. Elősegíti az emésztést”. Mindenre pontosan emlékszem, az igazgató szobájára, a folyosóra, arra a szobára, ahol Eszter elaludt. Pontosán látom az arányokat. Még mindig előttem van minden.

Reggel, amikor megérkezett a bizottság, beszólt értünk az igazgató, három szánkón mentünk ki oda a magányos fekete fához, ahol a holttestet találtuk. Eszter is velünk tartott, a bizottság vezetője kérte meg, hogy ne menjen vissza a városba, a vizsgálat hitelessége végett. Már pontosan tudták az ismeretlen nevét, arra számítottak, hogy délutánra megérkezik valaki a hozzátartozói közül is, és így könnyű lesz megszabadulni tőle.

Teljesen kiderült. A délelőtti nap hideg fénye alatt csikorgott a hó. A lovak párásan futottak.

„Elutazok”, mondta Eszter. „Fáradt vagyok.”

„Menjek veled?”

„El kell utaznom.”

A szánkó simán futott a kemény havon.

„Fáradt vagyok.”

Az első ülésről hátrafordult az igazgató.

„Jót tesz ez a kis reggeli séta...”

De nem válaszoltunk neki, ő meg visszafordult, nógatni kezdte a lovakat, versenyt futott az előttünk járó szánkóval. Persze, elsőnek érkezünk meg a színhelyre.

A helyszíni vizsgálat nem tartott sokáig. A nyomok már nem voltak meg, befújta őket a hó. Egy zsebóra került csak elő a hóból, valaki véletlenül lépett rá.

Az emberek mégis hosszasan tanakodtak afelett, amit láttak.

„Vesztettül fázhatott”, mondta a bizottság egyik tagja.

„Talán csak sétálni indult...”, találgatta egy másik.

„Valami célja azért lehetett, ilyen ítéletidőben.”

„Keresett talán valamit?”

„Miért éppen itt?”

„Három napig lakott a szállodában.”

„Azt mondják, innen valahonnan származott el.”

„Miért jött volna vissza?”

„Vannak olyan bogaras emberek.”
 „Meleg kabátja volt...”
 „Béléses.”
 „Mégis megfagyott.”
 „Úgy is akarta.”
 „Mikor állt meg az órája?”
 „Pontban fél tízkor.”
 „Csak lejárt.”
 „Hiba nélkül jár most is.”
 „Akkor nem sokat segíthet.”
 „Mit találtak a szobájában?”
 „Semmit. Csak néhány váltás fehérneműt, meleg harisnyát, egy fényképezőgépet, villanyborotvát...”
 „Nem is fizetett.”
 „Azt mondja a lány, hogy csak vacsorára járt le.”
 „Három napig csak vacsorázni, különös?”
 „Sok pénze volt.”
 „Még semmit sem lehet tudni.”
 „Talán valamit kifaggathatunk azoktól, akik a címéről érkeznek.”
 „A saját címére küldték el a táviratot?”
 „Nem volt más név feljegyezve nála.”
 „S ha senki sem lakik ott?”
 „Akkor is, valaki csak ismerte.”
 „Itt sem ismerte meg senki három nap alatt.”
 „Mégis...”
 „Mindegy.”
 „Induljunk.”

Vissza már gyorsabban értünk. Eszter közben megismételte még néhányszor, hogy elutazik, mert fáradt, nem maradhat tovább, talán egy hónapra, vagy még többre is. Nem vetettem ellene semmit.

„Ismertem azt az idegent...”, mondta, amikor a város felé indultunk. „Találkoztam vele. Amíg nem voltál bent. Csak pár szót váltottunk. Valami nem volt vele rendben. Valami történt vele. Nem mondott el semmit. Csak amikor megláttam, tudtam, abban a pillanatban megértettem, hogy valami egészen fontos mondanivalója van. Valamit közölnie kell. S vállalkoztam rá, hogy meghallgatom, de úgy látszik, az is elég volt neki, hogy valaki vállalkozott rá, hogy meghallgatja. Semmit sem mondott el. Én elbeszéltem neki, hogy Móli Pétert bevitték ismét, de mintha nem is érdekelte volna.”

Csöndben váraoztunk a vonatra. Késett.

Egy kislány futott oda hozzánk. Arcán piros, egészséges foltokat termett a fagy.

Megfogta Eszter kezét. A szemébe nézett mélyen.

„Ismerlek”, mondta csodálkozva, s mint aki megijedt attól, amit mondott, hirtelen elfutott.

Eszter sokáig nézett utána.

El is mosolyodott közben.

„Sohasem láttam”, mondta.

Azután megjött a vonat.

„Nem megyek be veled”, mondtam.

„Elutazok. Fáradt vagyok”, válaszolta.

...

„Olvasd el a levelet.”

„Várj...”

„Fáradt vagyok...”

Ahogy belekezdtem a történetbe (az emlékezésbe), egyetlen pillanatra sem hittem, hogy jobban ismerem majd meg Esztert. Úgy történt, mint a kirakókockákkal. Ha pontosan egymás mellé helyezzük a képeket, akkor kialakul a mese. Ha összefűzzük a vonalakat, a színeket, ha a kockák szélét pontosan illesztjük össze, nem téveszthetjük már el a mesét.

A SZOBOR

VARGA ZOLTÁN

Az eladó házban lényegében nem csalódtál. Belül alapjában véve olyan volt, amilyennek külseje után ítélted; csak kint a kertben lepódtél meg egy küssé.

— És ez? — kérdezted hangodban némi meghökkenéssel, amikor, miután előzőleg már megszemléltél minden szobát és mellékhelyiséget, s bepillantottál minden sarokba, az elvadult, őserdőszerű kertben megálltál az ormótlan, részben búbos kemencére, részben buddhista sztupára emlékeztető, mállott téglákból kontáruul épített csúnya, tömzsi oszlop előtt. — Hát ez ugyan mire szolgál?

A melletted álló özvegy bizonytalan pillantást vetett rád; szemében a becsapatástól rettegő üzletfél bizalmatlansága keveredett a rég lakott ház elvesztése feletti fájdalommal. Egy pillanatra beléd is bizalmatlanság nyilallott: mintha megérezted volna, hogy az oszlop, vagy inkább csak esetlenül magasra tornyozott, alaktalan téglakupac, valami megfejt-hetetlen titkot rejteget; de hogy valójában mi rejlik mögötte, azt persze nem sejtethetted.

Az özvegy csak rövidebb tétovázás után válaszolt; hangja kezdettől fogva olyan volt, mintha akarata ellenére valami számára kínos témát lenne kénytelen érinteni: — Ó, tulajdonképpen semmire... Még szegény boldogult férjem építette. Saját kezűleg. Valóságos ezermester volt, üres óráiban szívesen barkácsolt. Minden szükséges munkát maga végzett a ház körül...

— De hát bizonyára nem ok nélkül állította ide. Valami célja csak volt vele?

Az özvegy zavartan verte össze két párnás kezét, mintha tenyere lisztes lett volna. Amióta a házat nézegetted és a lehetséges vásárlásról tárgyaltál, többször megfigyelted már ezt a beidegzett, teljesen céltalan mozdulatot. — Tetszik tudni, az úgy volt — kezdte el magyarázni aztán küssé ijedt hangon, mintha attól tartana, felelősségre vonják —, hogy itt befalaztunk valamit. Valamit, amit mindenképpen el kellett tüntetnünk...

— És mi volt az, ha szabad kérdezni? — Hangodban egy kis türelmetlenség rezdült; aztán tréfásan tetted hozzá: — Csak nem valami kincs? Vagy éppen holtest? De ha ilyesmiről lenne szó, azt kétségtelenül egyszerűbb lett volna elásni.

Az özvegy felvillanyozott szörnyülködésében vitathatatlanul volt egy kis öntetszelgő kacérság is: — Jaj, istenem, hová gondol? Csak éppen egy szobrot falasztunk be.

— Egy szobrot?

— Igen.

— Befalaszták?

— Be... Tetszik tudni, sem én, sem szegény boldogult férjem nem bírtuk látni. Olyan ocsmány volt... Ha csak ránéztünk, rögtön futkározni kezdett a hideg a hátunkon.

— Értem — bólogattál. — És ezért befalaszták, hogy ne lássák... De mért nem távolították el inkább?

Az özvegy először felsóhajtott, de aztán annak tudatában, hogy valami rendkívül érdekes és meglepő dolgot mondhat, váratlan elevenség-gel világosított fel: — Próbáltuk, de hiába. Szegény férjemmel sokat kínlódtunk, de sehogy sem sikerült. Valami rendkívül súlyos és kemény anyagból készült, sem összetörni, sem elmozdítani nem tudtuk. Nem maradt más hátra, minthogy befalazzuk... Mert mondom, képtelenek voltunk elviselni. Förtelmes egy darab...

Az utolsó szavaknál az özvegy válla kissé összerándult; megborzongott, mintha a hideg rázta volna. Meghökkenve néztél számodra megmagyarázhatatlan felindulástól kerekre nyílt szemébe. Nemigen hitted, amit mond; izgalmát kissé mulatságosnak találtad: — De hát miféle szobor lehet ez? Mit ábrázol tulajdonképpen?

Az özvegy most még inkább zavartnak látszott: — Hát, hogy is mondjam csak?... Valami ülő alakot... Olyan... ki sem tudom mondani, milyen... De kérem, ne kényszerítsen rá, hogy leírjam, mert ha csak rá gondolkodom...

— De hogy került ide? Ki állította fel? És kinek a műve?

Az özvegy terjedelmes, ernyedtt húsú alakja elfordult az oszloptól, és téged is maga után vonva, lassan vissza a ház felé indult: — Tetszik tudni, ez a ház valaha egy szobrász tulajdona volt. Az készítette és állította fel. Azt mondják, nagyon zárkózott volt és embergyűlölő. Senkit sem bocsátott a házba... Mi különben nem ismertük. A házat az örökösöitől vettük meg...

Érdeklődte a szobrász neve után, de mint vártad is, az özvegy nem tudta megmondani, aztán látva, hogy képtelen vagy bármilyen érdelem-les felvilágosítást kapni tőle, abba is hagyta a kérdezősködést. Lényegében jelentéktelen dolognak tartottad az egészet, ami semmiképpen sem befolyásolhatja szándékodat, hogy megvedd a házat, amely igényeidnek mindenben megfelelt.

A házvétellel régi álmod teljesült. Régóta ábrándoztál ilyen ódon, a város szélén, tágas kert közepén álló, villaszerű, de némi nagyozással talán kastélynak is nevezhető házról, ahol, ha úgy kívánod, kedvedre elzárkózhatasz a külvilágtól, hogy kizárólag a munkába temetkezhess, s mikor legutolsó könyved nem várt nemzetközi sikere után olyan helyzetbe kerültél, hogy álmod megszűnt csak álom lenni, nagyon örültél, amikor megtudtad, hogy a ház, amelyet mindenekelőtt kinéztél magadnak, valóban eladó. Ügyszólván alku nélkül megadtad érte a kívánt összeget; siettél, nehogy megelőzzön valaki.

Az értelmetlenül magasba meredő vaskos, formátlan téglaoszlop csak később vonta magára újra figyelmedet, miután már beköltöztél a házba. Természetesen eszed ágában sem volt érintetlenül hagyni: rútnak és izléstelennek találtad, úgy érezted, teljesen tönkreteszi a kert hatását, sőt nem utolsósorban azt is zavarónak érezted, hogy látogatóidnak nyilván képtelen lennél megmagyarázni rendeltetését. De a téglalburkolat mögött rejtőző szobor is érdekelt, s az özvegy véleményét, miszerint a szobor ocsmány és elviselhetetlen, egyáltalán nem vetted komolyan. Sokkal valószínűbbnek tartottad, hogy inkább az özvegy és boldogult férje izlésével van baj, sőt talán nagyon is szép szoborról van szó, értékes műalkotásról, esetleg többé-kevésbé pornográf műről, vagy csupán olyanról, amelyet az özvegy és férje ilyennek érzett, s merő álszeméremből volt képtelen elviselni. Úgy vélted, ha csupán ilyesmiről lenne szó, ez nem zavarna túlságosan, azt az állítást pedig, hogy a szobrot lehetetlen elmozdítani helyéről, képtelen ostobaságnak gondoltad, s ezért határozottan meg voltál győződve róla, hogy amennyiben a szobor valóban izléstelennek és értéktelennek bizonyul, bármikor eltávolíthatod a kertből.

Időnként, változatosság kedvéért szívesen végeztél testi munkát, s ezért a téglafal lebontásához magad fogtál hozzá. Izgatott várakozással telten láttál munkához, s miközben csákányod feszegetése nyomán viszonylag könnyen egyik téglát a másik után vált le, egyre az az elképzelés tartott fogva, hátha valóban abban a szerencsében lesz részed, hogy a házzal együtt, tulajdonképpen ingyen, egy eddig ismeretlen, rendkívül értékes művészi alkotás birtokába is jutottál, s ezzel még annak dicsősége is megadatott számodra, hogy a szóban forgó művet te tárd az ámuló világ szeme elé. De mikor, burkából lassan kibomolva, napvilágra került, végül is tanácstalanul meredtél rá. Magad sem tudtad, mit gondolj róla.

Az alacsony talapzaton nyugvó, mintegy három méter magas, látszatra bronzszobor ülő alakot ábrázolt; szimmetrikusan felépített, merev tartású alakja az egyiptomi fáraósobrokra emlékeztetett. Az elnagyolt test nem volt különösebben érdekes, a fej viszont annál inkább megdöbbenítő, sőt visszariasztó hatást tett rád: félreismerhetetlenül egy idióta feje volt. Az idéltlen formájú vízfej alig néhány centiméternyire zsugorított csapott homloka alól hatalmas, düledt békaszemek meredtek rád, melyeket, korunkban szokatlan technikával, idegen színes anyagok (megítélésed szerint fehér, ereszten barnás és a pupilla helyén fekete márvány) beillesztésével tett riasztóan elevenné, azaz döbbenetesen bárgyúvá a művész, majd lejjebb az arc tömpe, majomszerűen széles cimpájú orrban és hatalmas lófogakat kivillantó, máléra tátott, s mégis önelégülten vigyorgó szájból folytatódott; ernyedten alácsüngő vastag ajkán még mintha a nyál is csorgott volna. Legalábbis te így érezted, miközben a szinte sértően bárgyú arcot nézted; sőt még mintha valami rekedt, csuklásokkal és bőfögéssel kevert, diadalmas röhögést is hallottál volna. De minden hülyesége ellenére az arc még egyfajta gyermeteg kegyetlenséget és együgyű ravaszságot sem nélkülözött, amely vonásait később különösen gyűlöletesnek találtad, sőt furcsa módon még egyfajta méltóság és ünnepélyesség sem hiányzott belőle. Mintegy ennek fokozására, fejét valami, leginkább a meséskönyvek királyainak koronájára emlékeztető fejdísz is ékesítette. Lenn a talapzaton világosan olvasható, szabályosan vésett betűkkel állt: A LEGYŐZHETETLEN.

Egészében véve egy hülye és hülyeségében veszedelmes uralkodó szobornak hatott. Kezdetben nem alakult ki benned határozott vélemény róla: érzéseid, melyeket nézése kiváltott, percről percre változók, egymás ellentétéibe átcsapók voltak. Mint alkotást rendkívül érdekesnek és kifejezőnek találtad, de ha ránéztél, egyik pillanatban kacagni lett volna kedved, a másikban viszont mintha valami heves, sértődött harag fogott volna el: ilyenkor úgy érezted, tiltakoznod kell valami ellen, cáfolnod kell valamit, anélkül, hogy pontosan tudnád, mi is lehetne az. Legjobban talán a „legyőzhetetlen” szó háborított fel, kihívónak, sőt az egész emberi nemre sértőnek érezted, bár ez az érzésed sem volt teljesen állandó: gyakran nagyon is találónak vélted a szobor címét, amely mintegy aláhúzva, félreérthetetlené teszi mondanivalóját. Egymással felelő érzéseidnek megfelelően, így egyelőre nem is tudtad, milyen sorst szánj a szobornak, s aszerint, milyen hangulatban voltál éppen, néha úgy érezted, nagyon is a kert díszeré válik, sőt különös véletlen folytán még néhány ironikus hangvételi írásoddal is összhangban van, tehát kifejezetten illik hozzád, néha pedig az a meggyőződésed erősödött meg, nemegyszer szinte a belső parancs szintjéig, hogy az özvegynek és boldogult férjének nagyon is igaza volt: a szobor valóban ocsmány, s így a legrövidebb időn belül el kell távolítanod, sőt a leghelyesebb talán az lenne, ha teljesen megsemmisítenéd. Úgy vélted azonban, helytelen lenne, ha e kérdésben pillanatnyi hangulatodtól vezérelve, egyedül döntenél. Szeretted volna megismerni a hatást, melyet a szobor másokra, elsősorban hozzáértő ismerőseidre gyakorol.

Kellemes meglepetésedre, sőt nem kis megkönnyebbülésedre a szobor művészetkedvelő ismerőseid körében általános tetszésre talált. Barátaid lelkesen beszéltek róla.

— Rég nyugözött le ennyire valami — mondta hosszas, láthatólag döbönt szemlélődés után, benyomásaitól észrevehetően fáradtan egy tekintélyes műkritikus barátod, akinek először megmutattad. — Elmélyült, sűrített szimbólum, rendkívül eredeti és kifejező. Könyörtelen és ezért nagyszerű. Metsző, mint egy élesre fent kés. Talán különösnek találod, de mindenekelőtt ezért tetszik.

— Nem... nem csodálkozom. Azt hiszem tökéletesen értelek — válaszoltad. — Csak... Nem gondolod, hogy kissé talán túlságosan is kegyetlen és cinikus? — kérdezted aztán kissé aggályoskodva.

Barátod sóhajtott, zsebkendőjével megtörölte homlokát, aztán vállat vont, és mint aki a valóság kérlelhetetlen tényei ellen semmit sem tehet, mentegetőzve elmosolyodott: — Hja, öregem, ahol szellem van, ott cinizmus is van. És ez a valóság bűne. A cinizmus csak adekvát reagálás a valóságra. Vagyis az alkotó szellem csak azt adja, amit a valóság kivált belőle.

— De néha mégis túl sértőnek érzem — vetted ellen egy kicsit talán azért is, hogy barátodat további véleménynyilvánításra késztesd. — És talán igaztalannak, mondhatnám rágalmozónak is. Már mint azt, hogy „legyőzhetetlen”... Ez talán mégsem áll...

A műkritikus arca felélénkült a csodálkozástól; aztán vastag lencsés szemüvegén át csúfondárosan tekintett rád: — Érdekes, eddig nem úgy tapasztaltam, hogy az efféle gyermeteg optimizmus lenne jellemző rád.

Írásaidban legalábbis nemigen lehet felfedezni ilyesmit. Mikor állt be nálad ez a meglepő világszemléleti változás?

Magad sem tudtad miért, de hirtelen bosszúság öntött el: — Nagy bűnnek éreznéd, ha esetleg kiderülne, hogy optimistább vagyok, mint amilyenek mutattam magam.

— Bűnnek nem. Csak hibának. Rossz befektetésnek. Mert az optimizmusnak meglehetősen sok köze van a naivitáshoz, a naivitást viszont egy-két szál az ostobasághoz is fűzi, amivel szemben fel kell hagynunk minden reménnyel. Én a magam részéről cseppet sem érzem túlzásnak a szobor mondanivalóját... De persze mint műalkotást nem azért tartom kiválónak. Nem azért jó, mert azt fejezi ki, amit kifejez, hanem mert tökéletesen fejezi ki azt, amit alkotója ki akart vele fejezni. Biztosíthatlak, hogy sokatmondó alkotás, amely csakis a kert díszére válik...

Néhány héttel később pedig, amikor házad teljesen rendbe hozva és részben átalakítva, az újjávarázsolt kerttel együtt készen állt, amely alkalomra barátaidat, főleg írókat és művészeket, egy kis kerti ünnepségre hívtad meg, a szobor kimondottan elsőpró sikert aratott, s hosszabb időre teljesen leszerelte vele szemben megnyilvánuló ösztönös ellenszenvet. Vendégeid el voltak ragadtatva a szobortól, s hogy tettségük nem csupán felszínes benyomáson alapult, s még kevésbé volt merő udvarias színlelés, azt mi sem bizonyítja jobban, mint ami néhány órával később történt. Mindannyian meglehetősen világoskék hangulatban voltak már.

— Menjünk és hódoljunk neki — indítványozta hirtelen egy fiatal költő, poharát egyik kezében magasra tartva, mialatt a másikkal az asztal lapjára támaszkodva igyekezett megtartani egyensúlyát.

— Kinek? — kérdezted elnehezdedő szempilláid alól felpillantva, s egy pillanatra értetlenül bámulva mámorod ringó ködén át, de rögtön ezután magad is rájöttél, miről van szó.

— Hát *Neki!* — kiáltotta a fiatalember lelkesen csillogó szemmel, miközben karját lendületesen kivágva arrafelé mutatott, ahol az éjszaka sötétjében burkolva a szobornak kellett állnia. — *Neki*, az egyedül nagynak. A rendíthetetlennek és legyőzhetetlennek! Menjünk, és rójuk le tiszteletünket a Leghatalmasabb iránt!

Indítványa általános lelkesedést váltott ki, s a felvillanyozott vendégsereg veled együtt nyomban megindult a szobor felé. Komikus szertartást rögtönöztetek: tárdre borultatok, melleteken keresztbe tett kézzel hajlongtatok, homlokotokkal érintve a földet, a költő, aki mintegy a szertartás főpapjává nevezte ki önmagát, rögtönzött ódát szavalt, mely fergeteges sikert aratott, utána borral öntöztették a szobrot, majd egyiketek indítványára égő áldozattal is megtiszteltétek: talapatára néhány virsli, szendvicset és süteményt raktatok, s az egészet rummal meglocsolva meggyújtottátok. Végezetül pedig fékevesztett, kerge körtáncba ugráltatok körül.

Másnap még kábult macskakajajos állapotod ellenére is úgy érezted, remekül szórakoztatok, úgyhogy ettől kezdve egy ideig szinte egyértelműen örültél a szobornak, sőt szerencsésnek érezted magad, amiért véletlenül a tulajdonodba került. Mélységes elismerést és hálát éreztél az ismeretlen szobrász iránt, aki élete alkonyán, miután a házba visszavonult, akarata ellenére ilyen nagyszerű alkotással ajándékozott meg.

Személye sokat foglalkoztatta képzeletedet, s gyakran úgy érezted, tökéletesen képes vagy megérteni vitriolos lelkiállapotát, mely művét életre hívta. Megbízható adatokat azonban alig tudtál szerezni róla: nevét és halálának évszámát sikerült ugyan kinyomoznod, de semmiféle művészeti lexikonban vagy más hasonló tárgyú munkában nem írtak róla, és képzőművészetben jártas ismerőseidnél is hiába érdeklődtél iránta — nevét sem hallották sohasem. Pedig rendkívül örültél volna, ha más alkotásait is megismerheted, s nagyon szerettél volna minél többet megtudni életéről és munkásságáról.

De ez az egyoldalúan rajongó hangulat mégsem tartott soká. Bármenyre elismerted is a szobor rendkívüli kifejezőerejét és egyéb esztétikai értékeit és akármilyen közel érezted is magadhoz mondanivalóját, eleinte a háttérbe szorítva, majd mindinkább a felszínre törve, újra azt kezdted érezni, hogy van a szoborban valami roppant nyugtalanító. Gyakran ismét hazugnak érezted egész szellemét, felületes, sőt felelőtlen általánosításnak, vagy pedig úgy vélted, éppen az általa kimondott igazságban van valami gonosz és embertelen, sőt durva és sértő, amit sohasem lett volna szabad kimondani. Főleg azt érezted felháborítónak, hogy éle olyan emberi tulajdonság ellen irányul, amiért senki sem hibáztatható, s ezért kár is beszélni róla. De pusztá jelenléte is ingerelt, főleg mert tekintetedet folyton magára vonta. Ha kiléptél a kertbe, figyelmed rögtön feléje fordult, s minduntalan olyan érzésed támadt, mintha valóban hatalmának tudatában kihívóan mérne végig, mintha teljesen ki lennél neki szolgáltatva, s mintegy tehetetlenséged felett gúnyolódna. Egy-egy röpke pillanatig, néha kimondottan úgy tűnt neked, hogy, miközben tetőtől talpig megvetően végigmér, hatalmas, kifejezőtelenségükben kifejező, düledt szemgolyói valóban megmozdulnak üregükben; máskor meg mintha suttogó hangon szólt volna hozzád: „soha semmit sem tehetsz ellenem”. Idővel lassan odáig fejlődött a dolog, hogy tőle elfordulva is gyakran hátadban érezted tekintetét, vagy pedig az elképesztően hülye arc olyankor jelent meg lelki szemeid előtt, mikor a legkevésbé sem számítottál rá. Ezenfelül pedig gyakran barátaid viselkedése is idegesített: legtöbbször közülük továbbra is változatlan csodálattal tekintettek a szoborra, s ha a kertben sétáltatok, megpillantva nemegyszer a legérdekesebb beszédtemát is félbehagyták, csak hogy rá vonatkozólag tegyenek néhány megjegyzést. Fiatal költő barátod, akit pedig igen sokra tartottál, még véletlenül sem mulasztotta el, hogy a szobor előtt elhaladva, komikus mély meghajlással ne nyilvánítsa iránta tiszteletét, vagy éppen hogy annak szavakban adjon kifejezést. Néha szinte társalgott vele, különböző kérdéseket tett fel a szobornak, olyanfélét, hogy „és rendíthetlenséged hogy érzi ma magát?”, vagy „és mindenekfelett valóságodnak mi erről a véleménye?”, ami, noha eleinte mulatságosnak találtad, végül is unalmasan ismétlődővé és elviselhetetlenné vált. Ami pedig a legzavaróbb volt, a szobor házad nevezetességévé lett, és személyedet kezdte elhomályosítani: úgy érezted, barátaid nem a te, hanem a szobor kedvéért járnak hozzád. Akármilyen ésszerűtlennek látszott is ez a feltevés, a legnagyobb igyekezettel sem voltál képes tőle megszabadulni.

De volt valami zavaró abban a hatásban is, amit a szobor a „közvéleményre”, nevezetesen kevésbé művelt ismerőseidre, s általában az

„egyszerű” és „normális” emberekre gyakorolt. Noha réges-rég elvednek tekintetted, hogy az ebbe a kategóriába tartozók véleményével ne sokat törődj, mégsem volt egészen mindegy számodra, hogy a szoborra úgyszólván kivétel nélkül döbrent felháborodással és elképedt iszonyattal vagy a legjobb esetben értetlen nevetéssel reagáltak, s nem értve az egész mű lényegét, egyszerűen csak csúnyának és visszataszítónak találták. Sokan a szó szoros értelmében borzadtak tőle, s ami sokkal kellemetlenebb, mindez nem maradt gyakorlati következmények nélkül. Takarítónőd például, aki évek óta dolgozott már nálad, s pontosan ismerte szokásaidat, tudta, mit hová kell tennie, egy napon váratlanul azzal állt elő, hogy nagy sajnálatára többé nem járhat hozzád, amikor pedig ennek oka felől érdeklődtél, hosszas kertelés után bevallotta, hogy képtelen elviselni a szobor látványát, amelynek arcát, még ha a szobákban tartózkodik is, szüntelenül maga előtt látja. Megpróbáltad lebeszélni szándékáról, de bármit ígértél is, képtelen voltál jobb belátásra bírni. Voltak aztán olyan esetek is, amelyek, legalábbis pillanatnyilag, még ennél is kínosabban érintettek. Átmenetileg, rövid távon, szívesen teremtettél kapcsolatot egyszerűbb, intellektuálisnak semmiképpen sem mondható fiatal lányokkal, akiknek nyílt és egyszerű lelkivilága rendszerint felfrissítőleg hatott rád, s egy este, amikor egy csinos, szőke fodrászlánnyal tértél haza, akit mindeddig sehogyan sem sikerült rávenned erre a lépésre, s aki az első ilyen kategóriájú nőlátogatód volt új otthonodban, váratlanul kellemetlen meglepetés ért.

— Íme, házam büszkesége — mondtad lendületesen a szoborra mutatva, mikor a kapun beléptetek. — A világ leghatalmasabb, elpusztíthatatlan és örök életű uralkodója —, s mialatt túláradó jókedvedben komédiáztál, még csak nem is gondoltál rá, hogy ezúttal fiatal költő barátod számodra oly elviselhetetlen handabandáit utánozod.

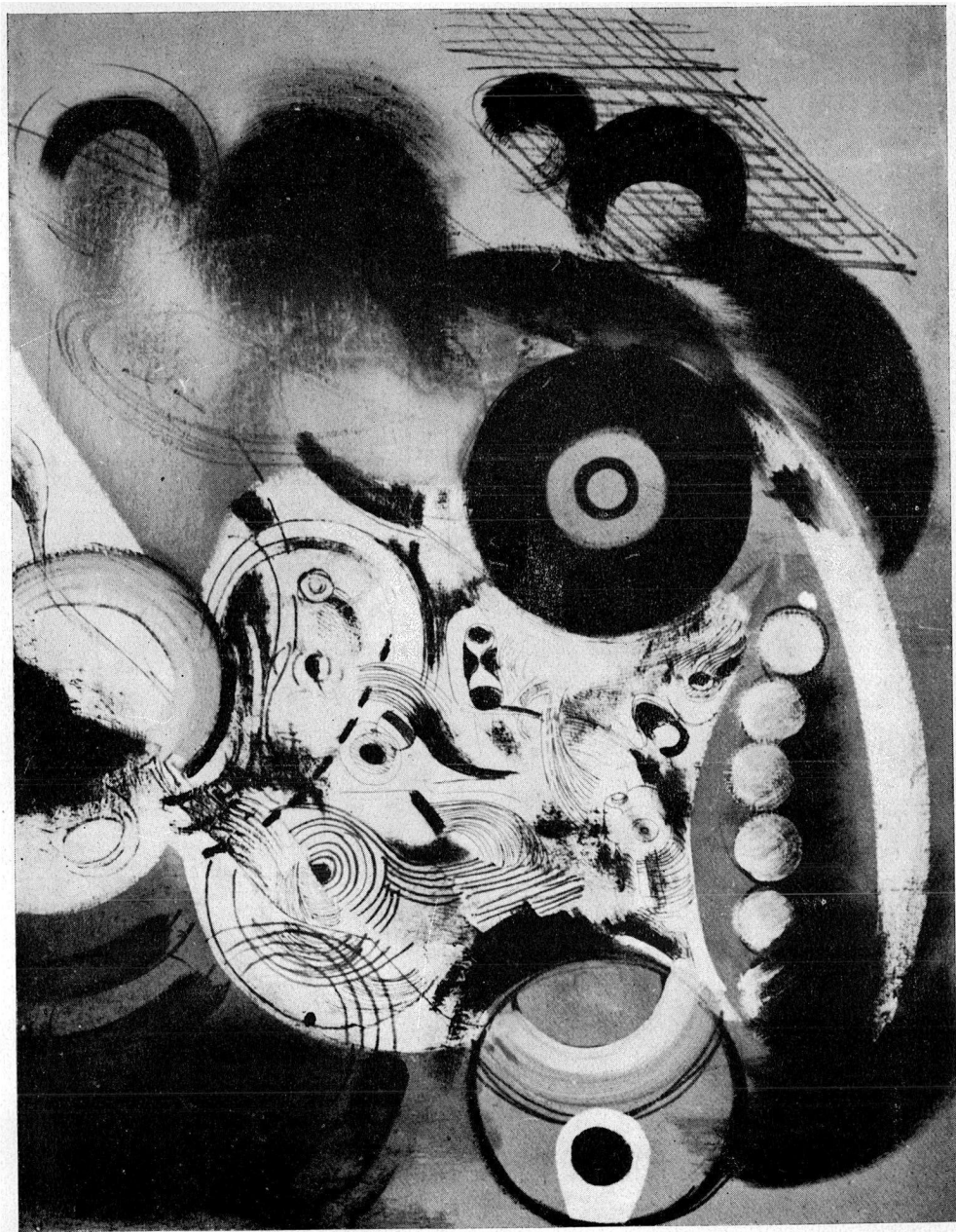
A lány arcán azonban utálkozó kifejezés jelent meg, elsápadt, és ijedten beléd kapaszkodott. Rögtön láttad, hogy hibát követtél el, amikor figyelmét a szoborra felhívtad. Tettetett könnyedséggel felneveltél: — Na mi baj? Talán nem tetszik?

— Ez a szörnyeteg? Látni sem bírom.

— Csacsi — mondtad atyáskodó fölénnyel. — Ez egy nagyon értékes szobor. Egy nagyon híres szobrász alkotása... És rendkívül kifejező.

A lány azonban bosszúsan fordult el tőle; kijelentette, hogy nem ért az ilyen „modernista” dolgokhoz és akár híres akár nem, sohasem tartana ilyesmit a házában. — A gyomrom is felfordul tőle — mondta a végén.

— Hát akkor ne nézd — mondtad erőltetett nevetéssel leplezve afeletti bosszúságodat, hogy felsültél a szoborral, és sietve a házba vezetted, ahol azonban, végtelen sajnálatodra, rövidesen kiderült, hogy sehogyan sem sikerül a lány hangulatát helyrebillentened. Teste, amely előzőleg a kocsiiban sokat ígérően simult hozzád, most egyszerre megmeredve húzódtól el tőled; minden igyekezeted hiábavalónak bizonyult, hogy újra felmelegítsd, s mikor végül is kérdőre vontad, mi van veled, bevallotta, hogy a szobor zavarta meg, szakadatlanul úgy érzi, mintha kíváncsian leskelődne rátok, csúfolódó vigyorral bámulna, végül pedig kijelentette, rosszul érzi magát, úgyhogy kénytelen voltál visszavinni a városba.

Az emberszábasú autó

ACS JÓZSEF

Ekkor végre cselekvésre szántad el magad. Dühösen felneveltél: „elvégre senki sem kényszerít rá, hogy megtúrjem a házban”, jelentetted ki, s elhatározad, hogy a lehető legrövidebb időn belül megszabadulsz tőle.

Először arra gondoltál, megpróbálsz eladni, sőt bizonyos voltál benne, hogy műkritikus barátod minden különösebb nehézség nélkül megvétetheti a városi múzeummal, de aztán mégis mást határozta. Egyszerre heves indítatást éreztél, hogy a szobrot megsemmisítsd, és végleg az a felfogás szilárdult meg benned, hogy valóban ocsmány, sőt káros és destruktív alkotás, sérti az egész emberi nemet, megengedhetetlen reménytelenséget sugall, s mint ilyet kötelességed is elpusztítani. Titokban merényletre szántad el magad ellene: mivel bizonyos voltál benne, hogy terved csak ellenállásra találna, barátaid véleményét ezúttal nem kérted ki. Mélyet lélegezve csákányt ragadtál, és bár nem voltál bizonyos benne, vajon ez a szerszám elég lesz-e, hogy összetörd, elszántsán a szobor felé indultál. Úgy képzelted, ha nem is sikerül egészen szétverned, legalább az arcát felismerhetetlenné teheted, s ezt a megoldást már csak azért is szerencsésnek érezted, mert úgy vélted, barátaidnak majd azt mondhatod, éjszaka ismeretlen tettesek rongálták meg helyrehozhatatlanul a szobrot, s így a felesleges vitáktól és szemrehányásoktól is megkímélheted magad. De mikor az első csapást a szobor fejére mérted, rögtön láttad, hogy cseppet sem könnyű feladatra vállalkoztál. Mindkét karod vállig belesajdult a hatalmas ütésbe, de a csákány áthatolhatatlan keménységbe ütközve, szikrákat hányva pattant vissza: a szobron a legkisebb karcolás nyoma sem látszott. Még néhány nagy erejű csapást mértél rá, de ezek sem hozták meg a kívánt eredményt. Egy idő múlva már csak a hatalmas düledt békaszemeket próbáltad meg kivenni, melyeket különösen visszataszítónak és hátborzongatónak találtál, de nagy megrökönyödésedre még ez sem sikerült: a szemek anyaga, amit előzőleg a bronzöntvénybe utólag beillesztett márványdaraboknak hittél, ugyanolyan keménynek bizonyult, mint maga a szobor, melynek anyagát ezek után már semmiképpen sem lehetett többé bronznak vélni. Fújtatva hagyta abba a meddő próbálkozást, s eldobva a csákányt, melynek feje az utolsó ütéskor különben is kettétört, nem tudva mire vélni, hogyan lehetséges az ilyesmi, bambán a szoborra meredtél. Csüggedten törölgeted verejtékben úszó homlokod.

Kénytelen voltál belátni, hogy egyedül, főleg pedig egy szál csákánnyal nem boldogulhatsz. Remélted azonban, hogy valami komolyabb eszköz mégiscsak segíthet: a város egyik fémipari üzeméhez fordultál, s felkértél néhány embert, kíséreljék meg autogénhegesztő segítségével levágni a szobrot talapzatáról. Ám a hegesztőpisztolyok kékes lángja hiába vágódott sziszegve a szobor testének, anyaga a lágyulás legcsekélyebb jelét sem mutatta, ridegen és rendíthetetlenül ezúttal is ellenállt. A munkások egy idő múlva tehetetlenül megállapították, hogy a szobor valami számukra ismeretlen anyagból készült, amellyel szemben teljesen hatástalan az autogénhegesztő lángja, majd, számukra furcsa kétségbeesésedet látva, együttérzőn megjegyezték, hogy igazán sajnálják, de ők minden tőlük telhetőt megtettek, sőt egyikük vizsgálatilag még azt is hozzáfűzte, hogy a kudarc ellenére azért bizonyos benne, a szobor el-

távolításának megvan a maga módja, s ha hozzáértő emberekhez fordulsz, bizonyára könnyen megoldható.

Csak hát te éppen azt nem tudtad, kihez fordulhatnál, s így még egyszer újra egyedül próbálkoztál. Arra gondoltál, néhány dinamitrúd s hozzá megfelelő hosszúságú gyújtószinór mindenképpen megoldhatja a kérdést, de még mielőtt megkísérelted volna, máris sejtetted, hogy a robbantás csakis akkor hozhatná meg a kívánt eredményt, ha lyukat fúrhatnál a szoborba, hogy a robbanószert és a fojtást behelyezhesd, ez azonban, ismerve a szobor anyagának keménységét, már eleve lehetetlennek látszott. Ennek ellenére, bár nemigen bíztál a sikerben, mégis megkísérelted a robbantást egyszerűen csak úgy, hogy a dinamitrudakat dróttal a szobor testéhez erősítetted, de az eredmény még a legkevésbé derülátó várakozásodon is alul maradt: néhány folton kívül, amit a robbantás füstje okozott, s amelyeket még megnedvesített zsebkendőddel is letörölhettél, a szobor semmilyen kárt nem szenvedett: mint akit mindez hidegen hagy, fölényesen lenézve rád, továbbra is rendületlenül állt. A kudarc lesújtott, de egyben további dacos küzdelemre is acélozott: ezekben a napokban éjszakánként alig jött szemedre álom; nyugtalanul forgolódtál, gyakran verejték lepett el; fogad minduntalan összezicskordult, s kezud ökölbe szorult. Főleg az gyötört, hogy nem értetted a helyzetet; képtelen voltál felfogni, hogyan lehetséges ez. És a küzdelmet semmi áron sem akartad feladni.

— Annyi baj legyen — mondta később könnyedén egy volt iskola-társad, egy útépítő vállalat mérnöke, akinek bajodat látszólag véletlenül elpanaszoltad. — Majd küldök egy bulldózert, s egykettőre kidöntjük. Úgy leborotváljuk, mintha ott se lett volna.

Előre is hálásan megköszönted szívességét, s amikor a hatalmas túró-gép dübörögve, fülrepezetően csörgő lánctalpakokkal megjelent, újra bizakodni kezdted. „Lehetetlen, hogy a modern technika e diadalmas, mindent legázoló szüleményének ellenálljon”, gondoltad, s még azt sem nagyon bántad, hogy a gépszörny, miközben a szoborhoz férközik, kénytelen a tetemes költséggel rendbe hozott kert gye- és virágágyásait összetaposni; mert számodra ekkorra már szinte semmi más nem volt fontos, csak hogy a szobrot minél előbb megsemmisíthesd. Mindjobban erősödött benned az érzés, hogy ezáltal valami magasztos küldetést teljesítenél, s valami, nemcsak téged, hanem másokat is, talán az egész világot fenyegető veszélyt hárátanál el.

E percekben néhány pillanatig valóban úgy látszott, hogy ez sikerülni is fog. Mert amikor a bulldózer félelmetesen felbödülő motorral, kipufogóján sűrű kék füstöt köpve az ég felé, valamennyi löerejével a szobornak veselkedett, rövid ideig különös, még a motorzúgáson is átütő recsegést hallottál, s bizonyos voltál benne, hogy a szobor ropog. De mikor egyszerre óriási csattanás hallatszott, ahelyett, hogy diadalmas kiáltással a szobor ledőlését üdvözölhetted volna, váratlanul azt láttad, hogy a bulldózer vezetője rémulten fékezi le a gépet. Csak néhány pillanat múlva értetted meg, mi történt. A bulldózer hatalmas tolólapja keresztben kettérepedt, a szobor viszont, valamennyire a fékezés ellenére is nekivágódó motorházat is megrongálva, sértetlenül a helyén állt.

Valamennyien riadtan, megrökönyödvé néztetek egymásra; a sofőr rémulten ugrott ki a vezetőfülkéből, s karját tehetetlenül széttárva a

mérnökre bámult, aki a bulldózer megrongálódása feletti kétségbeesésben a haját tépte. Riadalmában azt sem tudta, kit átkozzon el: a sofórt, aki az egészben a legártatlanabb volt, téged, aki miatt az egész történt, vagy saját magát, amiért készségesen a segítségedre sietett.

— De hát, az istenért, miből van ez a szobor? — kérdezte aztán elhűlve a fölényesen trónoló alakra bámulva, de miután megígérted, hogy a miattad keletkezett tetemes kárt természetesen megtéríted, kissé mégis megnyugodott. — És hogyan lehetett ilyen hihetetlen keménységű anyagból egyáltalán megformálni?

— Azt én is szeretném tudni — felelted csüggedten leengedett karokkal. — Valami ismeretlen ötvözet lehet. Talán maga a szobrász találta fel.

— Szakértőkkel kellene elemeztetned — tanácsolta erre barátod. — Legjobb lenne, ha a Fémipari Kutatóintézethez fordulnál. Bizonyára fényt derítenek majd az ügyre, és tanácsot is adnak, hogy mit kell tenned...

Az intézetben először arra kértek, törj le a szoborból egy darabkát, s küldd el nekik elemzésre, amikor pedig közölted, hogy lehetetlen akár egy mákszemnyit is letörni belőle, hitetlenkedve néztek rád, s csak mikor állításodat mások is megerősítették, voltak hajlandók az intézet munkatársai házhoz jönni, hogy a helyszínen kíséreljék meg a titok nyitját megtalálni. Hiába kopogtatták azonban, cseppentgettek rá különböző savakat vagy egyéb vegyszereket, hiába kísérelték meg ipari röntgenkészülékkel átvilágítani vagy ultrahang segítségével a mélyébe hatolni, a szoborról kiderült, hogy nemcsak elmozdíthatatlan és szét-törhetetlen, hanem, úgy látszik, anyagának titkát is mindörökre magába zárja: még a lézer-sugárral szemben is közömbös maradt.

— Valami minden más anyagtól eltérő anyaggal kerültünk szembe — mondta az intézet igazgatója, egy fehér hajjú, nemzetközi hírnévnek örvendő idős tudós, aki munkatársai kudarcának láttán, utóbb személyesen is bekapcsolódott a munkába —, amire nem érvényesek a fizika és a vegytan törvényei. Már azon sem csodálkoznék, ha kiderülne, hogy amivel itt dolgozunk van, tulajdonképpen nem is anyag, hanem valami attól alapjában eltérő, ismeretlen szubsztancia, melynek legfőbb ismérve a megismerhetetlenség. Valami, ami egy és oszthatatlan, meghatározhatatlan és megváltozhatatlan. Több mint valószínű, hogy nem molekulákból, illetve atomokból épült fel, s így valóban anyagnak sem tekinthető.

— És ez esetben mit tehetnénk? — kérdezted rekedten, miközben rémülten azt vetted észre, hogy a torkodat szorongató sírással vagy kénytelen birokra kelni.

Az öregember részvétlenül tekintett rád: — Belátható időn belül semmit. Mélységesen fájdalmas ez egy tudós számára, de csak azt mondhatom, hogy ez a kérdés a tudomány számára egyelőre megoldhatatlan, s nem tehetek mást, minthogy azt tanácsolom, az értelmes ember beletörődésével lássa be, hogy vannak dolgok, amelyeken nem lehet segíteni. Bármilyen nagy lépésekkel haladt is a tudomány az utolsó néhány évszázadban vagy még inkább évtizedben, ilyen esetek még mindig előfordulnak...

Hamarosan valóban kiderült, hogy az öregembernek mindenben igaza volt. A szobor titka minden további megfejtési kísérletnek is ellenállt, noha jó ideig nem keveseket foglalkoztatott. A szobornak ugyanis híre ment: újságok és tudományos szaklapok cikkeztek róla bel- és külföldön egyaránt, sőt több ízben a kutatóintézet igazgatójának kíséretében egy-egy neves külföldi szakember is megjelent, hogy elmondja róla véleményét, hogy az egyszerű kíváncsiakról vagy az önmaguk által szakértőknek kikiáltott szélhámós vagy mániákus sarlatánokról ne is beszéljünk, anélkül, hogy közülük bárki is a titokhoz akár egy hajszálnyival is közelebb került volna. Egy idő múlva azonban ezek a meddő látogatások is elmaradtak, végül pedig a szobor ügye a lapok oldaláról is lekerült, s a teret más, frissebb és érdekesebb szenzációs híreknek adta át. Megoldatlan problémáddal végleg magadra maradtál.

Tehetetlenségemben szinte kábultan a legképtelenebb ötleteket forgattad a fejedben: gépfegyverrel, aknavetővel, ágyúval lövöd szét a szobrot, de amellett, hogy nem is állt volna módodban ilyen fegyvereket szerezni, ötleteid születésének pillanatában máris tudtad, hogy ezek ugyanolyan hatástalanok lennének, mint azok a módszerek, melyekkel eddig próbálkoztál. Lényegében rég tisztában voltál már vele, hogy nincs a földön olyan erő, ami a szoborban akár a legkisebb kárt is tehetné, erőfeszítéseidet azonban mégsem akartad abbahagyni. Hiába érezted, hogy végleg vereségre vagy ítélve, továbbra is azt tartottad, valahogyan meg kell oldanod a kérdést, illetőleg mindent meg kell tenned a megoldás érdekében, még ha nem is a valószínű eredményében, hanem csupán hogy elmondhasd magadról, utolsó morzsányi erődig helytálltál, végig kitartottál. A megalkuvás gondolatát pedig képtelen voltál elviselni: noha a szobor gyűlöletesebb volt szemedben, mint valaha, azt, hogy az özvegy és boldogult férje példáját követve, befalazd, s ily módon tüntesd el, semmiképpen sem érezted kielégítő megoldásnak; az ormótlan oszlop ugyanúgy zavarna, mint maga a szobor, s akármilyen leleményesen álcáznád is valami hazug rendeltetésű építménnyel, egy percre sem tudnád feledni, mi rejlik mögötte, sőt ha ezt tennéd, szakadatlanul az az érzés gyötörne, hogy vereségednek állítótlal emlékművet. És ugyanilyen vagy talán még szánalmasabb megoldásnak találtad azt is, hogy túladva rajta, kiköltözz a házból: gyáva megfutamodás lett volna szemedben, sőt azt sem érezted helyénvalónak, hogy a szobrot, amiben ekkor már a Legfőbb Rossz megtestesülését láttad, létének minden végzetes következményével együtt más nyakába varrd. Rendíthetetlen meggyőződésed volt, hogy ez a szobor kizárólag a *te ellenfeled*, és a vele való megbirkózás feladatát senki másra nem háríthatod át.

Aztán váratlanul új ötleted támadt. Annyira egyszerűnek látszott, hogy szinte nem is értetted, miért nem jutott már jóval előbb eszedbe, vagy hogyan is eshetett meg, hogy eddig még soha senki sem tanácsolta ezt a megoldást: a talapzatát kell kiásnod, azután egy darabban elszállíttatni a házból. Mindjárt ezzel kellett volna kezdened. Gyökeresen kiirtani, hogy írmagja se maradjon többé. Bár ezzel egyidőben az is megfordult a fejedben, hogy ez az elképzelés talán túlságosan is egyszerű ahhoz, hogy valóban sikerrel járjon.

Terved megvalósításához megint csak egyedül fogtál hozzá. Valami előtted is érthetetlen, babonás meggondolástól vezérelve úgy vélted, több kilátás van a sikerre, ha senkivel sem közlöd, mit forgatsz a fejedben; de nem kis mértékben visszariasztott az is, hogy egy idő óta, valahányszor a szoborról kezdted beszélni, ismerőseid, akik úgy látszik, rég beletörődtek abba, hogy a szobor elpusztíthatatlan és helyéről elmozdíthatatlan, riadt szánakozással pislogtak rád, s mintha mindenáron sietve menekülni igyekeztek volna tőled. Ásót és csákányt ragadtál tehát, és összeszorított fogú konok elszántsággal munkához láttál.

Hogy könnyű dolgod lesz, azt persze egy pillanatig sem hitted. A bulldózerrel való tapasztalatod, vagyis hogy a szobrot a hatalmas gép sem volt képes kifordítani a talajból, azt látszott jelezni, hogy a szobor talpzata rendkívül mélyre nyúlik a földbe, s ezért elsősorban azt szeretted volna megállapítani, vajon a talapzatot milyen mélyre is ásták. Egyelőre tehát nem körös-körül, csupán a talapzat egyik oldalán kezdted az ásáshoz.

Eleinte frissnek és erősnek érezted magad, füttyörészve dolgoztál, sőt még a tenyereden keletkező ásónyéltörte hólyagokról is alig vettél tudomást: számítottál rá, hogy fáradságos erőfeszítéssel legalább két-három méter mélyre kell ásnod. A csalódás előszeleként elfogó szorongást pedig csak a harmadik méter után kezdted érezni igazán. Mély gödörben álltál, ahonnan felpillantva, a szobor végtelenül magasnak, közönyös göggel uralkodónak látszott. Munkád egyre nehezebbé vált: a lefelé ásást egy időre abba kellett hagynod, mert olyan mélyen jártál már, hogy többé nem voltál képes a földet kihányani a gödörből; napokig tartott, amíg a melletted tornyosuló földkupacokat odébb talicskázta, hogy azután távolabb ásni kezdve, a szobor egyik oldalán meglehetősen nagy területen lejjebb szállítsd a terep szintjét, s ezáltal a később kihányandó földnek helyet teremts. Mind hatalmasabb földhalmoktól körülvéve, a végén már mintegy hatméteres mélységben jártál: egyre jobban hatalmába kerített az a különben képtelennek látszó feltevés (de hát nem képtelenség-e az is, hogy a szobrot lehetetlen bármi módon feldarabolni, vagy akár egészen kicsit is megrongálni?), hogy a talapzat kiterjedése a föld mélye felé végtelen, illetőleg a föld középpontjáig terjed. És ugyanakkor úgy érezted, hogy amit a szobrászról hallottál, naiv mese csupán: a szobor nem emberi alkotás, hanem megfoghatatlan, természetfeletti módon keletkezett, egyszerűen kinőtt a földből. Hogy miért, azt persze nem tudhatod; talán csak azért, hogy kifejezze az egész lét, az egész világmindenség lényegét.

A küzdelmet azonban mégsem adtad fel. Az ásás most már életszükségleteddé vált: elválaszthatatlanul összeforrt veled, már képtelen voltál meglenni nélküle. Kívüle semmi sem érdekelt már; reggelente, amint megvirradt, rögtön a kertbe mentél, és verítékben fürödve, kisebesedett tenyérrel, sötétedésig dolgoztál. Esténként ruhástól, holtfáradtan dőltél végig az ágyon. Minden egyéb tevékenységgel felhagytál, lerongyolódtál, elpiszkolódtál, de végig kitartottál. Munka közben néha megálltál egy percre, s ökölbe szorított kézzel a most már toronyként a fejed fölé magasodó szoborra pillantottál; lázas tekintetedet bárgyú-boldogan röhögő képére szegezted, és vértelen ajakkal, összeszorított fogad közt suttogtad: — Azért is, azért is...

Hogy a körülötted hegyként tornyosuló földtömeg miért és hogyan omlott rád, azt már nem állapíthattad meg. Hirtelen maga alá temetve szakadt rád a sötétség. De utolsó pillanatodban még mintha a szobor diadalmas röhögését hallottad volna.

Halálodat napokkal később a szomszédok fedezték fel. Testedet ugyan nem lelték meg, de a nyomok azt mutatták, hogy a szobor tövében tűntél el. Barátaid rögtön a helyszínre siettek, ám feleslegesnek tartották testedet a föld alól kiásni. Miért vitték volna máshová? Hiszen minden másnál maradandóbb emlékmű tövében nyugodtál.

Csak éppen nevedet voltak képtelenek a talpazatra vésni. De sohase mulasztották el, hogy évente egyszer, halálozód évfordulóján friss koszorút akasszanak a Legyőzhetetlen nyakába. Minden célszerűség nélkül, csak mert a legmegfelelőbb helynek bizonyult. Költő barátod azonban szilárdan hitte, hogy a szobor e kegyeletes aktust alig észrevehető, de mégis félreérthetetlenül elismerő fejbólintással nyugtázza.

Házadban ma senki sem lakik. Tiszteletedre emlékműzeummá nyilvánították.

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

(Hét könyvről röviden)

HORNYIK MIKLÓS

EGY IRÁNYREGÉNY A JAVÁBÓL

Varga Zoltán könyvét, *A méregkeverőt*, nem olvashatjuk csak úgy, mint egy jól sikerült olvasmányos regényt, elsősorban nem is esztétikai megmunkálása vonja magára a figyelmet, hanem gondolati súlya. Varga könyve irányregény a javából, telve nyugtalanító gondolatokkal, pontos és meghökkentő észrevételekkel; a képzelet játéka és a vastkos vallóság olykor szatirikus, olykor pedig utópisztikus rajza egyedülállóvá teszi irodalmunkban.

A hatalom, a zsarnokság hú képe ez a regény: a mindenkori állam és a mindenkori uralkodó osztály képmását vetíti elénk, egy ember harcainak, cselekedeteinek, szándékainak indítékait és végkövetkezményeit motiválja. Még sok efféle általánosságot elmondhatunk róla, de nem jutunk közelebb a lényeghez, ha nem vizsgáljuk meg a konkrét művet.

A regény kerete, cselekménye a következő: egy fiatal tudóst arra kényszerít a zsarnoki államhatalom, hogy olyan vegyszert állítson elő, amely vak bábuvá, engedelmes géppé, minden parancsot lelkesen végrehajtó szolgává változtatja az embereket. Dr. Salvatore, a fiatal tudós a kényszer és a tudományos kíváncsiság ösztönzésére munkához lát. A kezdet kezdetén rádöbben, hogy a különös vegyszer elkészítése nem lehetetlen, csak időbe telik, tehát az ország (Amalgámia) lakosaira a legembertelenebb szolgaság vár. Így hát minden ügyelkezését arra fordítja, hogy elődazza a szer elkészítését, hátha közben megbukik a zsarnok, s az emberek megmenekülnek a pusztulástól. Múlnak az évek, és egy napon véletlenül egy új fajta szert talál fel: a juszticint, amelynek éppen ellenkező a hatása, mint a zsarnok követelte agymosó szeré: mindenkit, aki csak megízleli, emberségessé, önfeláldozóvá, őszintévé tesz, igazi közösségi embert varázsol még a gonosztevőből is. A tudós becsapja a zsarnokot: agymosó szer helyett juszticint juttat a főváros vízvezetékébe, és ennek csodálatos következménye van: kitor a „csendes” forradalom, és vér nélkül, áldozatok nélkül megvalósul mindenki álma: az igazságos társadalom. Azaz megvalósulna, ha...

Megtörténik a hatalomátvétel: az ország élére Orlando, a gerillák legendás hírű vezére kerül. Egy ideig minden rendben van, de aztán elszaporodnak a bajok: lábra kap a gazdasági bűnözés, a megvesztegetés stb., és hamarosan minden ismét úgy megy, mint régen. Az történt

csupán, hogy míg a tudós vizsgálati fogságban volt — mert korábban a zsarnokot szolgálta —, elmúlt a csodaszer hatása, mert nem juttattak újabb mennyiséget a vízvezeték-hálózatba. Dr. Salvatore végül is kiszabadul, és bebizonyítja a kormány tagjainak, hogy a juszticin mindenkit igazi közönségi emberré tesz. Elképzelése már-már valóra válik, a parlament megszavazza a szer elfogadását, és általános használatát, amikor a hiú és korlátolt, de cselekvőképes államelnök katonai őrizetbe veszi a parlament tagjait, mert a hatalomtól megittasultan veszélyeztetve látja hírnevét és pozícióját. Az államcsíny után arra kényszeríti a tudóst, hogy juszticin helyett az akarat nélküli bábuvá varázsoló szert, a szervilint állítsa elő. Ugyanazt teszi tehát, mint az előbbi zsarnok... És dr. Salvatore csak azért nem lesz öngyilkos, mert él benne a sápadt remény, hogy valami módon megmentheti az embereket.

Ez a pusztá történet, és a cselekménybe szőtt példázat. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy Varga Zoltán utópisztikus regényt írt, hiszen a könyv arról szól, hogy egy fiktív társadalom fiktív zsarnokát egy tudós fiktív csodaszerral megbuktatja stb. S mivel maga a parabola is fikció, az utópisztikus megjelölés helytállóan tekinthető; ha Swift *Gulliverje* vagy Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című regénye utópisztikus, akkor Varga regénye is az; Lilliput, X város és Amalgámia az írói képzelet szülötte. De csak a képzeleté-e vajon? Több annál: a kalandokat kedvelő írói fantázia többnyire valósághoz tapadóbb, mint a földön kúszó rövidlátás, azon egyszerű oknál fogva, hogy magasabbra szárnyal, tehát többet lát... Ez nemcsak önkívülettől lázas látnok-költők erénye, hanem a hétköznapi gondolatokkal és gondokkal bíbelődő prózaírók jó tulajdonsága is.

Varga regényének legtöbb vonatkozása — allegóriája és fikciója — konkrét, a valóságban gyökerezik. A zsarnokság megrajzolásához éppen elég példát sorakoztat a történelem Nérótól Sztalinnig; a tudós fonák helyzetét, különös erkölcsiségét akár korunk Einsteinjeiről is mintázhatta; Amalgámia igen sok vonatkozásban hasonlóságot mutat a jelenkori szocialista vagy kapitálista országokkal, mint ahogy Swift Lilliputját is bátran időszerűsíthetjük; Amalgámia nem konkrét ország, hanem sok konkrét ország és állam azonos ismérveit viseli magán (ahogyan egy regényhős sem egy konkrét ember alakmása). Ilyenképpen tehát azt is elmondhatjuk, hogy rólunk is szól a regény; de valószínűleg hasonló eredményekre jutna a regény francia, orosz vagy kínai olvasója is. S éppen ez az egyetemesség legfőbb értéke.

Ami a könyv gondolati súlyát, erejét adja, s ami az aggályoskodó óvatosság ellenvéleményét hívhatja ki, az Varga Zoltán történelem-szemlélete. A regényből azt olvashatjuk ki, hogy a leghaladóbb szándékú rendszerváltozás is (például a kapitálista rendszer megdöntése, a szocialista társadalom kiépítésekor fellépő proletárdiktatúra) önmön ellentétébe esaphat át; továbbá: a leghaladóbb mozgalom is csak addig szeplőtelen, addig tiszta (vagy még addig se), amíg üldöztetésnek van kitéve, mihelyt azonban vezetői átveszik a hatalmat, minden igyekezetük az lesz, hogy hatalmukat megszilárdítsák, és hatalmukat, kiváltságaikat a mozgalom legszentebb céljaiért sem hajlandók feladni; tehát pontosan azt teszik, amit elődeik tettek: a hatalomörzés lesz az egyetlen céljuk. Ha ezt a gondolatmenetet — immár a regény mondaniva-

lójától függetlenül — tovább követjük, arra a megállapításra juthatunk, hogy az osztályharc kézzelfogható eredménye: a hatalomátvétel, eszköz helyett, céllá szilárdul. S nem mindegy-e, hogy ki tartja kezében a hatalmat, ha egyetlen célja csak az, hogy uralkodjék? Ha semmit sem tesz azért, aminek nevében harcolt, aminek érdekében átvette a hatalmat? Ha a régi uralkodó osztály helyét egy új foglalja el, a régi zsarnokét egy új — a nép pedig továbbra is valahol a történelem alatt vegetál?

Úgy tűnhetik, Varga történelemszemlélete fatalista; de csak azért tűnhet így, mert pusztán a regény központi gondolataira (a hatalom gyakorlásával, átvételével kapcsolatos gondolatokra) irányítottuk a figyelmet. Varga nem azt mondja, hogy teljesen mindegy, ki gyakorolja a hatalmat; nem azt mondja, hogy a rendszerváltozás felesleges, mert mindig önnön ellentétébe csap át, stb. Ellenkezőleg, a történelmi fejlődést hirdeti, azzal a megszorítással, hogy ha a történelem kerekét nem is lehet visszafelé forgatni, de néhány órára — néhány nemzedéknyi időre — meg lehet állítani. Ez a figyelmeztetés nem rejt fatalizmust, hiszen számtalan történelmi példával lehet igazolni, de nem is rejt különösebb optimizmust, s ez érthető is: az emberiség több ezer éves történelme nem sok optimizmusra ad okot. Varga tehát nem tagadja a fejlődést, de „tagadja” a történelmi folyamatok zavartalan kibontakozását a haladó (pl. szocialista) társadalmak keretén belül is, és ezt nem belső osztályharcokkal magyarázza, hanem a hatalomgyakorlás eltorzulásával (elég, ha a személyi kultuszra gondolunk). S ez a gondolat igen fontos felismerést foglal magában, pl. azt, hogy a hatalom nemcsak a kiszolgáltatottakat, hanem a hatalom gyakorlóit is nyomorítja.

Dr. Salvatore meddő küzdelme, sorozatos kudarcai a divatos szótartományt juttatják eszünkbe: az ember hiába küzd, mindenképpen Sziszüphosz sorsára jut. Az egzisztencialisták tételét akarta-e igazolni *A méregkeverő* írója? Nem hiszem; inkább az állam, a hatalom kényé-kedvére kiszolgáltatott ember sorsát ábrázolja abban a történelmi pillanatban, amikor a történelem kereke megáll.

Varga Zoltán becsületes gondolkodó, tehát merész és bátor, tehát nagymértékben skeptikus és ironiára hajlamos, tehát a kételkedők közé tartozik. Tételek, elvek és elméletek, eszmények helyett először az embert veszi szemügyre, csak utána azt, amit az ember hangoztat és prédikál. Mint minden jelentős prózaíró, ő is fontosabbnak tartja az embert az ideáloknál. A hivatásos történészek, múlt- és jelenmagyarázók legnagyobb hibáját javítja ki: termelőeszközök fejlettségi foka, tömegek öntudata és egyéb kaptafák helyett az embert vizsgálja, tulajdonságait, korlátait és lehetőségeit kutatja.

„Ha jól tudom — mondja dr. Salvatore az új rendszer rokonszenves kormányfőjének —, a kormány tagjai valamennyien sok próbát kiállt emberek, akik egész lényüket a haladás ügyének szentelték, és szükség esetén bizonyára az életüket is készek lennének feláldozni érte?” — A kormányfő erre így válaszol: „Az életüket igen, de nem bizonyos, hogy a hatalmukat is”. — S amikor a tudós azt az ellenvetést teszi, hogy „a hatalom elsorvadásának elméletét, mint végső célt, a mi mozgalmunk is magáénak vallja”, a válasz magában foglalja azt az ellentmondást, amit a hatalomgyakorlás jelképez: „Elvben igen... És amíg

ez csak egy amolyan távoli... transzcendens célként lebeg előttünk, valahol ott, ahol a párhuzamosok találkoznak és ennél fogva a légynek sem árt, nincs is vele semmi baj. De ha most mint lehetőség közvetlenül a lábunk előtt hever, vajon ez esetben is így lesz-e?... Aadvan van egy embercsoport, amelyről nyugodtan elmondhatjuk, hogy a hatalommal kötött házasságában éppen mézesheteit éli, és ez az embercsoport most egyszerre azzal a feladattal kerül szembe, hogy szeretett élettársát, akit ugyan halandónak hisz, de azért reméli, hogy az túl fogja élni őt, belátható időn belül halálosan végződő kórral oltsa be. Emberek, akik fényes történelmi pályafutásról ábrándoztak, sőt többé-kevésbé el is indultak rajta, így egyszerre arra ébrednének, hogy fölöslegessé váltak, nélkülük is rendben megy minden. Gondolja, hogy közülük mindenki jó képet vágná ehhez?"

Sorolhatnánk a példákat: a könyv nemcsak történelmi, társadalmi, de etikai és filozófiai mondanivalóban is egyaránt gazdag. S ami különösen vonzóvá teszi: az író szenvedélyes tárgyilagossága, ahogyan a történelmi, társadalmi, etikai, filozófiai problémákat vizsgálja, ahogyan pörére vetkőzteti az embert.

A *méregkeverő* irányregény abban az értelemben, hogy társadalmi eszmék megvalósítását kívánja elősegíteni; utópisztikus regény, mert a világ, amelyet ábrázol, utópisztikus; végül pedig: teljes értékű szépirodalmi alkotás: ezt a könyv főszereplőinek élményszámába menő jellem- és lélekrajza bizonyítja, s mindaz, ami kitölti, léletté, eleven valósággá varázsolja az egész történetet. S milyen szénsavas nyugtalanság van ebben a könyvben! Hány találó és pontos megfigyelés, mennyi gondolat! Az író a társadalmi lét kusza, bonyolult világát egy-két mondatnál is át tudja világítani; s ez már nemcsak rendező elv, hanem lényeglátás, maga a szellem.

A SZATÍRA HATÁRÁN

Egy nemzetgyűlés olyan határozatot hoz, hogy az emberek egy részét fel kell áldozni a „többség”, a közösség érdekében. Az áldozatokat húsgyárba viszik, és sonkát, szalonnát, füstölt húst készítenek belőlük. Testükből tehát „kenyér” lesz, az életben maradók tápláléka. Az egyik áldozatnak ideig-óráig sikerül megmenekülnie, de az éhség végül is kannibáli tette kényszeríti: ennie muszáj embertársai húsából. Gyötrelmes kalandok után feladja a küzdelmet, mert rádöbben, hogy ellenállása, menekülése hiábavaló, és önként beáll a sorba, amely a darabológépek torkába menetel.

Erről szól Gobby Fehér Gyula *Kenyér* című kisregénye.

Rossz tréfát mond el ez a kisregény, vagy pedig anarchista lázadás a magva? A „közösség érdekeit” gúnyolja ki, azt példázza, hogy az ember képtelen igazi közösségben élni társaival, azt, hogy az együttélés súlyos áldozatokat követel?

Jonathan Swiftnek, a nagy gúnyolódónak van egy hasonló, halálosan komoly szatírája, a *Szerény javaslat*. Swift azt javasolja az angol nagyuraknak, hogy egyik meg az ír csecsemőket, mert csak szegény szülei és szegény hazájuk terhére vannak. Ha megeszik őket, a közjót szolgálják, mert a szegény emberek pénzt kapnak a gyerekekért, mellesleg pedig nem lesz többé húshiány.

Ilyesféle szatíra Gobby Fehér Gyula könyve: mosolytalan és megdöbbenő. Az eldologiasodott, géppé-eszközzé vált ember látványát vetíti eléink. Ennek az embernek mincsen arca, csak a teste ember-szabású, lelke szürke uniformisba öltözött. Gobby, jól felismerhetően, a lélektelen, elembertelenedett hivatalnokvilágot veszi mintául. Stílusa is teljesen dezantropomorfizált, szürke, semmitmondó hivatalnoknyelv.

Ábrázolástechnikája a nagyítás és a zsugorítás, de a módszerét nem szemünk láttára alkalmazza, mint a karikatúristák — csak a módszer alkalmazásának következményeivel ismertet meg.

A szatirikus ábrázolásban általában nagy szerephez jut a képtelenség, a nonszensz. Gobby könyvében mindössze egyetlen nonszensz van: a nemzetgyűlés értelmetlen határozata, meg az, hogy ezt a határozatot mindenki elfogadja és teljesíti. Ezenkívül semmilyen feje tetejére állított helyzetet nem találunk a könyvben. Megdöbbenésünket az is növeli, hogy a nonszensz egy egészen reális világból nő ki, már-már természetesennek érezzük.

Reális világ-e az, amely ilyen képtelenségeket termel ki magából? Erre csak akkor válaszolhatunk, ha megismerjük. A *Kenyér* világa nem kísérletes, nem irreális, mint Kafkái, nem is játékosan kiszámíthatatlan, mint Lewis Carrollé, csak szürke, semmitmondóan hétköznapi, jellegtelen és embertelen. (A regény hőseit egy „semmilyen arcú emberke” tartóztatja le; a parancsokat vakon teljesítő gyáriak „füstszínű” egyenruhát viselnek stb.). De éppen a szürkeségben, a semmitmondó fakó életben lapul meg a pusztítás, és csak egy nemzetgyűlés határozata kell ahhoz, hogy látható valósággá váljék.

A regény hőse egy ember a sok közül, aki ebben a hullaszürke világban tengődik. Aligha véletlen, hogy névtelen (Kafka alakjainak is csak fél-nevük vagy betű-nevük van, az amerikai Elmer Rice drámahőseinek nincs nevük, csak számuk van), s hogy az egyéni vonások leghalványabb jeleit sem ismerhetjük fel rajta. Típusjellegű hős, akin egy torz társadalom személyiség-gyilkoló hatalmát szemlélhetjük. Menekülése, vergődése alig kelt részvétet. Sorsa és küzdelme az emberi élet kicsiségét, bábjáték voltát szemlélteti; jellemző az is, hogy csak részegen jut el a szembeszegülésig, vagyis olyan állapotban, amely mindennapi életéhez képest természetellenes.

Az író meggyőző bizonyossággal érzékelteti az eldologiasodásban rejlő végzetességet, amely az eszközzé vált ember lappangó társadalomellenes indulataiban gyökerezik. „Mikor a sorsomról van szó, nem másoktól vagy a retentő ismeretlen hatalmaktól rettegek — írja a regény egyik szereplője —, hanem saját magam kicsinységétől, általában magamtól.” — Az emberségében halálra sebzett ember vallomása ez.

„Ennek a regénynek nincsenek hősei, csak áldozatai” — írta Németh László a *Halálfi* című Babits-regényről. Teljes mértékben vonatkozik ez Gobby kisregényére is.

Az eddigiekből láttuk, az író nagyítással és zsugorítással teremti világát. A kétszínű valóság mozaikrajzán csak a sötét árnyképeket vizsgálja; lehetőségekből bont ki egy történetet. Egy ilyen lehetőség a nemzetgyűlés határozata, egy ilyen lehetőségből bomlik ki a végzet.

„Nem több-e hát, mint pusztító képzelet?” — mondja Bernardo Horatióknak, amikor megpillantják Hamlet apjának szellemét. Mi is megkérdezhetjük: szellemvilág ez vagy valóság?

Hamlet apjának szelleme az érzékszervek és az értelem számára nem létezik — tehát afféle nonszensz —, de a lélek számára valóság és bizonyosság.

A RÖGTÖNZÉS ZSÁKUTCAJÁBAN

A vajdasági magyar irodalomban a humoreszk sokkal inkább a rögtönzések műfaja, mint bármi más. Ám, ha rögtönzést említünk, ne Karinthy szellemes, sziporkázó, ötletgazdag remekműveire gondoljunk. A vajdasági humorista a szó szoros értelmében rögtönöz, azaz: a hajánál fogva rángat elő egy alkalomszerű, röghöz-időhöz kötött témát, hozzákínlódik néhány keserves poént — és máris kész a humoreszk. A humoreszk még nem nyert irodalmunkban polgárjogot, de nem is nyerhetett, mert kívül esik az irodalmiség határain. (S ha elvétve akad is egy-két kivétel, az csak erősíti a szabályt.)

Kopeczky László a rangosabb, színvonalasabb, szellemesebb humoros irodalom művelői közé tartozik, de — új könyve bizonyítja — ő sem mentes az említett hibáktól.

Opus 5 című könyve öt egymástól többé-kevésbé független írást tartalmaz. Kisregényeknek nevezi műveit, de már a műfaji meghatározással is baj van: az *Opus 5* első írása humoreszk, a második és a harmadik humorral fűszerezett novella, a negyedik és az ötödik szintén humoreszk. A helyesbítésre nem azért van szükség, mert a szerző egy kilencoldalas írást is kisregénynek nevez, azért sem, mert az elbírálás a műfaji megjelöléstől függ, hanem azért, hogy az írások jellegét meghatározzuk.

Íme a kötet első, Allegro című írásának tartalma:

Egy öngyilkosjelölt megírja búcsúleveleit, és éppen anra készül, hogy felkösse magát, amikor kopogtatnak az ajtón: legjobb barátja lép a szobába. Kevéssel ezután ismét kopogtatás hallatszik: újabb vendég jön; valamivel később egy vállalati küldöttség jelenik meg, koszorút, virágot hoz. És gyors egymásutánban több virág- és koszorúküldemény érkezik az öngyilkosjelölt lakására. A poén: tervébe egy apró hiba csúszott; a posta előbb kézbesítette ki a búcsúleveleket, mint ahogy számította, s így a címzettek életben találják. Ezután persze ki gondolna öngyilkosságra? Az egybegyűltek nagy dárudót csapnak, és minden jó, ha a vége jó.

Régi igazság: sem jó, sem rossz téma nincs, minden a megírásan múlik. Kopeczky Allegro című írásának témavázlata számtalan humoros bunkfenece, ötletsziporkára, sőt groteszk játékra adhat alkalmat; a témát akár úgy is meg lehetett volna írni, hogy a maga nemében remekmű kerekedjék belőle; de az író engedett az olcsóbb megoldások csábításának, s egy-két tollvonás után a rutinra bízott mindent. Így aztán unalomig ismét karikatúrák lépnek a színre, és nem is csodálkozunk, hogy erőltetett élénkséggel, kapkodó gyorsasággal beszélnek és cselekednek. Minden a párbeszédnyújtó rögtönzés szolgálatába áll, a köznap beszéd pongyolasága, közhelyei, önműködő humoros fordulatái egymást váltogatják. S a szereplők: mennyire ismerjük őket, mennyire nem karikatúrák már! Íme a szereposztás: egy zord vállalati igazgató, aki él-hal tündérszöke, bögyös-faros titkárnőjéért; nevezett

titkárnő, akit csakis Lilikének lehet hívni, s aki lényege szerint nem más, mint ruhába csomagolt tömény izgatószer; az anyósjellegű Vülma néni, akinek korára vicces célzásokat lehet tenni; Karcsi, a jó barát, aki gyártja a vicceket, s okkal, ok nélkül röhög, mint a fakutya; és Gáspár, az öngyilkosjelölt, aki megpillantva Lilikét, enged a természet ősi törvényeinek, és viháncolva üldözni kezdi — bár Tercsi okozta szerelmi bánatában akart véget vetni életének...

Valószínűleg ismerjük ezt az érzést: társaságban valaki viccet mond, majd a poén kibökése után térdét csapkodja, hátba veregeti a melllette állót, csorognak a könnyei, fulladozik a kacagástól, a hallgatóság pedig kínosan feszeng — a vicc ostoba, nem tudja mire vélni a nagy nahotát. Kopeczky *Opus 5* című könyvében igen gyakori ez az indokolatlan túlméretezettség: a legtöbb szereplő „üvölt”, „ordít”, „kiabál” vagy „röhög”; minden második szavuk az, hogy „marhaság, hülyeség, pofa be”; ha valaki történetesen jön, csak „lélekszakadva” jöhet. A szavak kalimpálnak — karikatúrát így nem lehet rajzolni.

Elnagyoltság és rutinhumor jellemzi az *Opus 5* legtöbb írását; a *Vivace* című egy levél körül bonyolódik: a megbántott férfi egy sértő szót ír az imádott nőnek, a levelet hosszas vívódás után postaládába dobja; ezután egy hajszá következik (több mint ötven oldalon), hogy a levelet visszaszerezze; Richárd, a Largo kótya arisztokratája céltalanul ödög a világban, és azon töpreng, hogy nem mindenki kerülhet föl „az élet sakkjárájára”; az *Andante* egy apróhirdetés által megismerkedett férfi és nő találkozásának rossz bohózatát adja elő; s a *Tutti* (a kötet legjobb darabja) egy nyomasztó álmot ír le: egy jóllakott férfi álmában rémképeket lát. Az ablak előtt száradó fehérmemű minduntalan azt az érzést kelti benne, hogy a szomszédai, Moraveczék felakasztották magukat. A féltalom önkéntelen őszinteségével beismeri, hogy nem is tehettek mást, hiszen az életük semmit sem ért, de amikor felriad és magához tér, felülkerekedik benne a „józan megfontolás”, nevet egyet, és azt mondja: Moraveczéknak semmi okuk sem lett volna az öngyilkosságra.

A *Tutti* nem szokványos humoreszk, higanygyonsaságú gondolatok és képzettársítások, emlékképek érdekes foglalata, szatirikus utolsó mondata igazi poén. De ha az egész könyvet vizsgáljuk, rádöbbenünk arra, hogy a poérok és viccek többnyire ilyenek:

„— Nem halljuk — emelte meg a hangját Vülma néni.

— Alljon sámlira — röhögött Karcsi.”

Említettem már: az *Opus 5* szereplői túl sokat nevetnek. Meg kell hát azt is mondanom, hogy nevetésük nem valami határtalan, önpusztító jókedv, amely a sírással rokon, hanem beidegzett, tehát lényege szerint nem szellemes, tartalmatlan humorizálás. A könyvet végül is kedvetlenül tesszük le: minden, ami automatikus, egyben kedvszeggő is: ellankasztja figyelmünket, kiüríti bensőnket, a hiábavalóság, céltalanság érzését kelti.

AZ OBJEKTÍV KÖLTÉSZET FELE

Brasnyó István első verseskötete, a *Vadvizek*, a költői tájékozódás még lezáratlan szakaszának verseit tartalmazza. A fiatal költő elsőrangú törekvése, hogy objektív lírát teremtsen. Kilép a lírai költő

hagyományos szerepéből, és hideg fejjel, kutató tekintettel vizsgálja a maga elé táruló látványt. A kibeszélő érzelmességet elfojtja magában, a tárgyi valóság tényeit igyekszik költőivé átlényegíteni. S mivel a tényeket a versben szavak helyettesítik, holdsugár-hideg szavakból építi verseit. Kedveli a felsorolást, a költészeti tárgyiasság egyik fontos jellemzőjét:

Egarc, szederág, inda, csillan napszem, mögé sötétség,
Cserjehegy, tűzfény, kőből edények, víz fut fel, tovalebber,
Háncs foszlik, bogár zúg, hangyasereg kél: sötétség,
Zöld, zöld, titkon ülepszik, szárnyal, végül lehanyatlík
Föld kérge (meztelen) csontosodik, megrezdül, tovalebber —

A *Vadvizek* címadó verse nem is több, mint pusztá, mondatpólusok nélküli felsorolás:

Iszap mögött csillagok, a sötét csillagai, borús éjszaka;
lámpában hazatérők, lámpa mögött csillagok, semmi éjszaka:
jég fuldoklóí, mögöttük csillagok, ésszerű éjszaka;
éjszaka barázdái, sárba tapadt csillagok, hegyek kérdőzése; stb.

A versépítési technika e jellemző vonása több versében megfigyelhető. Ám hasonlatai, képei igen gyakran nincsenek összhangban törekvéseivel. Fejlődése, költővé érlelődése alighanem hosszan tartó lesz, mert öntudatlanul felszínre törő költői ösztöne mást ígér, mint az ösztönt zabolázó szándék.

Vensteremtő ereje ott mutatkozik meg, ahol ösztön és szándék találkozik: a tájfestő versekben. A tájban „titok, lebegés” is megbújhat, tehát érzékletes és érzellemmel telített, képeket is festhet róla, anélkül, hogy közvetlenül önmagáról kellene beszélnie.

A gondolatiság igénye néha remekbe készült sorokat teremt:

Együtt úsztunk talán egy ősi tóban
Midőn még nem voltak határaink
— — — — — (— — — — —
Külön-külön nem tudtunk a létezésről
Mint két idő mely egyetlen percben él,

többnyire azonban megfosztja verseit az érzékletességtől, kierőszakolt, száraz bölcselkedést szül, üresen zakatoló verbalizmust.

A szavak mágikus holdudvara, a vonzatok asszociáció-köre néha önmagában is elegendő ahhoz, hogy jó vers szülessék. Brasnyó István ezt a lehetőséget jó érzékkel fel is használja. A pusztá megjelenítés — mindenféle tartalmas gondolat és magyarázat nélkül is — elegendő ahhoz, hogy az olvasóban élményt és gondolatokat ébresszen. Egyszerű eszközökkel, magyarázás nélkül többet lehet mondani, mint zsúfolt szóáradattal, szájbarágó magyarázattal; a vers sohasem kifejezetten fogalmi közlés, mert ha az volna, mondanivalónkat prózában is közölhetnénk, sőt több sikerrel. Brasnyó *Túl a házakon elül a szél* című versében sok magyarázó hasonlat helyett, amelyek annyira jellemzőek verseire, egészen puritán szóhasználattal él. *Nagy szekerek, kék ajtós magtárak, tömör kasok, sárga hold, csoszogó parasztok* — szinte ennyiből áll az egész vers, néhány jelzőből, néhány súlyos szóból, mégis költészetté nemesedik, mert az élmény közvetlensége hatja át.

„A réten szerte zöld lovak úsztak” — írja egyik versében. Ilyen sorokra — a szabad asszociáció érdekes példáira — csak elvétve bukkanunk, s ha igen, többnyire közömbös szóhalmazba ágyazva.

A *Vadvizek* szerzőjének alapérzése a szorongás. *Kisértet, köd, fekete erdő, éjszaka, hófehér árny, sötétség és lidérc* rémlik elő verseiből; természetesen nem így, egységbe foglalva, hanem a versekben szétszórva, hasonlatokba bújtatva — de mindig visszatérően. Brasnyó nem misztikus, mert ha az volna, nem írna hermetikus, színtelen és szagtalan verseket; de bizonyos, hogy közölnivalója jórészt félig értett érzésekből táplálkozik. S hogy ennek ellenére mégis költészetet kíván teremteni, ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a versírás az ő számára még nem kényszer (közlésvágy), hanem feladat. S e tekintetben legtöbb költőnkkel rokon.

Egyik versét például így kezdi:

A hold húséről énekelnek a lányok a dombon,

de aztán így folytatja:

És mély hangjuk alól meddő, fekete árnyak
Oszlanak: iramođva futnak szét e légszigetek,
A föld belső kérgébe tűnnek s ott kigyúlnak

— és így tovább. Az első sor — a lényeghordó — így közömbösül szükséggtelen magyarázattá. A vers már nem is az éneklő lányokról szól, hanem az árnyak (a költő által) mozgató, egyáltalán nem meggyőző játékaról. Iskolapéldája is lehet annak, hogyan lesz az ihletből irányított ihlet, és példája annak, hogy ez mennyire silánnyá teheti a verset.

Brasnyó István költői ösztöne és szándéka — mint említettem — még nem találkozott; nyilván a költői ösztönnek kellene teret engednie, a szándékot pedig hagyni, hogy felzánkózzék hozzá. Bár az is lehet, hogy végül összebékülnek. A *Túl a házakon elül a szél*, A *Hold* és *Cissa* című versei arra engednek következtetni, hogy ez sem lehetetlen.

SZAVAKRA HULLÓ VILÁG

Bármennyire is hiányzik belőlük a színgazdagság és a zengő végtelen szólongatása, Dési Ábel miniatűr versei* valamiképp Juhász Gyula verseire emlékeztetnek: Dési szinte a semmiből teremt verset. Egész költészete néhány szó ismétléséből, variálásából áll. Rövid strófáinak minden második, harmadik szava:

álom, emlék, magány, csend, remény, idő, vágyódás

és még egyszer leírhatjuk az első szót:

álom,

mert ez az első és utolsó, ez a legfontosabb szó költészetében.

Melankolikus természet, mint Juhász Gyula, de költészete ernyedtebb, tétovább, erőtlenebb, mint Juhászé. Dési számára nem menedék

* Dési Ábel: *Fáj az idő. Versek*

a költészet, csak néhány véges értelmű szó. Az élet „álomtalan álomvilág”, és az igazi álom a menedék, minden földi jónak a hordozója. De az álom „gyöngyös takarója” (Babits) kihull a kezéből. Mi marad hát meg? Csak néhány szó: emlék, magány, idő. Néhány tétova példázat arról, hogy

hasztalan
az értelem
az álmok
romjain

Ha egy Dési-verset elolvasunk, ismerjük a többit is, egész költészetét. Nem használ több formát, csak egyet, nincs új mondanivalója, csak a régi. Egyhúrú hangszert penget, amelyre rögtön ráismerünk: ez a gyógyíthatatlan magányosok hangszere. Következetes önisméltése modorosságba fullad.

Egy-két szavas verssorai, egyhangú mondókái is azt jelképezik, amit hol közvetve, hol közvetlenül kimond: cserepeire hullott szét a világ, még az álmokból is csak romok maradtak. Ez az életérzése, a világlátása.

az éjszaka
romjai közt
csak a magány
botladozik

— írja *Lírai szvit egy éjszakára* című versében.

Verseiben minden fontosabb szó anyagtalanná, imagináriussá, teljesen elvonttá válik. Csak néha téved a tollára a szó, hogy: ember, akkor is az elidegenedés képzetével együtt:

minden szavad
s mozdulatod
a létezés
romjai közt

vagy:

emberséged
szél lengeti
holt fogalmak
ágai közt

Az élet céltalanságát, az idő múlását, a halál közeledtét meglepő rövidséggel és egyszerűséggel ragadja meg. *Játék az idővel* című versében költői szépségű strófákra bukkanunk:

őszülő hajamra
szórnál csillagot
hozz a tenyeremre
madárkát és holdat

Ahogy az unatkozó gyerek kockákkal játszik, Dési úgy rakosgatja egymás mellé a szavakat. Szavait nem tartja össze belső erő, önálló-

sulnak, széthullnak, elrugaszkodnak egymástól. Legtöbb versében nyomon kísérhető az összefüggések megbomlása. Ami kötetéből — egy-két versen kívül — megmarad bennünk, csak néhány szó:

emlek, magány, csend, álom.

LÍRAI KUTATÁSOK

„Nem kísért (dús vízió) mit megfejthetnék” — olvashatjuk Torok Csaba *Szégyenfán* című új verseskötetében. A meghatározás pontos: a világot nem egy egységes, mindent átfogó vízióban látja és láttatja, csak felidéz, megvillant belőle valamit. Torok Csabának nincs megcsontosodott ars poeticája, tételekbe foglalható költői programja. Rendhagyó, kutató, alakváltó lírikus. Kifejezőmódja többé-kevésbé mégis megszülárdult, egyénített, tehát felismerhető.

A világ dús víziója helyett csak a világ részei — és nem is mindig a legfontosabb részei — ütköznek elő verseiből. Verseit a leírás kémeny tárgyiasága jellemzi; ritkán nyilatkozik meg közvetlenül, s olyankor is csak egyfajta áltárgyilagosságba burkolódzva. Lírai önéletrajz helyett az önkívétítés sokkal bonyolultabb, áttételesebb, egyben pedig több lehetőséget, nagyobb gazdagságot felkínáló formáját választotta: gondolatok s tőlük látszatra független érzelmi folyamatok, emlékképek, álomszerű víziók, hirtelen — írás közben — támadt ötletek és valóságlemek egybeolvasztását. A *Szégyenfán* verseit gunyoros pátosz, szürrealista látásmód, groteszk játékoság jellemzi. A költő irtózik a szokványostól, és ezért humorba, gúnyba rejti érzelmességét. (*Incidens I.* című versében a zárómondat — „emlékszel kedves ez ünnepi estre” — után felsorolja a vers tételeit, szinte restelkedve ellenpontozva pátoszát: „íme ez az ami a versből kimaradt” — írja.)

Az érzelmesség-undor és szokványosság-irtózás minden jól nevelt modern költő sajátja, s ma már jórészt divat és követelmény is. Torok Csaba szüntelen illúziórombolása, fürkésző önvizsgálata, az a törekvése, hogy a szavak hangulatát elrontsa, nem divatkövetés, inkább keserűség és önvédelem, magyforkú kiábrándultság, amelyet talán egy súlyos lelki megrázkódtatás idézett elő. „Sérülteké a művészet” — írja Füst Milán. Ha sorra vesszük a fiatal költő új verseit, sérült embekekről és egy sérült világ bizarr és torz látványáról kapunk képet. Legjobb verseiből — *Planctus*, *Körkép*, *Veszteség*, *Anakronisztikus dalok* (9. és 13.), *Fulladás* néhány időben, *Incidens I—II.*, *Érthető vers a merengőhöz*, *Zarándoklás a hiányzó cédrusfához*, *A kómajom imája a kereszt előtt* — az ember kiszolgáltatottsága és megcsúfolása, egy kegyetlen világ látványa ötlük elő. A valóságlemek sajátos kapcsolása révén a közelmúlt történelmének groteszk megjelenítését éri el:

kibombázott emberi belek
nemzeti sürgönydrótokon
und schweizer alpenmilchschokolade
golyó fröccsentette dinnyelé
felszabdalt perzsaszőnyegen
és alácikázó leygek

Kevés teret hagy az ösztönösségnek, az önmegfigyelés és tudateellen-
őrzés még szürrealista verseiben is felfedezhető. Csak a gyermekkori
emlékek felidézése eredményez nála önkéntelen megnyilatkozást. Ilyen-
kor hasonlítás helyett azonosításhoz folyamodik:

a kandalló túlvilági macska dorombolása

vagy:

potyogtató körtefáid az idő.

A hasonlítás azonosításra való felcserélése általában az expresszio-
nista költészetet jellemzi. Torok Csaba nem expresszionista költő, ennek
legtöbb verse ellentmondani látszik, különösen pedig az a törekvése,
hogy a szavakat igyekszik megfosztani érzelmi-értelmi emléktartal-
maiktól. A szavak újszerű minősítése olykor leküzdhetetlen ellenhatást
vált ki belőlünk, kikísérletezettnek, laboratórium-szagúnak érezzük
verseit. Az új stílusforma keresése néha zsákutcába viszi vagy félmeg-
oldásokat hoz magával (az Anakronisztikus dalok túlnyomó része ilyen),
de a valóságelemek feltételezett vagy kigondolt kapcsolatai szabad kép-
zettársításokra ragadják, és ez felszabadítóan hat a néha már kínosan
fegyelmezett költőre.

kezdődött minden a legmélyebb orgonásippal
azóta is bűg
(de hol)
és őszinteségem lovával szekrényed tetején
azóta is nyargal
(de hol)

Amikor ilyen sorokat olvasunk, nem is jut eszünkbe értelmezni őket;
az azonnali, önkéntelen és nem „fogalmi” értelmezés az elsődleges
ilyenkor, amely alkalmasabb az összefüggések megsejtésére, mint a
méricskélő analízis. Ha viszont kimondottan fogalmi, gondolati eleme-
ket tartalmaz a verssor, az értelmezés elkerülhetetlen:

kitatarozza a hitet a félelem

Torok Csaba akkor válik formakeresőből költővé, amikor a meg-
jelenítés, a közvetlen kifejezés sarkallja:

kötelek jajszava bontja a tornyot

*

a várban már lódulnak a húsharangok
a tépett zászlók féllábon lengedeznek

*

ügetnek sorban a féktelen fák

Mihelyt azonban elvonatkoztatásokba bocsátkozik, ehhez hasonló so-
rokat ír le:

a kampós lojalitású rend tompító illeme.

Verseskötetében csak elvétve találunk hagyományos értelemben vett versszépséget. Kötete két részre tagolódik: (kifejező) versekre és (magyarázó) ellenversekre. Ha elkülönítjük őket egymástól, meggyőződéhetünk róla, hogy a költő iktatásai nem eredménytelenek: új értékekkel gazdagítják irodalmunkat.

KÖLTŐIETLEN KÖLTŐISÉG

„Élek, mert életem panaszlom” — mondja Medeia Weöres Sándor költeményében.

„Panaszkodom, tehát akcióképes vagyok” — vallja Fehér Kálmán, a *Száz panasz* című verseskötet szerzője.

Fehér Kálmán könyve száz komor pátosszal, keserű humanizmussal áthatott verset foglal magában. Költőietlen költőiség az övé: darabos, bárdolatlan, kemény, rideg, de a lélek mélyéről szakad fel, az indulat parazsa izzik benne. József Attila Medvetáncának üteme dobban verseiben, nehézkesen, báj és szépség nélkül, de úgy, hogy reng tőle az egész verstorony.

E 190 oldalas verseskötetben nincs egy szépen csengő rím, egy olvasóra kacsintó költői furfang, a verscsinosítás egyetlen árulkodó jele — egyszerűen: hiányzik belőle a versek székszeplije, az egész költői kelleték- és lomtar. Ha Fehér Kálmán verseit olvassuk, sutba kell dobunk minden poétikai megfontolást, mert csak így tárulhat fel előttünk az az igazabb szépség és igazság, amit magukban rejtnek.

A *Száz panasz* gondolatgörgetegei és „tompá nótái” közt a leggyakoribb szó az, hogy: ember. De mennyi tartalmat kap ez az öt betű, mennyi érzelem és gondolat, keserűség és fájdalom és kétely indázza be! Fehér Kálmán hétköznapi gondjainknak ad hangot, de az ő számára ezek a gondok nem hétköznapiak, s egy percig sem hagyják megnyugodni. Nem a hívó — a kiábrándult költők fajtájába tartozik, akik nem takargatják, hanem elmélyítik sebeiket.

Kiábrándult, mert csalódott a szavak, a szövegek hitelében. Az emberség, az igazság, az állhatatosság a rögeszméje, az álma és vágya, de ehelyett csak embertelenséget, hazugságot, megalkuvást talál. Még nem költözött belé a „megszokás lárvája” még hisz, dacosan és megátalkodottan. Nemzedékének, de talán mindazoknak, akik iskolapadban, történelemkönyvből tanulták meg, mi a szocializmus, a kommunizmus, mi az emberség, a közösségi élet, s utána az utcána lépve — a Medeia költőjének szavaival — „az egymást kifosztás rángatózásának” látványa tárult hitetlenkedő szemük elé — ez az első, talán egy életre szóló élménye. Fehér Kálmán nem tud és nem is akar az eszme és valóság ellentétéből kigyógyulni. E sérülésből és kettősségből táplálkozik költészete:

Ezt a szívünk sem tudja elviselni,
Ügynökök házait építi fölénk
— Jó csere a templomokért —,
Hogy apróbbra bonthassák a rendet
És a harmóniát

(Nyolcvankilencedik panasz)

Mert a létünk begubózott,
És finom, tökéletes játéklabdák lettünk,
Melyekben halkán hörög valami...

(Hatvanhetedik panasz)

„Milyen nyomorultak is az érvek!” — kiáltja egyik versében. Ez a dacos keserűség hol harsogón, teli tudóból, hol pedig monológgá hal-
kulva, visszatérő zenei szólamként hangzik ki verseiből. Négysoros
epigrammáiban éppúgy megvan, mint teljes hangszerelésű nagyversei-
ben (Ötvenkettedik panasz, Hatvanadik panasz).

Noha költészetét költőietlennek mondtuk, meg kell azt is monda-
nunk, hogy verseiben a népköltészet minden műzttől mentes szépsége
fedezhető fel. A panasz:

Kis virág el ne
Szórd a szirmod
Van egy sírom
Arra szakajtalak,

és a szírok:

Csodás remények
Szép halott ágak
Testünkbe vágnak
Üsse kő verje jég

paraszti egyszerűséggel és erővel szólal meg verseiben. S hogy a lel-
kébe oltott eszme nemcsak elméleti állásfoglalás bizonyos előkelő fenn-
tartásokkal, nemcsak életszemlélet, amelyet alkalomadtán felválthat
más is, hanem az egyetlen lehetséges létforma, egész verseskötete bi-
zonyítja.

Ha azt mondjuk Fehér Kálmánról, hogy intellektuális költő, ez ma
már csak annyit jelent, hogy versírás közben gondolkozik is. Ezért, ha
az intellektuális jelzót írjuk költészeté elé, mindenképp arra kell
gondolnunk, hogy az ő számára gondolat és érzelem nem jelent két
különböző dolgot, s különösen nem ellentétet; verseiben e kettő szét-
választhatatlanul összefonrt, és ez biztosítja, hogy mondanivalója nem
lesz csupán megverselt gondolathalmaz, hanem költészet. (Vannak
azonban olyan versei is, amelyekben a gondolat sorok megérzékítése,
költészetté lényegítése nem következik be.)

Fehér Kálmán nem pártos költő, de elkötelezett: a humanizmus, az
emberség elkötelezettje. Minden idegszálával a József Attila-i „valódi
világban” él: nem festeget délibábos rónát és kimosdatott, vidáman
daloló munkásnőt. „Fekete-kemény, átkában is kemény” földről, „duz-
zadt lábú, lompos munkásnőről” ír. S egy percig sem hagy kétséget
afélől, hogy kiről és kiknek szól a vers:

Nincs hasonlat, mert rólunk van szó,
és ebben a pillanatban vege mindenki zokon.

A *Száz panasz* skálája rendkívül széles. A versciklusok rendszere a száz vers egymásba oldódó tartalmát bonyolult, de áttekinthető renddé változtatja. Ily módon renddé tömbösül az „apróra bontott” egész; mert ha az idegenség ezernyi betegségét, az ember száz baját is énekli meg a költő, költészetének tartóköve a harmónia, a béke és megnyugvás utáni vágy. Az ember vált ki belőle minden panaszt, de minden panasza az emberhez szól, az emberért.

ELŐRETOLT ÁLLASBAN

Csuka Zoltán válogatott versei

SZIRMAI KÁROLY

Juhász Géza hosszú és remekül fölépített tanulmányt csatolt a Csuka Zoltán válogatott verseit tartalmazó kötethez, s ebben oly kimerítően és mindenre kiterjedő figyelemmel foglalkozik Csuka Zoltán költészetével, hogy a verseskötet ismertetésére vállalkozó alig mondhat újat. Annál kevésbé, mert Csuka költészetéről már előbb is többen írtak, Szenteleky Kornélon és rajtam kívül például Benedek Marcell, aki bevette már 1927-ben megjelent vaskos *Irodalmi Lexikon*ába mint kiemelkedő vajdasági poétát és irodalomszervezőt, felsorolván Pécsét és itt megjelent kötetét, és ismertetvén vajdasági irodalmunkat megteremtő munkásságát, ezek közt az *Út* c. aktivista folyóirat és később a *Vajdasági Írás* megindítását, érdemül emelvén ki, hogy itt új irodalmi irányzatot teremtett, itt, ahol az irodalom — kevés kivétellel — úgyszólván az anyaországi hagyományokból élösködött, s jórésztben még mindig a pesti napilapok tárcairodalmát utánozta, mert számottevő képviselői, mint pl. Herczeg Ferenc, Papp Dániel és Kosztolányi Dezső Budapestre távoztak.

Szenteleky Kornél először az 1931-ben megjelent *Mindent legyűrő fiatalság* c. kötethez írt Csuka költészetét ismertető bevezetést, melyben csodálattal hangsúlyozta ki „fáradhatatlan energiáját, elpusztíthatatlan optimizmusát, soha nem csüggedő építő és küzdő kedvét, melynek forrása, kulcsa: mindent legyűrő fiatalsága. Költeményeiben nincs panasz, sóhajtozás, fájdalom, hanem egy örökké fiatal lélek törhetetlen hite, rajonsága. Neki a jövőből egy szebb, jobb igazságosabb, emberségesebb élet int, lankadatlan hittel, megingathatatlanul, ami annál csodálatosabb, mert mindez itt tört elő belőle, a közönynek ezen a tunya táján, vidékünk tespesztő levegőjében”. Mennyire jellemzőek Csukának erre az egészen sajátos, különálló egyéniségére következő verssorai:

„A temető felszökkent, avas vállát rázta,
a sírkövek sziklaszigetje szétporlott,
rohant az idő
és a halál minden talpaltatnyi helyére
betört az életár...”

(Idézet Könnyű mosoly a halálnak c. költeményéből)

Ugyanez a hit árad, hömpölyög, örvénylik Ének a forgalomról c. költeményéből is.

„Száz örvény vihorász,
 vonaglik, árad, sír és nevet,
 a Potsdamer-platz tornyában két szem vigyáz,
 alatta szünetlen áradással ömlik a forgalom,
 egy pontban ölelkezik össze minden út,
 Berlin és egész Európa kavarog itten
 és érzed
 együtt rángasz te is a világ szívével...”

Még jellemzőbben jut kifejezésre Csukának a jobb, szebb, embersége-
 sebb jövőbe való megingathatatlan hite a *Tűzharang* című kötetében,
 melyről Szenteleky Kornél írt a *Kalangya* 1933. januári számában egy
 párját ritkító, lendületes, eredeti költői fogalmazású tanulmányt, felül-
 műlván vele minden eddigi hasonló műfajú írását. A *Tűzharang* — mint
 írja többek közt — mély, megrázó kongásos, s ehhez a dongón dübörgő
 alaphanghoz szinte hangtani szabályok szerint társulnak a harmonikus
 felhangok. Ez a hang-ethosz a dúr skála ethoszához hasonlítható, s ha-
 tása, akárcsak a tűzharang hangja, egységes, erőteljes. A költő lángoló
 holnap-hite már nemcsak megdöbbeneti, hanem meggyőzi és megnyug-
 tatja az olvasót. Végtelen az a horizont, melyet Csuka elének tár. „Nem
 ismerek még egy költőt — idézi Juhász Géza Szenteleky e tanulmányá-
 ból —, aki annyira a holnapban élne, lélegzene, vergődne és vigasztal-
 lódna.” Csukát csak a holnap, az emberi haladás, az ebben való hit, a
 beteljesülés érdekli. Egy igazabb, teljesebb, tökéletesebb holnap. „A
 józanság széles országutai, amelyeken egykor az egymásra talált ember-
 tömegek vidám marsa fog himnuszozni”, a nyomor, a robotosok s az el-
 nyomottak testét egybekapcsoló éhség milliós tömegei helyett.

A kötetet bevezető versek közül több a társadalom milliói szenvedé-
 seinek ad hangot. A *Megyünk c. költeményét* pl. szintén ily hangulatú
 s egészen sajátos, magukkal sodró szavaival kezdi:

„Tengerek bógnek
 és éjszakák vándorolnak
 a városok felnyílt sebein át
 a templomok feltartott kezekkel leroskadtak...”

Hasonló hangot üt meg a *Sóhordó munkások a Duna-parton c. költe-
 ményében* is.

„Fölöttük az ég kékje gögösen öblösödik,
 görnyedten lépnek, lépnek előre,
 mozdulatuk taktusa fáj,
 jaj ez a taktus,
 fáj,
 fáj,
 fáj...”

De Csuka hite, mint már mondtuk, minden emberi szenvedés ellenére
 dacos, törhetetlen, megingathatatlan. Ez legtökéletesebben talán a *Láto-
 mások verseiben* zeng, muzsikál, hullámszik. „Csuka Zoltán — mint
 Szenteleky írja — egynek érzi magát a ma és holnap millióival”, s ezért
 hasonlítható költészete Jules Romains unamista látomásaihoz. Ezért for-

dul ádázul minden ellen, ami a szebb, távolibb, de hite szerint elkövetkező holnapot veszélyezteti, a gyilkos gázokat, a halálsugarakat, a soha nem képzelt poklokat kotyvasztó, kiagyaló tudósok ellen. De a *Látomások verseiben* mégis felharsan diadalmaskodóan az élet igenlése. „Csuka Zoltán — írja egy helyen Szenteleky — mégis a hit kemény sziklaormán áll.” Megingathatatlanul, amit különben megpróbáltatásokban gazdag élete is igazol. Csak ily erős hittel tudott valaki itt, nálunk, a közönynek ebben a végtelen temetőjében új irodalmat teremteni. Pedig Fenyves Ferenc újságíró s a szabadkai *Bácsmegyei Napló* tulajdonosa, akár később Szentelekynek, neki is ádáz ellensége lett. Mert irodalmi téren vezérpozícióra, illetve egyeduralomra törekedve, nem nyughatott bele, hogy a fiatal Csuka Zoltán a húszas évek vége felé megindította a *Képes Vasárnapot*, majd Szentelekyt megnyerve, a *Vajdasági Írást*, annak megszűnte után nemsokára az újvidéki *Reggeli Újság* mellékleteként A Mi Irodalmunkat, majd 1932-ben a *Kalangya* c. folyóiratot, amivel új irányzatot és hangot vitt bele az itteni megállott, múltból, hagyományokból élőködő irodalmi életbe, mely alól csak az ideszakadt s rövidebb-hosszabb ideig itt élő emigránsok képeztek kivételt, mint az Erdélyből jött Baumgarten-díjas Fekete Lajos, Debreczeni József, a most is itt élő kiváló költő s az elmúlhatatlan értékű *Hideg krematórium* szerzője, valamint Tamás István, a *Kék Vonat* c. regény írója, hogy csak a legjelentősebb neveket említsem. Mert akik itt számításba jöhettek, mint pl. Borsódi Lajos, Milkó Izidor, Munk Artur, azok Budapesten keresztül szereztek maguknak nevet.

A Fenyves Ferenc részéről megindított ellenségeskedés odáig fajult, hogy Tamás István a *Képes Vasárnap* Nagytakarítás című rovatában élesen megtámadta Fenyvest, amiért — mint Csuka írta nekem — beperelte őt mint a *Képes Vasárnap* szerkesztőjét. Azonban eredménytelenül, mert a szabadkai törvényszék Fenyves kártérítési perét elutasította.

Hogy az írásaiból élő fiatal Csukában mennyi volt a bátorság, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy nekivágott egy egész sor irodalmi vállalkozásnak. Folyóiratokat indított, kiadta a *Vajdasági Magyar Írók Almanachját*, utána a vajdasági magyar poéták antológiáját, a *Kévet*, majd *A Mi Irodalmunk Almanachját*. 1923 és 1939 közt ezenkívül 7 verseskönyve jelenik meg. 1923-ban a *Megyünk*, 1924-ben a *Fundamentom*, 1927-ben az *Esztenők ütőerén*, 1931-ben a *Mindent legyűrő fiatalság*, 1933-ban a *Tűzharang*, 1936-ban már odaát, Debrecenben az *Életív* s 1939-ben Budapesten a *Sötét idők árnyékában*. Ezenkívül — miként bevezetőjében Juhász Géza is említette — Csuka fordított délszláv íróktól és költőktől, s politikai állásfoglalásával is kimutatta, hogy a délszlávok és magyarok közti jó viszony fáradhatatlan hídverője. Erről különben Jugoszláviában is közismert, s ezért idelátogatásai alkalmával mindenütt szíves barátsággal fogadják. Jellemző reá, hogy a legválságosabb időkben, a negyvenes évek elején sem szűnt meg munkálkodni a Duna menti, illetve a magyar és környező népek közeledésén. A délszláv népek iránti rokonszenvén nem változtatott a Rákosi-idők alatt sem, bár ezért nagy árat kellett fizetnie, s valósággal csoda, hogy ezt épen megúsza.

Szentelekyen kívül én is írtam három kötetről: a *Mindent legyűró fiatalságról*, az *Életivrről* s a *Sötét idők árnyékában* című verseskötetről, melyben úgyszólván végképpen szakít a húszas évek elején annyira divatos aktivista vagy szabad versekkel, és visszatér a kötött, klasszikus formákhoz.

Én Csukával 1925 elején ismerkedtem meg Újvidéken, Belohorszky Béla félbemaradt zeneszerzőnél és zongoraművésznél, akinél akkor albérlésben lakott. Azóta, mint szintén írogatással kísérletező, élénk figyelemmel kísértem gazdag, sokoldalú és lankadatlan irodalmi tevékenységét, hiszen minden jelentősebb új irodalmi kezdeményezés az ide szakadt emigránsok közül az ő nevéhez fűződött. Ő hozott be irodalmi életünkbe új áramlatot, melynek térhódításában megnyerte vezérül a nyugati kultúrán nevelkedett és sokáig Nyugatra esküvő Szenteleky Kornélt, aki csak a húszas évek vége táján lett az erdélyi írók példáját követve az ún. tájirodalom propagálója és követelője.

Már a *Fundamentom* c. kötete fölkellette érdeklődésemet, mivel Budapestről Bácskába 1924-ben költöztem le, s mint minden újabb irodalmi megmozdulás iránt érdeklődő jól ismertem a Kassák Lajos képviselte aktivista irányzatot, mely kivált a szerkesztésében megjelent *Tett*, *Ma* és *Kortárs* c. folyóiratokban kapott hangot. Hatására az ún. szabad, aktivista vagy „maista” vers rövidesen annyira divatossá vált, hogy egy időre még a kötöttebb költemények nagy formaművészt, Kosztolányi Dezsőt is meghódította, ebből a korszakából is több időt álló alkotással gazdagítva költészetét és irodalmunkat, mint pl. az 1928-ban megjelent *Meztelenül* c. sorozatból az *Özvegy a villamoson*, az *Egy rossz költő* mily megindító vagy a *Zászló* c. költeményével, melynek e bevezető sorait többször idézték:

„Csak bot és vászon,
de nem bot és vászon,
hanem zászló...”

Csukának különösen korábbi versein szintén érzett a kassáki vagy aktivista irányzat hatása, de költeményeiben már akkor is kialakulóban volt sajátos, másokhoz nem hasonlítható költői nyelve és egyénisége, mely általánosságban nem az érzelmeket, hanem a világot átölelő szellem gondolatait juttatta új, eredeti, megkapó jelzőkben, szóképekben, hasonlatokban kifejezésre, hogy már első olvasásra föl kellett figyelnünk magukkal ragadó, hömpölyögve áradó soraira, megállapítva, hogy a Vajdaságba történt emigrálásával oly poéta került hozzánk, akihez itt senki sem hasonlítható.

Csuka későbbi költeményeiben különösen azt szerettem, hogy gazdag költői hangszerelése, illetve sajátos díszítő elemei ellenére is a szélesebb értelmiségi olvasók számára is érthető és élvezhető volt, s hévvel, lendülettel, magukkal sodróan szavalható. Írói esténken, különösen az óbecsei Népkörben rendezetteken nemegyszer volt benne részünk, hogy feledhetetlen művészi élményt nyújtó szavatait hallgassuk, többek közt a Könnyű mosoly a halálnak, vagy az Estbehullón a Tiszán c. költeményét.

Csuka általában abban különbözött poétatársaitól, hogy költeményeiből hiányzott a mulatság s több alkotásában európainál is átfogóbb

volt: világhorizontú. 1933 előtt írt verseinek nem egy darabja — szá munkra kordokumentumként — világjelentőségű eseményekről szóló költői híradás volt, Csukát szinte költői publicistaként mutatva be. Hangszerelése ezekben az időkben egyébként a német expresszionistákra emlékeztetett.

Mint már Szenteleky is megállapította, Csuka kezdettől fogva egy jobb, igazságosabb, emberségesebb társadalomért küzdött, és törhetetlenül bizott annak megvalósulásában.

Jellemző egyéniségére, hogy lap- és folyóirat-indításai során ért kudarcai sohasem vették kedvét, s kitartását, kezdeményezőképességét nem gyöngítették.

Legtartósabb vállalkozása az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* A Mi Irodalmunk c. melléklete volt, melynek szerkesztőjéül szintén az írásaiból jól ismert és köztiszteletben álló Szenteleky Kornél ószivaci orvost nyerte meg, akár az 1932 tavaszán megindított *Kalangya* c. folyóirat szerkesztőjéül. De e legjelentősebb vállalkozása is csak úgy maradhatott fenn évekig, hogy 1933-ban Kende Ferenc, a *Literária* c. lap- és könyvterjesztő vállalat tulajdonosa magára vállalta pénzelését s egyben a jugoszláviai magyar írók könyveinek oly régóta áhított kiadását, amivel Szentelekynek régi álma valósult meg.

Érdekes, hogy Csuka költészetében kevés a szerelmi líra, az is más, a szokottól eltérő, szinte személytelen és inkább költőkoszorús gondolati megnyilatkozás. Nála általánosító értelemben jelentőséget tulajdonképpen az „asszonyember” kap, mint embermilliók fogadója és szülője.

Nem sokkal azután, hogy Kende átvette a *Kalangyát*, Csuka tájat, hazát cserél, és Magyarországra költözik, ahol Érdligeten telepszik le. *Életív* c. kötetének Elcserélt tájban c. részébe sorozott költeményeit már odaát írta, ami hang- és formaváltásán is megérzik. Új versei általában négysorosak s második és negyedik sorukban rímelők. E korszakbeli költeményei témáikban is különböznek az előzőektől.

A versírás mellett megindítja szinte a *Kalangya* folytatásaként a *Lát-határ* c. folyóiratot, mellyel, akár gyarapodó és ma sem szűnő fordítáisaival, a magyarok és délszlávok baráti közeledését kívánja szolgálni.

1939-ben jelenik meg *Sötét idők árnyékában* c. utolsó és legjelentősebb verskötete.

Az elcserélt táj új köntösbe öltöztette legújabb költeményeit. Régiben, átszabottban keveset találunk. Így az aktivista korszak emlékét idéző Az örökkévalóság szakadékánál c. költeményét s az egykori szabad versek szólamaival rokon Örök kisebbség-et.

Csuka új kötetbeli és korábbi költészetét összevetve, szembetűnő különbségeket találunk. Az elcserélt táj határvonala két világot választ el egymástól. Az előbbiben még érezhető a kassági hatás, noha a feltörekvő lélekhangok már erősen csökkentették. Csukának tájat kellett cserélnie, hogy más hangra váltsa át.

Utolsó könyve négy rétegsávot mutat; két sötétebbet és két világosabbat. Az előbbiekre a szociális s a költőnek a társadalomhoz viszonyuló versei tartoznak, az utóbbiakba: emlék- és tájversei s a könnyed, játszibb hangulatokat tükrözők. Csuka, aki az 1939-es év végén a világviszonyok aggasztó alakulása következtében veszít fiatalkori biza-

kodásából, ennek különösen két versében ad hangot: a Hallgass el, költő! s az Elfutó idő c. költeményében. De idézzünk az előbbiből:

„Némulj el, költő, mert a földön szerte
reád lesnek a véres kínpadok,
a hazugokért miért a vértanúság,
s a süketeknek miért a dalok?”

Ezzel rokon hangon szólal meg a Sötét idők árnyékában c. versének e soraiban is:

„A tömeg nő, és növekszik magányom,
szavamat száguldó szélnek kiáltom,
Krisztussal mondom, ez a világ itten
nem az én hazám és nem az én világom.”

Érdekes, hogy utolsó kötetbeli verseiben az aktivista szólamkincsből keveset találunk.

Költeménydíszítés szempontjából utolsó könyve leegyszerűsödést mutat. De leegyszerűsödéséért pótol bennünket verseinek tökéletesebb fölépítése. Nincs bennük bántó hangváltás, megszakadás. Folyamatosak, összefüggőek. Csuka művészi továbbfejlődéséről tanúskodóak. A hézagmentes, tökéletes megmunkálásra jellemző pl. az Örök szántóvetőknek ez a versszaka:

„Mint óriás állkapocs ez a vár,
egy emberöltő mindegyik foga,
míg jártam kongó, dohos termeit,
morzsolni kezdett szőrnyű fogsora...”

Az utolsó kötetben több kifogástalan, művészi fölépítésű költeményt találunk. Csak néhánynak címét idézem:

Közelgő éjszaka, Sötét idők árnyékában, Hallgass el, költő!, A hidasi templom, az Elfutó idő s néhány remekbe formált erdélyi tájverse.

A nagy nekifeszüléseknek vége, a duzzasztó vadvizek lefolytak, eltakarodtak, a lélek patakja már saját medrében folydogál, talán kissé csendesebben, de a magáiban. Vize megtisztult, nem keveredik belé többé hordalék.

Elmondhatjuk, hogy a Kossuth-díjas költő azóta maradandóan írta bele nevét az egyetemes magyar irodalomba, verseit néhány remekbe faragott tanulmánnyal is gazdagítva, mint pl. a Szenteleky Kornél irodalmi levelei bevezetésében írottal, melyre jellemző kor- és anyagismeretének gazdagsága.

De számunkra nem kevésbé fontos, hogy mindig új kezdeményezésre kész, harcos, lankadatlan kitartásával tájunkon — úgyszólván a semmiből — egy független és életképes magyar irodalom alapjait teremtette meg.

BUDAPESTI SZÍNHÁZI LEVÉL

MIHÁLYI GÁBOR

A tavalyi színházi évad érdekesebbnél érdekesebb bemutatókat hozott. Peter Weiss *Marat-Sade*-ját vagy Hochhuth *Helytartóját* még most is telt házak előtt játsszák. Az élményt adó színházi bemutatók azonban mind külföldi szerzők nevéhez fűződtek, a hazai drámaírói termés a múlt évadban nem produkált olyan drámát, amelynek eszmeisége, művészi színvonala megengedné, hogy bátran a világ közvéleménye elé lépjünk vele. A magyar drámairodalom lemaradása annál is fájóbb, mert egyre inkább gátjává válik egész színházkultúránk fejlődésének, a sajátos nemzeti játékstílus kialakításának. Az idei évadban — bár egyelőre még csak az évad felének mérlegét vonhatjuk meg — színházaink szinte minden erejüket a magyar dráma támogatására összpontosították, s ismerjük el, nem is minden eredmény nélkül.

A Nemzeti Színház, amelynek legfőbb hivatása a nemzeti drámai hagyomány ápolása, az idei évadban a magyar romantika vezéralakjának, Vörösmarty Mihálynak könyvtárpalcokon porosodó történelmi drámáját, a *Cillei és a Hunyadiakat* kísérelte meg színpadra állítani. Az 1844-es keltezésű dráma egy tervezett trilógia első része, s a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában nemrég megjelent hatkötetes magyar irodalomtörténet szerint: „inkább dramatizált történelem, mintsem történelmi dráma, a cselekményt a történelem, nem pedig a jellemek logikája szabja meg”. Sajnos, Vörösmarty színművének ezen az alapvető fogyatékoságán az átdolgozás sem tudott segíteni. A közönség mégis szívesen látja viszont Erkel Ferenc *Hunyadi László* című, nálunk rendkívül népszerű, operájából ismert, múltunk heroikus korszakát felelevenítő történetét. Vörösmarty veretes, szép magyar nyelvét, zengő jambusait öröm hallani. A színészek kitűnőek, a rendezés Marton Endre munkája, mértéktartóan látványos. Absztrakciókba hajló, sötét barnára festett díszletek közt — nehéz fából készült, hatalmas térelemek mozgatóásával idézi fel előttünk a színtér változásait, XV. századbeli várkastélyok belső tenzeit, várfalakat, sík mezőt.

Átdolgozott formában került néhány év után újra színpadra Hubay—Vas—Ránki musical tragedy-je, az *Egy szerelem három éjszakája* is. A fasizmus poklát megjárt költő, Radnóti Miklós tragikus halálát idéző szövegkönyv az ismert drámaíró, Hubay Miklós munkája; a szép versbetétek Vas Istvánt dicsérik, akit sokan Illyés Gyula és Weöres Sándor mellett a mai magyar líra legjelentősebb alakjának tartanak; a szelle-

mes, gunyoros, végül tragikus magasságokba emelkedő zenét pedig a mai magyar zeneművészet legeredetibb egyénisége, Ránki György szerzte. A zenés tragédiában szöveggönyv, vers, zene egyenlő súllyal bír — s éppen ezért kár, hogy a prózai rész nem állja a versenyt a remek versekkel, zenével. A történet a megrázó melodráma szintjén marad, nem képes felemelkedni a műfaj követelte tragikus magasságba. A dráma két főszereplője, a költő és felesége, passzív áldozatai a fasizmusnak, s nem küzdő s küzdelmükben elbukó tragikus hősök. Nem véletlen, hogy az epizód szerepek markánsabb színpadi alakításra adnak lehetőséget. A Madách Színház előadásában a szöveggönyv, az erős húzások következtében még inkább háttérbe szorult, viszont tovább gazdagodott a darab néhány új szép dalbetéttel. A felújítás — a fiatal Lengyel György rendezése — mindenestre bebizonyította, hogy az *Egy szerelem három éjszakája* a magyar drámairodalom maradandó alkotása, amelyet sikerrel mutattak be a színház idei olaszországi vendégszereplése alkalmával.

Ugyancsak a Madách Színház érdeme a néhány éve elhunyt, tragikus sorsú Sarkadi Imre darabjának, az *Oszlopos Simeon*nak a színrevitele. A stúdió-előadásban játszott darab még 1960-ban íródott, s csak most került első ízben bemutatásra. Az elvetemültség, a gonoszság tragikus eredményességét demonstráló színmű egy végsőkéig elkeseredett ember (egy el nem ismert festő) önemészto vagdalkozásait, istenkáromló gúnycakáját jeleníti meg döbbenetes erővel. Az *Oszlopos Simeon* formai megoldásai megírása után hét évvel is, még ma is, újszerűen hatnak nálunk. Sarkadi látszólag megtartja a pszichológiai dráma, a „*pièce bien faite*” hagyományos kereteit. Az egyes figurák életrsorsát azonban szimbólumok rangjára emeli, a rövidítés, a sűrítés eszközével a pszichológiai valórszerűség rovására felgyorsítja az alakok fejlődését, a cselekmény menetét. Mint a mesében a lehetetlen, a képtelenség hihetővé válik, csak itt nem a jó, hanem a gonosz diadalának leszünk meghökkent tanúi.

Az előadás sikerét két nagyszerű színész biztosítja: Gábor Miklós, aki a gonosz szolgálatába szegődött, elkeseredett festőt alakítja, és Kiss Manyi, aki a mesék boszorkányát, egy elvetemült viceházmesternőt személyesít meg félelmetesen groteszk humorral.

Nem véletlenül tartják ma a Madách Színházat az ország első színházának, az évad legkiemelkedőbb színházi eseménye, Németh László *Az áruló*jának a bemutatása is a Madách Színház érdeme. Németh László a mai magyar drámairodalom legjelentősebb alakja, nagy formátumú író, a nemzet létkérdéseinek megszólaltatója.

Az *áruló* történelmi dráma, az 1848—49-es magyar szabadságharc leverése után játszódik, s a darab összes vonatkozásainak megértése megköveteli a magyar történelem és a magyar irodalom ismeretét. Az áruló Görgey Arthur, a szabadságharc katonai vezetője, akinek a parancsnoksága alatt a magyar hadsereg 1849 tavaszán megverte az ország szívéig, a Tiszáig előrenyomuló osztrák csapatokat, majd felszabadította az ország fővárosát, Budát. A Habsburgok kénytelenek voltak új sereget szervezni Haynau parancsnoksága alatt és segítségül hívni az orosz cárt. Az osztrák—orosz túlerővel szemben a további ellenállás értelmetlenné vált, s Görgey, a magyar seregeknek Segesvárnál és Temesvárnál elszenvedett végső veresége után, Világosnál letette a fegyvert Paskievich cári

tábornok előtt. Kossuth Lajos, a magyar szabadságharc legendás vezéralakja, aki a harc mindenáron való folytatása mellett volt, a fegyverletételt árulásnak minősítette, s Görgeyt azóta is szabadságharcunk áru-lójának tekinti a magyar történetírás.

Németh László drámája Görgey pártjára áll Kossuthal, a lánglelkű forradalmárral szemben. Rehabilitálja a reálpolitikus hadvezért, aki józanul felmérve az ország tényleges katonai lehetőségeit, nem látott lehetőséget Ausztria legyőzésére, az ország teljes függetlenségének a kivívására, s a katonai győzelmeket egy kompromisszumos kiegyezés elérése szerette volna felhasználni.

Nem lehet egy történelmi dráma feladata, hogy tisztázzon olyan bonyolult kérdéseket, mint Görgey szerepének a megítélése, s mennél inkább irodalom, mennél inkább dráma, annál kevésbé lehet a feladata. S *Az áruló* kitűnő dráma, ahol a cselekményt valóban „a jellemelek logikája” szabályozza, ha kell a történelmi események rovására is. Németh Lászlónak a drámában nincs is módja a történelmi helyzet részletekbe menő árnyalt analizisére. Nem is a Görgey-kérdés a dráma lényege. Az árulónak megbélyegzett hadvezér személyes drámája csak alkalom a konkrét történelmi tények analizisén túlmutató, átfogóbb gondolat illusztrálására. Németh azt kívánja demonstrálni, hogy történelmünket s jelenünket is illúziók nélkül, a realitásokkal számolva, indulatok nélkül kell szemlélni és megítélni.

Az 1954-ben íródott *Az áruló* mostani bemutatójának sajátos aktualitást ad a folyóirataink, lapjaink hasábjain zajló nacionalizmus-vita, ahol a nemzeti önbecsülés túlzott követelése csap össze a magyar múlt és közelmúlt realisabb értékelésének igényével.

Sajátos irodalmi pikantéria, hogy Németh László *Árulója* félreérthetetlen polémia Illyés Gyula egy évvel korábban, 1953-ban bemutatott *Fáklyaláng* című drámájával, amelynek középpontjában szintén a Kossuth—Görgey ellentét áll. Illyés Gyula, európai rangú költőnk, a mai magyar líra legnagyobb egyénisége, s a *Fáklyaláng* második felvonása, Kossuth és Görgey vitája a magyar irodalom klasszikus remeklése. Illyés itt a nép ügyében még a végórákban is bízó Kossuthnak ad igazat a nép ügyétől idegenkedő, a birtokos nemesség realitásaival számoló Görgeyvel szemben. A szereposztás véletlenjének látszik, hogy akkoriban Beszenyei Ferenc játszotta Kossuth szerepét, most pedig ő jeleníti meg Görgeyt, holott arról is szó van, hogy Beszenyei Ferenc színészi alkata vonzotta magához a két szerepet, hogy a Madách Színház többek között azért is vállalkozhatott *Az áruló* előadására, mert Beszenyei a Nemzeti Színháztól, ahol annak idején felejthetetlen alakítást nyújtott a *Fáklyaláng* Kossuthjának szerepében, néhány éve a Madách Színházhoz szegődött. Beszenyei Ferenc széles színészi skálájából egyformán tellett az indulatos, csupa tűz Kossuth és az indulatait lefojtó, hideg racionalista Görgey megjelenítésére.

Az idei színházi évad magyar terméséből még két darab érdemel említést, a Thália Színház újdonsága, Fejes Endre színműve, a *Mocorgó*, és a Vígszínház kasszasikert ígérő darabja, *Az Ördög ügyvédje*, amelynek Thurzó Gábor a szerzője. Eredeti változatában egyik darab sem színpadra íródott. A fiatal Fejes Endre — aki első regényével, a *Rozsdatemetővel* világsikert aratott, s regénye színpadi változatát is évekig

játszották a Thália Színházban — eredetileg novellának írta meg a *Mocorgót*. A novellából filmforgatókönyv készült, majd ezt a filmforgatókönyvet adaptálták színpadra. A kétszeri, talán elsietett, átdolgozás nem tett jót Fejes elbeszélésének, a színpadi változat, ha lehet, még kevésbé sikerült, mint a filmforgatókönyv. A darab első harmada még így is kitűnő, a külvárosok elesett szegényeinek életét oly csodálatosan megjelenítő Babel világát idézi, s a fiatal Szabó Gyulának ragyogó színészi alakításra ad lehetőséget. Szabó ezúttal szegény dadogó kis külvárosi fiút jelenít meg, akinek legfőbb vágya, hogy bejusson a zsidóbarátok „úri” kasztjába. A háború előtt, majd a háború éveit alatt szegénysége, a tőkehiány gátolja meg ebben, a felszabadulás után, a szocializmus körülményei közt álma válik anakronisztikussá.

A haladó katolikusként számon tartott Thurzó Gábor *A szent* című regényét dolgozta át színpadra, s mint általában lenni szokott, ezúttal is az eredeti változat a jobb. A csak néhány hónapja megjelent regényt az olvasók percek alatt szétkapkodták. A dokumentumregény és a detektívregény ötvözet valóban izgalmas olvasmány. A regény és a belőle készült dráma anyaga történelmi tény, azt a nyomozást írja le, amelyet az Egyház megbízottja, az advocatus diaboli, az ördög ügyvédje (innen a drámaváltozat címe) folytat a háború éveit elhunyt fiatal papnövendék, Kaszap István (aki Thurzónál Gregor Istvánként szerepel) szenttéavatási perében. A történet röviden az, hogy Kaszap István még mielőtt pappá szentelhetnék volna, szarkómában meghalt, s halála után a naiv hívők személyének mindenféle csodatett tulajdonítottak. Vízniczei prelátus a nyomozás során felismeri, hogy Kaszap, bár hívő lélek volt, sem életében, sem halála után nem követett el semmiféle csodát. Az igazságot azonban mégsem mondhatja el, mert az Egyháznak és a Szovjetunió ellen háborút viselő Horthy-rendszernek egyformán érdekében állt, hogy a csodatévő szent legendája ne lepleződjék le.

Drámai forrpontra csak az utolsó jelenetekben hevül fel a színpadi változat, amikor a prelátust az Egyház rákényszeríti az igazságot tartalmazó jelentésének a meghamisítására. A cselekmény kriminalisztikai izgalmi így is mindvégig lebilincselik a nézőt, bár az átdolgozás és a rendezés hibájából túlságosan hamar, már a második-harmadik kép után világossá válik a csalás, a prelátus is rögtön átlátja a helyzetet, s nem is annyira az igazságot kutatja, hanem csak az igazságot perdöntően bizonyító tényeket. A közönség így is izgalmas, gondolatébresztő este élményével gazdagabban távozik a Vígszínház előadásáról.

A vidéki bemutatókról ezúttal nem szóltunk, pedig ott is, Miskolcon, Szegeden, Veszprémben és a többi vidéki színház műhelyében a budapestiekhez hasonló gonddal, sőt, ha lehet, talán még több szeretettel ápolják a magyar dráma ügyét. Egy fél év néhány bemutatóját tettük mérlegre, s meg lehetünk elégedve. A színre vitt magyar drámák közül nem mind olyan jelentős mű, mint Németh László *Árulója* vagy Sarkadi *Oszolopos Simeonja*, de a többi is tehetségről tanúskodó, közönséget vonzó alkotás. Miközben e sorokat írom, új magyar darabok bemutatóinak az előkészületei, próbái folynak a Nemzeti Színházban, a Thália Színházban, a Vígszínházban, a miskolci Nemzeti Színházban, hogy csak azokat említsem, amelyekről tudomásom van. Ha így folytatódik az évad, a magyar dráma egyik legsikeresebb esztendejének nézünk elébe.

DISPUTA

NÉHÁNY SZÓ A MŰELEMZÉSRŐL, VALAMINT A „MŰVÉSZI ÁLLANDÓ” ÉS A „MŰVÉSZI VÁLTOZÓ” PROBLÉMÁIRÓL

Vita Eörsi István líraelméleti cikkével

TAMÁS ATTILA

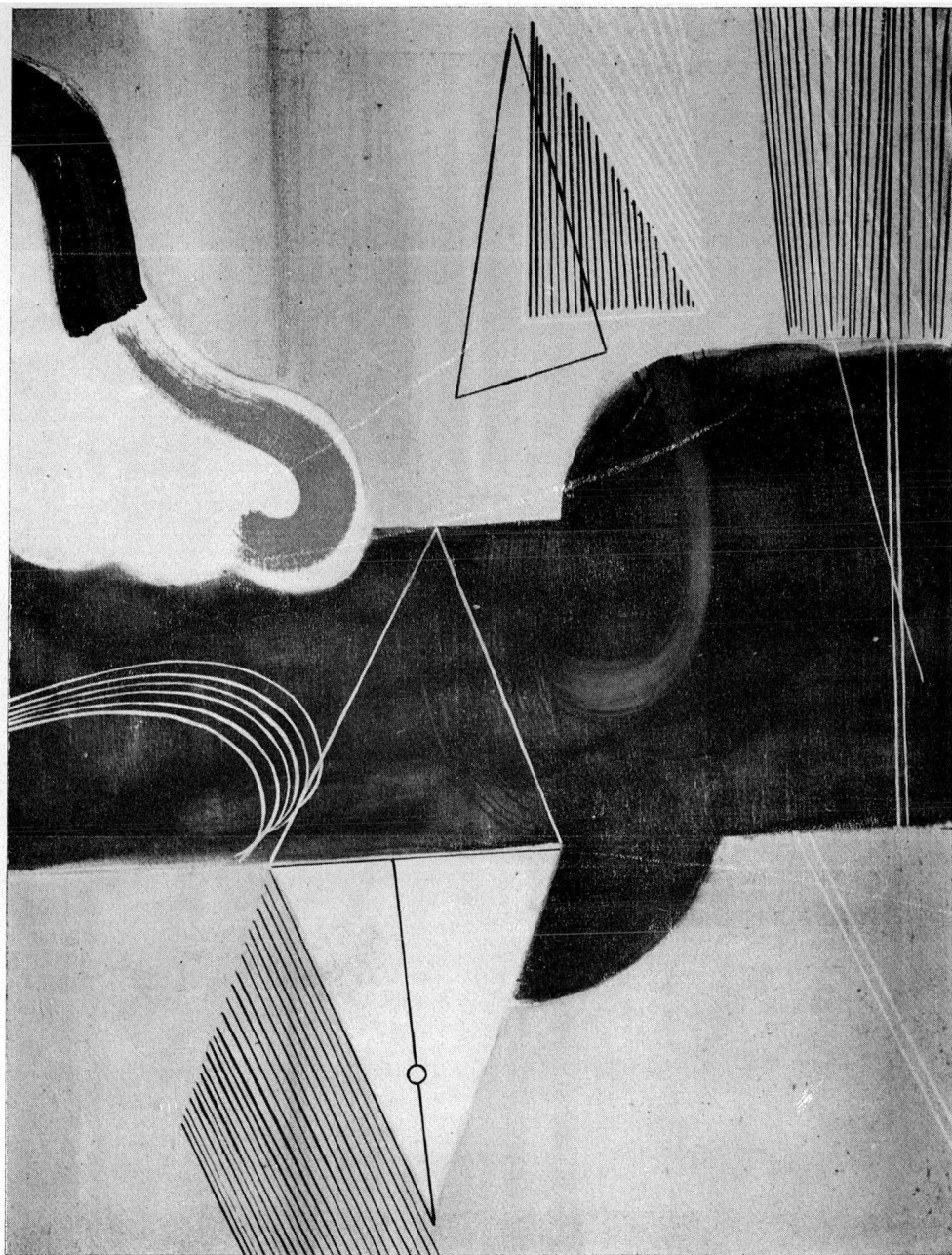
Talán egy kicsit groteszk, ha magyarországi szerzők nem hazai fórumokon vitáznak egymással, viszont nem föltétlenül káros. A viták által felkorbácsolt habokban néha elvész az indulattalan érvelés halkabb szava, ugyanakkor az is megeshet, hogy olyan hullámokat erősít, amelyekhez igazában kevés köze volna. Csöndesebb vizeken megszólaló, érezhetően senkit támadni vagy éppen „megsemmisíteni” nem akaró szerző szavaihoz kapcsolódva talán eredményesebben — mert erősebb félrehallások nélkül — lehet gondolatokat előadni.

Ezért szólok hozzá Eörsi István cikkéhez. (Lukács György és a líra elmélete — *Híd*, 1966. 11—12.)

Semmiképpen sem azzal a céllal vitázom vele, hogy tagadjam Eörsinek azt a kijelentését, mely szerint Lukács György írásai — közülük különösen néhány korábbi — olyan gondolatokat adtak a lírakutatás számára, melyeket tovább lehet fejleszteni, alkalmazni lehet — és amelyeknek továbbfejlesztésével, alkalmazásával adósak vagyunk. Csak örülni lehet annak, hogy Eörsi István ilyesféle feladat megoldására vállalkozott. Egy-két alapkérdésben azonban eltérnek véleményeink.

Először is: úgy érzem, hogy azok számára, akik egyetemes esztétikai kategóriának tekintik a lukácsi „különös”-t, legfőbb ideje volna, hogy többé-kevésbé általános elvi fejtegetéseken túlmenően minél több konkrét példán mutassák meg: mit értenek ezen. Mert mondjuk Balzac regényeinél különösen részletes bizonyítás nélkül is sejthető, miről van szó, valószínűleg József Attila *A város peremén* című költeményének elemzése sem adna sok problémát. De ha már mondjuk Petőfi *Minek nevezzelek?* vagy *A négyökrös szekér* című verseit, Adytól *A fekete zongorát* vagy az *Elbocsátó szép üzenetet*, Eluard-tól *A látás létet adot* vagy a *Szabadságot*, József Attilától a *Nagyon fájt* vagy a *Hangyát mézzük* — és itt igazán könnyen folytatható a felsorolás —, akkor nem látszik olyan egyszerűnek a dolog. Más művészeti ágakban — zenében, építészetben — sem hinném, hogy kézenfekvőbb lenne a válasz.

Hadd emeljem ki még egyszer: olyan elemzésekre gondolok, amelyek folyamán nem csupán az rajzolódik ki előttünk, hogy a mű érzéki jellegű, eltér a tudománytól (ezt ui. tudjuk róla), hogy valamilyen általános gondolatokkal kapcsolatban van (ezt is készségesen elhisszük, részletesebb bizonyítás nélkül), hogy társadalmilag determinált (rajta kívül még igen sok másról is tudjuk ezt). Ilyen elemzés azt volna hivatott megmutatni, hogyan jött létre a Lukács által jelzett megismerési mozgások eredményeként szükségszerűen épp az a bizonyos egyedi, semmi mással nem helyettesíthető műalkotás: sajátos rímeivel, ritmikájával, szenkezetével, soraival, szókapcsolataival, elhallgatásaival stb. stb. Mi volt ezekben az a bizonyos általános, ami felé mentében a megismerés visszalendült az érzéki irányában — és viszont. (Esetleg még azt is megmutathatná, hogy mi egyáltalában ennek a két végpont között kialakuló eleven, de a végpontot el nem érő mozgásnak az oka.)

Míg legalább négy-öt különböző típusú lírai műalkotásnak ilyenfajta konkrét elemzését vitaalapul meg nem kapjuk, addig aligha van lehetőség érdemi vita megindítására, hiszen enélkül igen nagy a gondolat félreértésének, félremagyarázásának a veszélye.

Ezzel kapcsolatban szeretném József Attila esztétikájának egy sarkalatos pontjára irányítani a figyelmet. Ő ugyamás a maga esztétikai töredékeiben — azok elnagyoltságai, hibái ellenére — rendkívül világosan határolja el egymástól elméletileg az ún. *művészi állandó* és *művészi változó* mozzanatát, illetve fogalmát. Az előbbi általában „*a*” műalkotásnak mint olyannak a kritériumait tartalmazza (tehát: mi az, ami *minden műalkotásban* végső soron egyaránt megvan, aminek az alapján egyáltalán közös névvel jelölhetjük meg őket), az utóbbi viszont egy bizonyos műalkotásnak vagy *meghatározott műalkotásoknak a specifikus milyenségét* és e milyenség fő (társadalmi) determinánsait jelöli meg, illetve jellemzi. (Tehát azt: miiben ill. miért *térnek el* bizonyos műalkotások más műalkotásoktól.) Mintha Marx ismert nagy jelentőségű, többnyire azonban könnyedén kezelt kérdésfeltevésére keresett volna itt a Marx által odavetett szellemes szavaknál elmélyültebb, tudományosabb választ: „... a nehézség nem annak megértésében rejlik, hogy a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz fűződik. A nehézség annak megértésében áll, hogy számunkra még műélvezetet nyújtanak és bizonyos vonatkozásban mértéket és elérhetetlen példaképet jelentenek”.

Azért érzem különösen fontosnak e problémakomplexum tisztánlátását, mert a marxista műelemzéseknek sajnálatosan gyakori hibájuk, hogy összekeveredik bennük ez a két vizsgálati szempont. Ez a „tükrözés” szónak a két- (vagy talán még több-) értelműségig laza, illetve szabados használatával is összefügg. Tükrözésnek nevezetik általában valaminek az ábrázolása (tehát ez csak ábrázoló művészeteknél van meg: azt jelenti, hogy művészileg valamilyen módon *megjelenít egy témát*), ugyanakkor azonban a megjelenítésnek — vagy esetleg nem ennek, hanem általában *a művészi alkotásnak a módja, milyensége* is. („Abban, hogy éppen így ábrázolja, mesterien tükröződik kora...” „Kompozíciójának módja korának azt a sajátosságát tükrözi, hogy...”) Ily módon az az eredmény, amely a művészi változó vizsgálatából származik, a művészi állandó egyik esetleges mozzanatával (az ábrázolással) való névazonosság („tükrözés”) leple alatt merőben más síkra

siklik át, és azt a látszatot kelti, hogy magának a művészi állandó vizsgálatának az eredménye.

Az esztétikai tételt illusztráló-bizonyító műelemzésnek azonban előbb a művészi állandó szempontjából kell a műalkotást megvizsgálnia: megnézni, hogy mennyiben, illetve mitől műalkotás az. Hogy miért éppen ilyen vagy olyan az a műalkotás, az a következő — vele összetartozó, ugyanakkor azonban tőle világosan elhatárolandó — kérdés lehet csupán. (Tehát pl. Ady-versek esetében az az esztétikai alapkérdés, hogy mi különbözteti meg őket a *nem műalkotásoktól* — pl. az Ady-publicisztikától —, és ennek az alkérdése lehet azután az, hogy pl. mi a kapcsolat e kettő között — mely kapcsolat részben megkülönböztető jegyük is a többi *műalkotás* viszonylatában.)

Még egy kérdést szeretnék itt éppen csak érinteni. Eörsi cikkében az áll, hogy Caudwell szerint a líra csupán „introvertált, szubjektív bensőség önkifejeződése”. Itt nincs tér az egyenetlen, de rendkívül izgalmas és értékes caudwelli művek elemzésére. (Azt viszont csak sajnálni lehet, hogy Lukács Gyöngy, aki azon kevesek közé tartozik, akik ezt a szükséges alapos elemzést elvégezhetnék volna, mindössze néhány szóra méltatva Caudwell gondolatait, egyértelműen elvetette azokat. Az angol marxisták a *The Modern Quarterly* hasábjain folytatott ún. „Caudwell-vitá”-ban lényegesen árnyaltabb képet adtak erről az életműről.) Pusztán a szöveg-, illetőleg értelmi hűség védelmében álljon itt — sok más közül félig találatra kiválasztva — az *Illúzió és valóság* című mű első fejezetének zárómondata: „A költészet *igazsága* ezért nem ténymegállapító absztrakt tartalmában, hanem a társadalomban betöltött dinamikus szerepében, kollektív érzelmeket kifejező tartalmában áll.”

Ez nem vág egybe az Eörsi által mondottakkal. Az eredményes vitának viszont a vitatott szövegek tisztelete is legáltalánosabb feltételei közé tartozik. Biztos vagyok benne, hogy ebben Eörsi István is egyetért velem.

APARTHEID-ANTOLÓGIA?*

Két lényeges kifogása van a jugoszláviai HÍD cikkírójának a *Mai Magyar Költők Antológiája* tavaly megjelent második kiadásával kapcsolatban. Lehetne több is — ezt éppen a szerkesztők, *Gari Gábor* és e sorok írója tudják a legjobban —, hiszen nem volt még és ezután sem lesz olyan antológia, mely hibátlan lenne. A Híd cikkírójának bírálata azonban elvi jelentőségű, s éppen ezért igényli a választ. Azt írja, hogy ez az antológia irodalompolitizál, mégpedig leplezetlenül teszi ezt, amint az előszó is mutatja — és ez hiba. Emellett mintha kevésbé lényegesnek tartaná, hogy — szerinte — valami sajátos „apartheid-politika” elvei szerint, ebben az antológiában *nem* szerepelnek a

* A budapesti *Élet és Irodalom* c. irodalmi hetilap 1967. 3. számából vettük át E. Fehér Pál glosszáját, amelyben válaszolni próbált Torma Dénes *Apartheid egy antológiában* c. írására (Híd, 1966 11–12.). A szóban forgó cikk érvelésével, hangnemével, a cikkíró vitamódszerével, képtelen inszINUÁCIÓIVAL stb. természetesen a legkisebb mértékben sem érthetünk egyet, s átvételünk egyedüli célja olvasóink tárgyilagos tájékoztatása az antológia-vita minden vonatkozásáról, azokról is, melyek nem folyóiratunk hasábjain látnak napvilágot.

jugoszláviai magyar költők, míg a csehszlovákiaiak, illetve a romániaiak igen.

Tehát irodalompolitizálunk. Valóban, ennek az antológiának voltak ilyen céljai is. De volt-e akár a magyar, akár a világ-irodalomban olyan antológia, amely — nyíltan vagy közvetve — nem irodalompolitizált? Egy antológiának, mint ahogyan minden időszakos irodalmi publikációs lehetőségnek a szerkesztői elvek világos érvényesítése, ha tetszik: az irodalompolitika ad célt. Mert például irodalompolitizál a Híd is — a maga módján. A cikkíró azzal fejezi be bírálatát, hogy egy olyan antológiát szeretne látni, amelyik „egyoldalúan azt a modern magyar költészetet mutatná be, amelyben a poétikai szempontok vannak túlsúlyban...” Nem tudok mást tenni — mivel a cikk nem szolgál bővebb útmutatással —, a Hídből próbálom kikövetkeztetni, milyenek is lehetnek ezek a „poétikai” eszmények, amelyek persze irodalompolitikai eszmények is, mert céljuk éppen a vita, a jelen esetben ennek az antológiának az eszményeivel. De vajon csak a valóban fennálló érintkezési nehézségekkel magyarázható a magyarországi szerzők — enyhén szólva — egyoldalú szerepeltetése a folyóirat hasábjain? Nem hiszem. Vagy: lehet-e úgy foglalkozni *tárgyilagosan* a huszadik század orosz irodalmával, hogy Velemir Hlebnyikov egy versén kívül csak Jevgenyij Zamjatinnak egy hírhedt fehérgárdista pamfletjét közlik? Ha a Híd irodalompolitizál — ami tény és végeredményben joga, sőt kötelessége — miért gondolja, hogy ugyanez mások számára tiltott dolog lenne?

A Híd cikkírója azt is gondolja, hogy ennek az irodalompolitikának természetes következménye a jugoszláviai magyar költészet mellőzése. Nehéz egy glossza terjedelmi keretei között vitázni ilyen kérdésekről, mert szükségszerűen jelzésekre kell hagyatkoznunk, mégis el kell mondanom egy-kétényt. Ebből az antológiából nemcsak a jugoszláviai magyar költészet maradt el, hanem a Szovjetunióban élő magyar költők bemutatása is. Miért? Semmi esetre sem egy apartheid-politika megnyilvánulásaként. Inkább arról van szó, hogy sem a szovjetunióbeli, sem a jugoszláviai magyar líra még nem produkált olyan életműveket, melyek az egyetemes magyar líra egészéhez mérhetőek lennének — amilyenek Romániában (többeké), vagy Csehszlovákiában (*Forbáth Imréné*) ténylegesen megvannak. A jugoszláviai magyar irodalom utolsó húsz éve érdekes módon úgy alakult, hogy — *Sinkó Ervin* sok szólamú életművét kivéve — az esszé vezető szerepe teljesen nyilvánvaló más műfajokkal szemben.

Vannak más problémák is. Nemcsak arról van szó, hogy az az antológia-szerkesztő, aki metán szükségét érezné jugoszláviai magyar költők szerepeltetésének, annak különféle adminisztratív akadályokon — például a szerzői jogok megszerzése nehezebb — is keresztül kell vágnia magát. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy maga a jugoszláviai magyar irodalmi élet sem tisztázta még költőinek objektív értékeit, illetve az egyetemes magyar irodalomban elfoglalt helyét. Ezt az értékelő munkát pedig elsősorban önmaguknak kell elvégezniük — s ez talán hasznosabb foglalatosság lenne, mint különféle elméleteket kovácsolni arra, hogy vajon miért is maradtak ki ezek a költők? Egy ilyen munka sohasem könnyű. Hiszen illúziókkal, személyes érzékeny-

ségekkel kell leszámolni. De ahogyan a csehszlovákiai magyar költészet számára valóságos megújulást jelentett *Fábry Zoltán* kemény bírálata, az *Antisematizmus* — egy jugoszláviai magyar kritikus objektív értékelése is hasonló eredményekkel járhatna.

E. Fehér Pál

LABDAJÁTÉK

(avagy: még egyszer a *Mai magyar költők antológiájáról*)

T O R M A D É N E S

1.

Nehéz a magyarázkodás — érzi ezt E. Fehér Pál is, e sorok írója is. Nem véletlen tehát, hogy amikor E. Fehér Pál az *Élet és Irodalom* című hetilapban írásunkra válaszolni készült, szakított az ilyen természetű munka hagyományos módjával, és egy másik, még inkább hagyományos válfajához nyúlt: a támadáshoz. Labdajáték az írása; robbanjon az „ellenség” fedezékében a neki szánt gránát, minden katona tanulta ezt, még egyszer visszadobni úgyszincs már mód. Elintéztük-e ezzel a kérdést? Aligha. Vitánk ellenére ugyanis a jelzett antológia kapcsán felmerült kérdések továbbra is időszerűek, sőt ebben a pillanatban nyíltabb és kiélezettebb formában vehetők fel, mint ahogy E. Fehér Pál és Garai Gábor antológiája tavaly felvetette. Bár ez az írás sem fogja megoldani a kérdést, nem fogja megváltoztatni sem E. Fehér Pál irodalomszemléletét, sem pedig a jugoszláviai magyar irodalomról kialakult véleményt. Ezt a munkát az időre kell bízunk, amely sziklaszilárdabbnak hitt elveket is kikezdett már. A felkínálkozó példák is ezt bizonyítják, ha irodalomról, irodalmi értékekről és irodalomszemléletről van szó, hiszen E. Fehér Pálnak pl. Sinkó Ervinnél sem volt egykor ily kategorikusan pozitív véleménye, mint most vitatott cikkében.

2.

E. Fehér bevonja a *Híd* irodalompolitikáját is a válaszába, mondván: van-e joga egy folyóiratnak egyoldalúsággal vádolni egy antológiát, amikor maga is egyoldalú irodalompolitikát valósít meg, mint ahogy az a *Híd*-ből „kikövetkeztethető”? Mert a *Híd* nyilvánvalóan „egyoldalú” mind a magyarországi szerzők, mind pedig a világirodalom megválasztásában. A magam részéről ebben nem látok problémát, de érvet sem egy antológia egyoldalúsága mellett, még kevésbé elvesztését annak a jognak, hogy egy antológia egyoldalúságait bírálhassuk.

Észleleteim szerint ugyanis a *Híd* nem „egyetemes” irodalmi folyóirat, s ilyen követelményekkel senki sem fordult még feléje, így nem kötelezi programja arra sem, hogy a világ- és a magyar irodalom min-

den színét és virágát szerepeltesse. Ám, meggyőződésem szerint kötelezi ez az antológia-szerkesztőt, ha címül ezt írja könyve fölé: *Mai magyar költők antológiája*.

Itt, ezen a ponton ugyanis már az „egyetemes magyar irodalom” fogalma merül fel, s nemcsak nekem, de bárkinek jogában áll számon kérni éppen ezt az egyetemességet, különösen akkor, ha a kötet sugallta terv is ezt mutatja. Ha pedig ez a törekvés csak részben valósulhatott meg, akkor számot kell adni arról is. Megengedem, ha nem közvetlenül, de közvetve, az előszó is, a válogatás szempontjai is sejteni engedik az okokat. Csakhogy ezek az okok esetenként mások és mások. A „nyugatinak” nevezhető emigráns magyar líra kérdése nyilván az emigrációhoz való általános politikai viszonyulás körébe tartozik, a szovjetunióbeli magyar költészet kapcsán talán még elhihető, hogy „nem produkált olyan életműveket, melyek az egyetemes magyar líra egészéhez mérhetőek lennének”, de erősen kételkednem kell, amikor E. Fehér Pál ugyanezt a jugoszláviai magyar költészetre is vonatkoztatja. Hozzászólásomnak ugyanis éppen az volt a lényege, hogy más, nem irodalmi szempontok is közrejátszottak ama bizonyos „apartheid” érvényesülésében. „Ezek a költők jószereivel igazodnak az egyetemes magyar irodalom eredményeihez és gondjaihoz. Ha József Attila iránymutató erejét konstatáltuk nálunk, úgy ez Romániában vagy Csehszlovákiában is igaz” — olvasom újra E. Fehér Pál utószavában. S ez a mondat természetesen a kiegészítést: „... de nem a jugoszláviai magyar költészetben...” Elsősorban talán azért, mert egyetlen jugoszláviai magyar költő sem szerepel a gyűjteményben. S hogy itt kell, ebben a mozzanatban keresnünk az okot, arra a csehszlovákiai magyar lírát bemutató válogatás figyelmeztethet elsősorban. Nem jellemző-e, hogy cikkünkre írt megjegyzésében E. Fehér Pál nyugodt lélekkel csak Forbáth Imrére hivatkozik, s a romániai magyar költészet kapcsán is megelégszik a „többeké” kifejezéssel, holott (ha jól számoltam) csak eggyel több költőt szerepeltet, mint a csehszlovákiaiából. Újabb s tüzetesebb, glosszája nyomán végzett tanulmányozásunk sem mutat mást, mint amit az E. Fehér Pál által megkérdőjelezett cikkünkben mondtunk a *Mai magyar költők antológiájáról* — a jugoszláviai magyar költészettel kapcsolatban. Sőt arra csábít bennünket, hogy felvessük ama bizonyos „egyetemeség” kérdését is, mert az a benyomásunk, hogy E. Fehér Pál utószavában elveszett ennek a fogalomnak valódi tartalma. Éppen ezért tünődöm, tulajdonképpen mit is jelent „jószereivel igazodni az egyetemes magyar irodalom eredményeihez és gondjaihoz”, s töpregek: érzékeli-e E. Fehér Pál annak a ténynek a dialektikáját, hogy nemcsak magyarországi magyar irodalom létezik ma már, hanem „a magyar nyelvterület peremvidékén” még négy magyar irodalom, azonkívül pedig szerte Európában egy ötödik is?

3.

Valódi kérdésünkhöz térve, feltehetjük: a jugoszláviai magyar költészet valóban azért maradt ki az antológiából, mert „nem produkált olyan életműveket, melyek az egyetemes magyar líra egészéhez mérhetőek lennének”?

Kijelentése olyan kategorikus, hogy szinte nincs ellene apelláta — gondolhatja az olvasó. S valóban, vitánkat csak akkor tudnánk a vallósnak megfelelő végkövetkeztetéssel lezárni, ha az irodalomban is létezne olyan mérce, amivel minden sorozó bizottság rendelkezik, s a költők felsorakoztatásával azt mondhatnánk: ez megüti a mércét, ez nem, te könnyűnek találtattál, te pedig költő vagy. Ilyen csodaméterrel azonban sem E. Fehér Pál nem rendelkezik, ki azt mondja, hogy a jugoszláviai magyar költészet nem sokat ér, sem én, aki azt akarja elhíttetni E. Fehér Pállal és a *Híd* olvasóival, hogy E. Fehér Pálnak nincs igaza, ha esztétikai a mércéje s valóban körülnézett a jugoszláviai magyar költészetben, ugyanis találnia kellett volna legalább 2—3 olyan életművet, amelyet jószerivel és nyugodt szívvel felvehetett volna a „mai magyar költészetbe”.

A probléma nem E. Fehér igényéből, hanem érvényesítéséből ered. Mert ha a kritérium nem kevesebb, mint az „egyetemes magyar líra egésze”, akkor miért csak a jugoszláviai magyar költészet megítélésében érvényes, s miért nem érvényesül a magyarországi magyar költészetben is? Vajon az egy, két, három verssel szereplő költők műve kiállja-e ennek az „egyetemességnek” a próbáját? S ha érvényesül ez a szempont az antológiában, nem kellett volna-e összesen is csak öt vagy hat nevet szerepeltetni?

Más kérdés, hogy egyáltalán szempont-e az „egyetemes magyar líra egészéhez” való mérhetőség? Nem kell-e még a legnagyobbak művének is összeroppannia, semmivé válnia, ha hét évszázad lírai természetét állítjuk szembe vele (ha az egyetemességet függőleges metszetében nézzük), vagy a mai líra változataival (egy vízszintes metszet nyomán) szembe-sítjük? Vagy pusztán azt jelenti, hogy „vers” legyen a vers, hogy a költészet benyomását keltse az a bizonyos költői életmű, hogy felvéssék az antológiába? Akkor pedig ismét csak szerepelnie kellett volna a jugoszláviai magyar költészetnek is.

Akármilyen úton indulunk is el, oda kell kilyukadnunk, hogy akad a mai jugoszláviai magyar lírában néhány olyan teljesítmény, amelynek szerepelnie kellett volna egy olyan antológiában, amely az egyetemesség igényével készült. S hogy mégsem szerepel, ennek nyilvánvalóan nem esztétikai természetű okai vannak, mint ahogy E. Fehér el akarja híttetni, és ebből keletkezett az a viszonyulás, amit „apartheidnek” neveztünk.

4.

E. Fehér Pál glosszája végén a következőt sugalmazza: kereskedjete a magatok portáján, teremtsétek ott rendet, s ne avatkozzatok a magyar irodalom belügyeibe. Képmutatóan sajnálkozik irodalmi és egyéb „közállapotaink” fellett, megtoldva „irodalmi” érveit ezekkel is. Ezt mondja pl.: „Vannak más problémák is. Nemcsak arról van szó, hogy az az antológia-szerkesztő, aki netán szükségét érezné jugoszláviai magyar költők szerepeltetésének, annak különféle adminisztratív akadályokon — például a szerzői jogok megszerzése nehezebb — is keresztül kell vágnia magát. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy maga a jugoszláviai magyar irodalmi élet sem tisztázta még költőinek objektív értékeit, illetve az egyetemes magyar irodalomban elfoglalt

helyét. Ezt az értékelő munkát pedig elsősorban önmagukban kell elvégezniük — s ez talán hasznosabb foglalatosság lenne, mint különféle elméleteket kovácsolni arra, hogy vajon miért is maradtak ki ezek a költők? Egy ilyen munka sohasem könnyű. Hiszen illúziókkal, személyes érzékenységekkel kell leszámolni. De ahogyan a csehszlovákiai magyar költészet számára valóságos megújulást jelentett Fábry Zoltán kemény bírálata, az Antisematizmus — egy jugoszláviai magyar kritikus objektív értékelése is hasonló eredményekkel járhatna”.

A gúnyos fölénynek és lenézésnek a hangjaival búcsúzik tehát E. Fehér Pál a jugoszláviai magyar költészet problémájától. A gyanútlan olvasó azt hihetné, hogy atyai aggodalom és messzemenő jó szándék diktálta a fönti kioktató sorokat, holott egy Pilátus mossa csak kezeit, hogy sikerült elhárítania magától a szerinte kínos feladatot, és azt a jugoszláviai magyar kritikára hárítani, mondván: egyeztetek ti meg előbb, kik is „koszorús” költőitek, és azután jelentkezzetek majd. Addig nincsen szavatok az „egyetemes” magyar irodalomban sem.

Mert E. Fehér Pál az objektivitás oly sokat hangoztatott elvét lobogtatja meg az olvasó előtt, s úgy igyekszik feltüntetni, mintha a magyarországi magyar költészetben ezen a téren minden a legnagyobb rendben lenne, ott a költők „objektív értékei” már tisztázva volnának és meg lenne a helyük is az „egyetemes magyar irodalomban”. Nyilvánvaló azonban, hogy nem ez a helyzet. S ha nem látott akadályt a kelletően nem tisztázott és objektíven még fel nem mért vagy fel nem mérhető, illetve a rosszul felmért és túlértékelt költők antológiabeli szerepeltetésekor, miért akadály ez a jugoszláviai magyar költők esetében? De ugyanígy feltehetnénk a kérdést mind a csehszlovákiai, mind pedig a romániai irodalommal kapcsolatban is, s nem is alaptalanul.

Végezetül is oda kell jutnunk, ahonnan az antológiáról szóló első cikkünkben elindultunk: a tényhez, hogy egy antológiában, amely a mai magyar költészetet mutatja be, a jugoszláviai magyar költők ki-maradtak, s E. Fehér Pál glosszája ellenére is azt kell vallanunk, hogy nem pusztán esztétikai okai vannak ennek az „apartheidnek”. S hogy így van, azt az *Élet és Irodalom* egy másik száma is bizonyítja, amelyben az ugyancsak glosszaként megjelent írás a jugoszláviai magyar irodalmat mindenestül a jugoszláv irodalomnak ajándékozná. Tünetet keli látnunk tehát az ilyen megnyilatkozásban, s pusztán ezt regisztráltuk, annak reménye nélkül, hogy E. Fehér Pált, s azokat, akik úgy gondolkodnak, mint ő a jugoszláviai magyar irodalomról, meggyőzhajük nézeteink helyességéről. S mert nem ringattuk illúziókba magunk, így csalódnunk sem kellett. Fájdalmasan állapíthatjuk meg: sajnós, igazunk volt.

SZEMLE

J E L E N É S J Ö V Ő

Marek Frichand: *Etička misao mladoga Marksa*. Nolit, 1966.

Marcuse: *Um i revolucija*. Veselin Masleša, 1966.

Két eltérő elképzelésekkel induló szerző műve fekszik előttünk. Mégis arra vállalkoznánk, hogy egyszerre, egy cikk keretében mutassuk be őket, pusztán abból kiindulva, hogy meggyőződésünk szerint mindkettőnek központi problémája a marxizmus és általában a társadalmi fejlődés legizgatóbb kérdése: a jelen és a jövő, a mai emberek és a jövő társadalom közötti viszony; az, hogy automatikusan, az emberek akaratától független folyamat eredményeként nő-e ki a jövő a jelenből, vagy pedig csakis a jelen emberei tudatos erőfeszítéseinek, harcának eredménye lehet.

A két szerző eltérően közelíti meg a kérdést. Frichand varsói egyetemi tanár így fogalmazza meg: vajon a jövő társadalmának létrehozása automatikus, törvényszerű, okvetlenül bekövetkező folyamat-e, vagy pedig az emberek erkölcsi feladata? Herbert Marcuse neves marxista — akinek egy másik könyve is megjelent már szerbhorvát nyelven, és akivel a jugoszláv filozófia képviselői 1964-ben Korčulán személyesen is megismerkedhettek — közvetlenül ugyan nem veti fel a kérdést, de fejtegetése alapján így fogalmazható meg: a marxizmus azért forradalmi újítás-e a társadalom fejlődésének értelmezésében, mert felfedezte ennek a fejlődésnek a törvényszerűségét, az emberek akarata és szándékai felett álló automatizmust, vagy a marxizmus lényege éppen az emberek feletti törvényeket tagadó forradalmi tevékenység, amely a történelmet törvényszerű folyamat helyett az emberek szabad alkotásává teszi? Már a kérdés ilyen megfogalmazása is meggyőzően tanúskodik két dologról. Először: mindkét szerző a marxizmus néhány leglényegesebb kérdését feszegeti. (Az eltérés különböző beállítottságuk mellett abból ered, hogy Frichand az ifjú Marx etikájának kérdését taglalja, Marcuse pedig Hegeltől kiindulva a társadalmi fejlődés elméletének útját akarja megvilágítani.) Másodszor: mindkét szerző merészen nyúl a problémához.

Frichand a kérdésre választ keresve a marxi etikát tagadó felfogás cáfolatával indul. E. Bernsteintől, az ismert revizionistától kezdve egészen a mai nem marxista tudósokig állandóan azt hall-

jük, hogy a történelem materialista értelmezése kizár minden történelmileg hatékony emberi tevékenységet, kizárja az emberek hatását a történelmi folyamatra, tehát az etikát is, amely arra hívja fel az embereket, hogy bizonyos módon hassanak a történelmi mozgásra” — írja. Központi tétele pedig az, hogy a marxizmusban nem lehet különválasztani a történelmi determinizmust és az emberek szabad tevékenységét, hogy dialektikus kölcsönhatásról van szó: a történelem éppúgy az emberek műve, mint ahogy az ember a történelemé. Ebben az értelemben „Marx történelmi determinizmusa kizárja annak lehetőségét, hogy a történelmet úgy kezeljük, mint emberen kívüli vagy ember fölötti folyamatot, amelyet emberen kívüli vagy ember fölötti törvények és célok irányítanak”. Az emberek tehát maguk formálják történelmüket, de: „A társadalmi feltételeket csak azért lehet a céloknak megfelelően átalakítani, mert lehetséges hatni az emberi fellépésre, vagyis mert annak megfelelő irányt lehet adni. Ezt azonban nem lehet sikeresen végrehajtani, ha nem lehet előre látni az emberek reakcióját”.

Marcuse más irányból közeledve és az ember tudatos tevékenységét (a Frichand által tárgyalt etikai magatartásnál szélesebb kategóriát) jobban hangsúlyozva jut el ugyanahhoz a következtetéshez. Szerinte már Hegelnél a dialektika lényege az, hogy az ember nem egyszerűen elfogadja a világot, nem passzívan illeszkedik bele az adottságok, tőle független törvények világába, hanem „az ember gondolkodó lény, szelleme lehetővé teszi számára, hogy felismerje a világ és saját lehetőségeit, nincs tehát kiszolgáltatva az őt körülvevő tények kénye-kedvének, hanem képes azokat egy magasabb rendű mércének, a szellem mércéjének alárendelni”. A világgal aktív viszonyban álló ember értelmezését fejleszti tovább a marxizmus. Ehhez kapcsolódó merész állítása, hogy az a felfogás, mely szerint „a társadalmat racionális törvények irányítják, amelyek természeti szükségszerűségként hatnak” nem Marxtól származik, hanem Comte-tól. Szerinte ugyanis a társadalmi fejlődés értelmezésében két irányzat van. Az egyik elfogadja az adottat a maga törvényszerűségeivel, a másik pedig a változtatást — annak lehetőségét és szükségességét — tartja kiindulópontnak. A marxizmus a legkövetkezetesebben az utóbbi irányzatot képviseli.

Így aztán mindkét szerző különböző alapról elindulva, és különböző irányban haladva egyformán eljut annak hangsúlyozásáig, hogy a jövő, még konkrétan a jövő társadalom-elmélete milyen fontos szerepet játszik a marxizmusban. Ezt a szerepet mindketten a Hegel iránti viszony felvázolásával próbálják megvilágítani. A jövő társadalmának elképzelésében ugyanis egyaránt benne van Hegel hatása és a hegeli filozófiával való leszámolás. A hatás: az ember és öntudatának értelmezése, vagyis annak felismerése, hogy az ember tudatos tevékenységének lényege a szembehelyezkedés az adottal, aminek alapját az elképzelt és a reális állapot szembeállítás adja meg, tehát a harc az elképzelt megvalósításáért, a jövő mint a jelen tevékenységét megszabó cél. (Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét szerző a jugoszláv filo-

zófusoktól eltérően értelmezi a fiatal Marx tételét minden fennálló kritikájáról, amely a jelennek a jövő szempontjából való vizsgálatát jelenti. Marcuse szerint ezt a tételt Hegel fogalmazta meg és nála azt jelenti, hogy a szellem szembefordul az adott kritikátlan elfogadásával. Frichand szerint már az ifjú Marx túlnőtt ezen a tételen, mert „ha állandóan és mindennel szembe helyezkedünk, akkor nem tudjuk realizálni eszméinket és elképzeléseinket”. A leszámolás Hegellel: annak felismerése, hogy a fejlődésben a szellem nem érte el célját, nem jött létre egy ideális állapot, hanem ezt az állapotot majd csak a jövő társadalmá teremti meg. Marcuse szerint már Hegelnek is volt némi elképzelése erről az ideális társadalomról. Ez az elképzelés azonban a hegeli rendszer idealizmusa, a fejlődés végcéljának értelmezése, ennek a végcélnak az államban való megtestesülése stb. miatt nem jutott kifejezésre. Annál nagyobb szerephez jut Marxnál, akit Frichand szerint már a hegeli államelmélet kritikája elvitt a kommunizmushoz, később pedig a kommunizmus elképzelése adott alapot a kapitalizmus kritikájához, az emberi tevékenység és a világ közti viszony értelmezéséhez, tehát a marxizmus leglényegesebb elemeihez.

Magának a jövő társadalmának bemutatása is fontos helyet kap mindkét műben. Marcuse művében nem olyan nagy mértékben és inkább közvetve van meg, mint az adottal való szembe helyezkedés alapja. Frichand azonban majdnem teljes egészében reprodukálja a kommunizmus marxi elméletét. Bemutatja a kommunizmust mint a magántulajdon pozitív megszüntetését, mint az ember és ember, az ember lénye és létezése, a szükségletek és lehetőségek, az egyed és a faj, az egyedi és közös, a szabadság és szükségyszerűség közötti ellentmondás feloldását.

Ilyen problematikája révén ez a két könyv hasznos szolgálatot tehet a jövő társadalmáért vívott harc feltételeinek vizsgálatánál, a jövő társadalmá képeinek megrajzolásánál. Ugyanakkor azonban rávilágítanak arra, hogy sok tekintetben még mindig kikerekítésre szorul a jövő társadalmával kapcsolatos marxi elmélet, még hozzá nem is pusztán abban a vonatkozásban, hogy a kérdések zömét csak a gyakorlat tudja megoldani, hanem abban a vonatkozásban is, hogy sok minden még elméletben sincs tisztázva. Ezt a következtetést sugallják a szerzők azzal, hogy új bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz a véleményhez, mely szerint a fiatal Marx abszolutizálásával és dogmatikus értelmezésével szemben tisztázni kell a viszonyt aközött, hogy az ember — mint a praxis tudatos lénye — mindig ember és mindig szabad, meg aközött, hogy csak a jövő társadalmában lesz igazán ember és ténylegesen szabad. Ennek a viszonyoknak a tisztázása ugyanis lehetővé tenné, hogy az elidegenülés-elmélet számos iskolájával és a dogmatizmussal szemben ne az e világ és túlvilág kizárólagosságával állítsuk szembe a jelent és jövőt, a jövő társadalmá ne legyen többé valami ködös messzeség, amelynek semmi köze a jelenhez. (Marcuse csak megpendíti ezt a problémát, Frichand meg is próbálkozik a megoldás felvázolásával, de érzésünk szerint nem kielégítően.)

Még lényegesebb, hogy a szerzők, jórészt akaratlanul, hozzájárulnak egy olyan vélemény kialakításához, mely szerint a marxi tanítást éppúgy meg kell szabadítani a végcél elképzelésének hatásától, mint ahogy Marx megszabadította a hegeli tanítást a szellem végcéljának eléréséről alkotott elképzeléstől. A fejlődés végcéljának elképzelése ugyanis megőrzött sok mindent, nemcsak a vég hegeli értelmezéséből, hanem a totális ember goethei ideáljából, sőt még a légy ember — Petőfi megfogalmazásában: légy férfi — romantikájából is.

Végül ezt a következtetést sugallják a szerzők azzal, amiben ellentmondanak egymásnak. A technikaellenesség kérdésében az eltérés közöttük még csak árnyalatbeli. Az a vélemény ugyanis, hogy a technika fejlődése megnyomorítja az embert (amely nemcsak a paraszti vagy kisipari munka még fokozottabb lélekölő voltával nem számol, hanem válasz nélkül hagyja a kérdést: ha a fejlődés az ember mind teljesebb elembertelenedése, elgépiesedése felé visz, akkor hogyan jutunk el az "igazi emberhez?"), nyilvánvalóan a gépekkel szemben elfoglalt hegeli—goethei álláspont nyoma a marxizmusban. Az eltérés a két szerző között abban van, hogy Marcuse jobban a hegeli rendszerhez fűződve tárgyalja ezt a kérdést, Frichand viszont a fejlődés tényleges irányzatának könyveli el a technikaellenességből származó álláspontot. „Az emberiség tényleg mindjobban leküzdí és „emberiesíti” a természetet, de a konkrét, egyes emberek — Marx érdeklődésének e fő tárgyai — nem fejlődnek és nem tökéletesednek, hanem hatalmas többségükben elszemélytelenednek, elértéktelenednek, és mind alacsonyabb szintre süllyednek” — írja.

A jövő emberének kérdésében ez az eltérés már szembevetendő. Frichand ugyanis mindvégig a szellemi ember ideálját tartja szem előtt. „Marx véleménye szerint az, ami univerzális, értékesebb annál, ami osztály jellegű, a szellemi nagyobb értékű az anyagnál” — írja. Marcuse álláspontján viszont megérződik az a nézet, amelyet a freudizmus revíziójának kritikájával kapcsolatban egy másik könyvében — az *Eros és a civilizáció*ban — így fogalmazott meg: „Freud eszméje a boldogságról és a szabadságról lényegében kritikai, amennyiben materialista — tiltakozás a szellemiesített mincstelenség ellen. A neofreudisták kiforgatják Freud elméletének ezt a belső irányát, az organizmusról a személyre, az anyagi alapról a szellemi értékekre teszik át a hangsúlyt”. Ugyanakkor azonban ez az álláspontja tartalmazza a kételyt: nem fog-e a jövő embere pusztán csak a testi élvezetekkel törődni?

A jövő szerepének felismerése, a problémák felvetése és a kételyek felkeltése együtt teszi, hogy aki bármilyen vonatkozásban a jelen és a jövő közötti viszony sokrétű problematikáját vizsgálja, annak okvetlenül el kell olvasnia ezt a két könyvet. A szerzők egyéb érdemeivel sajnos már nem is foglalkozhatunk.

(b-t)

A MUNKA SZOCIOLÓGIÁJA

Hegedüs András—Márkus Mária: *Ember Munka Közösség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.*

Az *Ember Munka Közösség* c. mű — mint a füljegyzetben olvashatjuk — a magyarországi munkaszociológiai kutatások első jelentősebb összefoglalása. Ez a megállapítás minden bizonnyal pontos, s maga ez a tény külön jelentőséget ad ennek a könyvnek a magyarországi szociológiai irodalomban. Minden úttörő munkának megvan a maga varázsa és a veszélye is, könnyebb eltévedni, melléfogni ott, ahol még nincsenek kitaposott utak, irányjelző táblák. Igaz, a tudománynak sosem lehet feladata az ismert törvényszerűségek újonnan való megállapítása vagy elismétlése, a társadalmi fejlődésnek megannyi ismeretlen területe van még. Az egyes tényezők közötti összefüggések kutatása a szociológia további feladatai közé tartozik.

Hegedüs András és Márkus Mária könyve a munkaszociológia kérdéseivel foglalkozik, budapesti és vidéki üzemekben végzett kutatásaik anyagát dolgozták fel, először rövid áttekintést nyújtva a munkaszociológia fejlődéséről a polgári társadalomban és a szocialista országokban. Különösen a szovjet és a lengyel szociológusok munkáját emelik ki, mondván, az ottani kutatások bizonyos fokig már képesek gyakorlatilag is segítséget nyújtani az üzemvezetéshez.

A szerzők a munkának négy fő szociológiai funkcióját így határozzák meg:

„a munka mint az egyén emberi-társadalmi lényegének kifejelesztője;

a munka mint társadalmi réteg — (struktúra) képző;

a munka mint az egyén társadalmi munkaszervezetbe való bevonásának eszköze; s végül

a munka mint bizonyos fajta társadalmi élményt adó kiscsoportok formálója”.

A laikus is elgondolkozik e néhány soros meghatározás egyes kategóriáin; felvetődik a kérdés, mit értenek ezeken a szerzők, jelenthetnek-e mást is, azaz lehet-e őket másként is értelmezni. A könyv írói is tisztában voltak az ilyen természetű veszéllyel s az utolsó fejezetben, amely a szociológiai kutatások metodikai-technikai problémáiról szól, megjegyzik: „Ez az egész probléma felveti az operacionalizált kategóriák bevezetését a szociológiai vizsgálatokba, amelyeknek két kritériumot kell kielégíteniük: elméletileg megalapozottnak kell lenniük..., és ugyanakkor lehetővé kell tenniük a metrikus megközelítést, azaz alkalmazniuk kell bizonyulniuk a konkrét szociológiai kutatások céljaira”.

Már a címekből és alcímekből is következtethetünk arra, hogy több kérdés, amellyel a könyv foglalkozik s amelyekre a kutatások során próbáltak választ kapni a szerzők, több szempontból számunkra is érdekes lehet. Most elsősorban azokat az eredményeket ismertetjük, amelyeket a munka humanizációjának a szocialista társadalomban történő folyamatáról, a munkával való

identifikációról tártak fel, vizsgálva a dolgozóknak az igazgatási rendszerbe való bevonása formáit és ezek hatékonyságát stb.

Megállapítják, hogy amíg Friedmann és sokan mások az elidegenedés problémájának felszámolását elsősorban technikai kérdésnek tekintik, másként áll a helyzet ott, ahol „a munka humanizációjának egyik legfontosabb feltétele — a termelési eszközök magántulajdonának felszámolása — megtörtént”. Azonban szemben azzal a néhől még manapság is egzisztáló állítással, hogy a szocialista országokban már nincs elidegenedés, Hegedűs András és Márkus Mária szerint a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése csak az első lépés, amely után még több gátló tényező fennmarad.

A megvalósulás csak a kommunizmusban valósulhat meg, olyan társadalomban, ahol a termelőerők sokkal magasabb fejlettségi színvonalon lesznek. A szerzők egyik feltételnek tartják azt is, hogy a munkás át tudja tekinteni munkájának társadalmi összefüggéseit, továbbá, hogy kihasználhassa és megtölthesse tartalommal a szocialista társadalom által nyújtott demokratikus jogokat. pl. a beleszólás lehetőségét a társadalmi-gazdasági igazgatásba.

Ez az utóbbi kérdés, tudjuk, sokat foglalkoztatja a mi szociológusainkat is, az elméleti munkák és empirikus kutatások egyaránt lehetőséget adnak hasznos összehasonlításokra is. Elmitést is tesznek Jezernik ljubljana szociológus kutatásairól. Noha a könyv elején a dolgozóknak az irányításba való bevonását, ennek szükségességét, úgy tűnik, egészen mellékesen említik, később a vállalati integráció, a „MI” és a „MIÉNK” tudat kialakulása című fejezetben ez a kérdés egyre inkább központi helyet foglal el. Itt már egészen határozott az állítás: „A tulajdonviszony társadalmi jellegének fejlesztése éppen ebben az értelemben elsősorban az igazgatás demokratizálását, a dolgozók gazdasági irányításba való bevonását követeli meg”. Majd később még világosabban: „... szükség van olyan hatékony formák kialakulására, amelyek a dolgozóknak megadják a módot a birtoklás tényleges gyakorlására, és ebben érdekeltté is teszik őket...”.

Ismertette a vállalatokban ezen a téren kialakult gyakorlatot, erre a következtetésre jutnak: „Mіндеbből az következik, hogy ezekben a rendkívül fontos szerepet betöltő, önálló vállalati döntéseket hozó szervezetekben a legkevésbé megoldott a dolgozók bevonása az irányítási rendszerbe és az ellenőrzési tevékenységbe, és ez kevés kivételtől eltekintve voltaképpen csak a központi igazgatásban részt vevő pártszervezet és szakszervezet útján történik... Ez a rövid áttekintés is azt mutatja, hogy a dolgozók irányítási rendszerbe való bevonásának formái nagyrészt kialakulatlanok. Éppen ezért megvan a lehetőség, hogy az igazgatás bürokráciaként funkcionáljon, és a függőségi rendszerre egyoldalúan hierarchikus jellegű legyen...”.

Miután ismertetik a lengyel szociológusok empirikus vizsgálatainak egyes eredményeit, a szerzők saját kutatásaikat elemzik, megállapítják többek között, hogy a dolgozók nagy része igényli azt, hogy rendszeresen tájékoztatva legyen üzeme fontosabb dolgairól, tehát jelen van náluk az egyéni munkán túlmutató érdek-

lődés a gyár iránt. Érdekes, hogy a termelési értekezleteken a bérezési hibák megtárgyalását tartják elsődlegesen fontosnak. Külön foglalkozik a könyv az üzemek információs rendszerével, s ennek jelentőségét emeli ki, amikor, elmondva, hogy ennek egyik feladata, hogy a munkások észrevételeit eljuttassa oda, ahol a döntések történnek, leszögezi: „Az információs rendszer ebben az értelemben voltaképpen bekapcsolja a munkást az üzem vezetési-döntési rendszerébe, és az üzemi demokráciát gyakorlati megvalósulásának és a társadalmi öngazgatás kifejlesztésének mechanizmusa”.

Nincs mit vitatkozni erről a megállapításról, főleg is lenne bármit is hozzátenni, tudjuk, nálunk is egyre nagyobb jelentőséget kap a dolgozók helyes tájékoztatásának kérdése, mindannyiunk előtt világos, öngazgatás nélkül nem lehetséges. Persze, a szükséglet felismerése önmagában még nem elegendő, sokkal bonyolultabb, összetettebb folyamat ez, mint hogy egyetlen tényezőtől függne. Látszik ez a könyvből is, a kutatásokból ugyanis kitűnik, hogy a dolgozók tájékozottsága, noha többféle eszköz is rendelkezésükre áll, mégis igen csak hiányos.

Éppen ezért merült fel a könyv olvasása közben nemegyszer a gondolat, hogy ezen a téren mégis nagyobb lehetőségek kínálóznak egymás kutatási eredményeinek összehasonlítására, a saját gyakorlatunkban felhasználható következtetések levonására. Végül is izgalmas, nagyon fontos kérdés pl., milyen tényezők hatására, milyen mértékben történik meg a munkások integrálódása a gyárral, a munkaközösséggel, milyen mozzanatok, mennyire gátolják ezt. Az egyes társadalmakban más-más körülmények között megy végbe a folyamat, mint kísérleti laboratóriumban, bizonyos tényezők már eleve semlegesítve vannak, tehát kiváló lehetőségek kínálkoznak arra, hogy bizonyos körülmények, tényezők ilyen vagy olyan hatását lemérjük.

A Bevezetőben a szerzők így határozzák meg céljukat: „...azokról az alig több mint hároméves kutatásainkról akartunk beszámolni, amelyek során azt kerestük, hogy a »munka világában« a szociológia képes-e a gyakorlat és az elmélet számára értékes ismereteket nyújtani”. Úgy gondoljuk, ez a kérdés már régebben eldőlt, a választ, az igenlő választ megadta a fejlettebb szociológiai tudománnyal rendelkező országok megannyi gyakorlati eredménye, persze ez a könyv ennek ellenére is hasznos és értékes ismeretekről számol be, s ha nem is egyezünk minden következtetésével, ez még nem csökkenti értékét, a mögötte álló alapos munka eredményességét.

(BN)

AZ ISMERTLEN ILLYÉS?

Gara László: *Az ismertlen Illyés*. Washington, 1965.

Örömmel kell üdvözölni minden olyan könyvet és törekvést, amely az élő magyar irodalom ügyét szolgálja, hiszen oly ritka jelenség, ha élő magyar íróról szóló könyvet tarthatunk kezünk-

ben. Tűnődhetünk: miért van ez így, és sorakoztathatjuk az okokat, aszerint, hogy úgy látjuk: az író, míg él, mindig meglepetéssel szolgálhat, tehát eleve bizalmatlannak kell vele szemben lennünk, vagy azt tartjuk, hogy az alaposabb és elemző ismertetésre csak a holtak a méltók, s mielőtt szólnánk, jobbnak tartjuk megvárni az idő rostáját is, nehogy talmi értékeknek áldozzunk. Mindenesetre csodálatos jelenség ez egy nép irodalmában, amely azzal szokott büszkélkedni, hogy az íróban sohasem csak az író, hanem egy kicsit mindig a prófétát is tisztelte, azonkívül megkülönböztetett jelentőséget és szerepet tulajdonít az ország életében az írott szónak és ebből következően az írott szó mesterének, az írónak is.

Gara László Illyés Gyuláról szóló könyve sem Magyarországon készült, hanem Franciaországban, az irodalomnak azon a földjén, amelyen a magyaréval ellentétben, az élő irodalom tanulmányozásának már-már kultuszáról beszélhetünk, elannyira, hogy az élő irodalom produktóijával szinte párhuzamosan készül e produktóinak esztétikai-irodalomtörténeti feldolgozása, felmérése is. Gara nyilván sokat köszönhet ennek az iskolának, még ha az ő könyve elsősorban „személyes” könyv, a szerző könyve hőségnek „diáktársa barátja, fordítója”, ki 1924 óta kíséri a modern magyar irodalom egyik legjelentősebb egyéniségének a pályáját a fentebbi hármassal minőségben is. Könyvének erőnyei és korlátai egyaránt ebből a tényből magyarázhatók.

A személyességnek megvan a maga varázsa, a testközelnek a maga csábja, hiszen az alkotó embert állíthatja az olvasó elé különleges emberi attitűdjével, szokás-rendszerével, viselkedés-kódexével, vonzalmaival és lelkiségével, amelyet közvetlenül is tapasztalhat, s ennek a közvetlen tudásnak a birtokában pillanthat ki az életműre is, amely ebből a szempontból egészen másutt kapja nyomatékait, mintha csak a mű közvetítésére támaszkodva folyrna a vizsgálat. Gara könyvének legvonzóbb fejezetei Illyés emberi-írói arcélét festik, emlékeztetve egyítve anekdotával, s a szerző szavait a leplezetlen rokonszenven melege hatja át, amikor a fiatal Illyés párizsi éveit rajzolja, még inkább amikor, amikor az 1945 utáni időkről szól. Nemcsak az író, mindenkifelett a homo moralist ünneplik a sorai — Illyésben egy emberi-írói magatartás megtestesítőjét látja, aki a magyar nép válságos időszakában nemcsak szavakat talált a veszedelemre, de módot is, hogy a maga helyzetének előnyével lépjen fel a rontás ellenében. A „cselekvés költészeté” — idézi Illyést, s nem titkolja, hogy a cselekvést előbbre valónak tartja a költészet „cselekvése” ellenében is.

Illyés nagyarányú irodalmi munkásságának már csak nagy foltjait megidézni futja az erejéből: módszere „szondázó”, egy-egy cseppjéből akarja kivonni Illyés „ízeit” — sokkal kevesebb eredménnyel, ami nyilvánvaló is, hiszen az Illyés-verset mintegy levezetesként állítja már elénk, a morális magatartásnak a függvényeként, s nem pedig fordítva. Aktualizál ugyanakkor, sokszor szinte egészen indokolatlanul, túlságosan eszébe tartja közönységét, melynek könyvét szánta: nemcsak a franciát, hanem a nyugati magyart is. Legjelentősebbnek azonban mégis a „modernista”

Illyés problémájának felvetését tarthatjuk. Tiszteletre méltó Gara Lászlónak a mérséklete, amellyel a népiesség és az avantgarde között a középutat keresi Illyés művében: nemes tartása, szemérmes tartózkodása — suggalják sorai — megóvták Illyést a meddő kalandtól, és a következetesség erényével adományozták meg. Nem adta feltétlenül oda magát izmusoknak, éppen ezért több vonása mellett tarthatott ki, mint azok, akik egyik végtéletről a másikba csapódtak, s az ilyen természetének köszönhető, hogy a *Nyugat* táborában is otthonos lehetett, Babits első embere, anélkül, hogy népfői voltából egy jöttányit is engednie kellett volna. Nem a szélsőségeknek, hanem a szélsőségek összebékítőjének a szerepe az övé — a magyar vers huszadik századi szivárványszíneinek és irodalompolitikája változatainak egyaránt.

Végezetül feltehetjük a kérdést: valójában ismeretlen Illyéssel találkoztunk-e Gara László könyvében? A magyar olvasó, aki Illyés műveinek tisztelője s legalább „olvasója”, ismerős vonásai-ban szemlélheti a költőt, s ha néhány apró részlet, adat, adalék valóban ismeretlen volt is, Gara összképe mégis az ismerőst hozza még közelebb az olvasóhoz. Valódi erényét ebben kell látnunk.

(BI)

EGY INDULATOS RIPORTER JEGYZETEI

Galgóczi Erzsébet: *Kegyetlen sugarak*. Bp., 1966.

A legkevesebb fájdalommal című riportjában olvashatjuk: „Lébény ötezer lelket számláló falu Győr megyében, egészen közel Európához...” Ha van mondat, amely Galgóczi Erzsébetéről árulkodik, a fenti mondata ilyen. Könyvének nem tartalmára, hanem arra a szemléletre mutat, amely az írónőt jellemzi, amikor a magyar falu elmúlt tíz esztendejének eseményeit és problémáit vizsgálja és fényképezi a szociográfiának újságriportba hajló módján. S könyvének is ez a szemlélet ad általánosabb érvényt, mert nem azt idézi, nem arra helyezi a hangsúlyt, ami a falu ún. szocialista átalakulásában esetleges, hanem a magatartás kérdését, az író és indulatát, amellyel anyagába kap és amelyből táplálkozik. Ami tényszerű és ami esemény ebben a nagy társadalmi átalakulási folyamatban, az nyilván a történetíróra, a gazdaságtörténészre, a statisztikusra tartozik, és a szociológus munkaterülete, a józan vizsgálódásé és tudományos felmérése. Galgóczi Erzsébet része, s ezt oly kitűnően tudja, az álláspont *lírája*, amely arra készíti, hogy ama Győr megyei Lébényt „egészen közel Európához” szavakkal helyezze el geográfiájában, amely természetszerűen nem mindig egyezik a hivatalos mappákkal.

Mert tézisei egészen határozottak, s belőlük következik a lehető legegyszerűbben „az egészen közel Európához” gondolata, tehát a mégsem benne, ami az életformát, az életstílust, gondolkodást illeti, miként az „Európa” szónak ez az átvitt értelmű jelentése sugallja. Galgóczi Erzsébet ugyanis nem vár kevesebbet a falu

szocialista átalakulása folyamatától, mint azt, hogy megszünteti a parasztság korszerűtlen életformáját, megsemmisíti a „falut, ezt a középkori rezervátumot”, ahogy maga meghatározza „faluképét”. Figyeljük csak hangját: „A 45-ös földosztással még a polgári forradalom mulasztását kellett pótolnunk — s alig tizenöt évvel később, 59—60-ban a termelészövetkezetek megszervezésével már a szocializmus kereteit teremtettük meg falun is. Közben olyan változások is történtek, amelyek nem mindig voltak egészségesek — hogy csak a beszolgáltatásra, a kuláklistára, a kitelepítésekre, az első erőszakos téesz-szervezésekre utaljak —, de ezek is hozzájárultak a régi, merev és szigorú osztályszerkezet fellazulásához, felbomlásához, a régi, merev és szinte feudális törvények, szokások, erkölcs, szemlélet megváltozásához. A falu korszerűtlensége tűnőben van. Ilyen viszonyok között nagyon szelíd temperamentumú embernek kell lennie annak, aki, író létére, megelégszik az események pusztá regisztrálásával”. (Előszó) S az sem lesz véletlen, hogy a szociográfusi örökségből a magának első-sorban kötelező elvet az elkötelezettségben, a „szolgálat egyedül erkölcsös magatartásában” ismeri fel.

Ez a vezérfonala, falulátásának és problémafelvetésének a gerince, kritikájának a mércéje és táplálója is. Ezzel közeledik az oly nagyon a szívéhez nőtt falvakhoz, hogy életüket s életükben ezt a nagy társadalmi processzust figyelje, és érzelmi krónikása legyen. De ezért kap szava indulati töltést is: nem a valóságnak, hanem a valóság kínálta lehetőségnek szurkol minden írásában. Következésképpen nem is elvakult és nem optimista a szó hétköznapi értelmében, hiszen pl. ezt írja: „Három évvel ezelőtt vettem észre, hogy a falunkban egyetlen nádtetős ház van — az is a termelészövetkezet irodája. Ez a kép azóta szimbólummá növekedett bennem. Bizony, nádtetős még ez a falusi szocializmus”. Vagy: „Régóta gyanítom, hogy az élet minden területére zenénk kellene énekek. Társadalmunk ideálja pedig a középszerű hős, az eszményi »végrehajtó«...” Zárt tehát látásának köre, és végtelenen definiált. Természetesen pozitív értelemben mind az eszmék, mind az íróság síkján.

A legtehetségesebb magyar novellisták egyikének könyvét méltathattuk, amely bizonyos értelemben kulcs és jó bevezető abba a világba, amit novellái rajzolnak ki, még inkább pedig írói természetrajzának törvényszerűségeibe.

(BI)

A KÖLTŐ PRÓZÁJA

Csoóri Sándor: *A költő és a majompofa*. Bp., 1966.

Meddő lenne vizsgálni, melyik is Csoóri Sándor igazi műfaja: a vers-e, amely sajátos és a magyar költészetben még fel nem fedezett értékét jelenti, a szociográfiai ihletésű próza-e, amelynek nehéz műfajában a *Tudósítás a toronyból* írásaival remekelt, vagy a prózának az a típusa, amelyet *A költő és a majompofa* című

könyve kínál. A műfaji hármasságból ugyanis az írónak egy arca, egyénisége bontakozik ki, a költőé, ki csak kifejezési formát vált, de nem „lelket” cserél, s ha jellemzőjét keressük indítékainak, akkor azt az ő szavait felhasználva a „lélek állandó működése” problémájában jelölhetjük ki, s abban az „irányban”, amely arra készíti, hogy a költészetet így méltassa: „... mert a költészet nem törvénytisztelő, hanem törvényteremtő. Majdnem mindig két-ségbevonja, ami van. A vers folyton jövőt akar teremteni. Ebbéli szándékában nem befolyásolhatja semmiféle körülmény, semmi-féle udvariasság. Az udvariasság mindig a múlt idők műfaja...”

Központi kérdésük ezeknek az írásoknak tehát a „költői” körén belül van, s ha nem is veszik fel a versenyt verseszménye „vég-érvényes tisztaságával és egyszerűségével”, s a körülményekben szociográfiai prózája értékeivel, felépítésük és hangvételük, különösen pedig végletes, tehát alapjában véve lírai megfogalmazásuk mégis a legnemesebb értelemben vett költői próza példái. Mő-göttük pedig ott áll az az indulat is, amely az írói helyzet hét-köznapjait kiragadja az „agyzsarolás és szellemi hanyattfekvés” konformizmusából — magasrendű szellemi igény üzeneteként.

Könyvének írásai, zömükben, az újságműfaj keretébe sorolha-tók, ám fent jelzett igénye iratja le vele e műfajjal szemben tá-masztott követelményeit is: „Az újságírásban is közeledjünk a művészet erényeihez, izgalmaihoz, módszereihez. Az általános hír-magyarozatok helyett írjunk különös tényekről, különös helyze-tekről, hogy általuk emlékezetesebbé tegyük a világ és a társa-dalmi lét lényegesebb dolgait. Nem hírekre van ma már elsősor-ban szükségünk, hanem élményekre, nem tárgyilagosságszámolókra, hanem elragadtatott gondolatokra s szellemi kalandokra, melyekben az ember úgy fedezi fel a valóság rejtett földrészét, mint Kolumbus...” Mestere, Kostolányi sem írhatta volna meg pontosabban azt a lelkeséget, amelyből az ilyen írások születnek, s nem véletlenül, hogy „megírja” Kosztolányi hőemberéről szóló írását sem: műfaja védelmében és magyarázataként. Közben könyve első felének írásai sorra felkínálják műfaja remekléseit — a reflexív prózának a valódi esszé, tehát a Montaigne-i változat közvetlen közelében immár. Mert ennek a feledett, de szívét és elmét egyaránt munkába fogó műfajnak lehetne talán a leghiva-tottabb magyar művelője Csoóri Sándor.

Csoóri prózájának ízei a méltatás külön fejezetébe kínálkoznak, s az olvasó nem tudja, a stílus remeklésére figyeljen-e, mint pl. ebben a részletben, melyet a sok hasonlóan „erős” részlet közül emeltünk ki: „Három nappal ezelőtt még fagy kínozza a földet. Kopár, hidegtelelős volt a hegyoldal, mint megdermedt elefánt háta. Lábszárcsontunkat tüvel böködte a szél, orrunkat izléstelenül ki-pirosította. Utálom az ilyen száraz, gonosz időt! Éjszakánként a hold deszkakemény mezőkre süttött, és szikáran lobogott, mint aszkéta agya. Ha valaki elkiáltotta volna magát, hangja akadály nélkül, egyenesen a csillagokig süvít...”, vagy pedig a szellem-nek arra az eleven járására, amit pl. A beszélgetés műfaja című „esszéjében” példázhat, amikor a politikusokkal szemben érzett irigységéről vall, mondván: „Baráti társaságban hiába élünk szen-

vedélyes közéletet, csak gyűszűbe beszéltünk, pedig ugyanazok a dolgok foglalkoztattak bennünket is, mint amikkel ők vesződtek..." Nyilván ő nem „az önpusztító magánbeszéd” híve — ezért írhatta meg kritikáját is, a maga számára a „nyílt párbeszéd” lehetőségét kérve.

Irodalomról szóló, tanulmányzámba menő írásai közül a magyar népköltészet „modern” elemeiről szóló Szántottam gyöpöt... című emelkedik iki úttörő jelentőségével. A magyar népköltészet „petőfies”, tehát népies bilincseit pattogtatta Csoóri írása, és előítéletekkel számolt le. Mások, így a Nagy László-versről írott a beleérzőt, *A költő és a majompoja* a polemikust, s mindegyikben külön-külön is a vallomást tevőt mutatja, azt, akinek tolla nyomán a költészet serken, szinte függetlenül a témától, mely írásra ösztönözte.

(BI)

FIGYELŐ

Szatírárt sohasem volt könnyű írni. Voltak korok, melyek halálra ítélték, de vannak idők, amikor a satírára olyan szükség van, mint egy falat kenyérre. A satíra lehet értékmérője egy kor tudatának, lehet ítélőszék, a társadalom élő lelkiismerete. De lehet biztonsági szelep is.

A mai jugoszláv satírának olyan kimagasló művelői vannak, mint Vladimir Bulatović-Vib, néhány rendkívül éles, időszerű satíra szerzője, Vasa Popović, Serafim, Brana Crnčević, az ismert aforizmaíró — számtalan követője és persze epigonja van ma már —, Paja Kanizaj stb. Mégis gyakran felvetődik a kérdés: miért nincs satíránk (pedig van), miért nincs jobb satíránk (erről már lehetne beszélni), miért nem találóbb, élesebb, miért nem bátrabb, dühösebb a satíránk, miért nem szólal meg idejében, miért tűzi tollhegyre a fonáságokat csak post festum, miért elégszik meg sokszor általánosságokkal, kisebb hibák és kisebb emberek bírálatával, miért nincs nagyobb tekintélye, hatása, következménye. És sok hasonló kérdés is elhangzik — s mindegyikben van egy szemernyi igazság — vagy annál is több. Nem lehet itt válaszolni a fenti kérdésekre, nem arra való ez a rovat. Erről tanulmányt kellene írni. (Vagy satírárt.) De hogy a jugoszláv satírárt irodalmi berkekben komolyan veszik, annak legjobb és legújabb bizonyítéka a Gledišta című belgrádi folyóirat, mely nemrég válogatást közölt a mai szerb és horvát satirikus irodalomból, s közé tette néhány satíraíró nyilatkozatát meg Mirko Miloradović cikkét a satíráról. Miloradović kizárólag a társadalmi és politikai satírával foglalkozik, s megállapítja: az önkormányzati rendszerben normális dolog, hogy a többi szabadság mellett megvan a satíra szabadsága is mint a bürokrácia és a képmutatás elleni harc hatásos és eredményes fegyvere. Szerinte a satíra a társadalmi bírálat sajtóságos alakja, s el kell ismernünk, hogy komoly dolog.

A kis antológiában, melyet Miloradović a Gledištának összeállított, megtaláljuk Branko Čopić satíráit is: a Nyomozás az átlagpolgár után címűt, melyet tizenkét évvel ezelőtt írt az ismert elbeszélő, de eleddig nem láthatott napvilágot, Eretnek történet című satirikus elbeszélését, mely miatt 1950-ben élesen elítélték Čopićot, reakciónak, kispolgárnak, az ország s a párt rágalmazójának

nevezték, s tizenhat év után most jelent meg nyomtatásban először, s itt vannak a szerző Szokratész elvtárs megválasztása és Fáraó című satírái is.

A Gledišta vállalkozása, hogy bemutatja a mai szerb satírárt, így aztán nemcsak a mai szerb satírairodalom bemutatása maradt, hanem úgyszólván egyenjogúsítása lett egy műfajnak, melynek létjogosultságát sokan tagadni szeretnék; a satíra reneszánsza ez, mert nemcsak jogosultságát, hanem jelentőségét, társadalmi hatását, erejét, életrevalóságát emeli ki, bizonyítja be. Egyben pedig Branko Ćopićnak, a satirikusnak a rehabilitálása is. Miloradović és a Gledišta igazságot szolgáltatott Ćopićnak az után a meghurcoltatása után, amiben 1950-ben említett satírája miatt része volt.

Ami Ćopićot illeti, azt hiszem, erre a rehabilitációra annál is inkább szüksége volt nemcsak neki, hanem a jugoszláv irodalomnak is, mert véleményem szerint ő épp satíráival tudja megállni helyét az irodalomban és teljesíteni feladatait, nem pedig többékevésbé idillikus regényekkel, híg humorral, amire az Eretnek történettel történtek után fanyalodott.

*

Megvan a könyveknek a maguk — balsorsa.

Herceg János Hazuról című kötete olyan napokban jelent meg, amikor a nemzetiségi kérdésről senki sem beszélt, vagy aki beszélt, azt mondta, hogy nemzetiségi kérdés pedig nincs. Ez persze igaz, mert nemzetiségi kérdés nincs is, de vannak megoldatlan problémák a nemzetiségek életében, vannak olyan feladatok, melyeket el kell végezni, célok, melyeket el kell érni. S most eszembe jutott Herceg János könyve, mert naponta esik szó a nemzetiségek életéről, jogaikról, a társadalomban elfoglalt helyükről, a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyról stb. Herceg könyvének egyik részében ugyanis, mely a Leányvári levelek címet viseli, nemzetiségi kérdésekről is szó esik. Például a magyar szórványok iskoláiról, magyar szülőkről, akik gyermekeiket nem íratják abba az iskolába, ahol anyanyelvükön tanulhatnak, a nemzetiségek kulturális szervezeteinek feladatairól, azokról a magyarokról, akik lassan már el is felejtik anyanyelvüket, a gazdasági helyzet és a nemzetiségi kérdés összefüggéséről, a kétnyelvű tanításról, a horvátországi magyar falvak magárahagyatottságáról, kulturális elmaradottságáról, a magyar könyvterjesztésről Horvátországban...

Évekig írta Leányvári leveleit Herceg, aztán egyszerre abba hagyta. Az író valamit elvesztett. Hít-e, reményét-e, nem tudom, ne is firtassuk. S amikor elmaradtak a Leányvári levelek, senki sem kérdezte: miért? Senki sem mondta: folytassa! „Magamra maradok”, „Megadom magam”, „Nem értettek meg”, „Nem mondhatam el mindent úgy, ahogy szerettem volna”, „a lehetetlenre vállalkoztam” — ilyen csüggeteg szavak fakadtak Herceg ajkáról, amikor utolsó levelét írta. S ezért olyan keserű az utolsó levél befejezése: „És ebből az aspektusból... nem is lényeges már, hogy lesz-e könyvesbolt, és hol lesz, lesznek-e magyar nyelvű középisko-

lák, s egyáltalán a belátható időn túl lesznek-e még magyarok erre felé...”

E mellett a könyv mellett mindenki szóltanul ment el, pedig a benne foglalt Leányvári levelek roppant jelentősek. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy mindenben egyet kell értenünk Herceggel, hogy el kell fogadnunk például alapvető érzelmi állásfoglalását, a kérdés felvetésének hangját és módját. Még kevésbé, hogy a visszavonulás, a kapituláció, amit a Leányvári levelek abbahagyása jelent, elfogadható álláspont. Hanem azt, hogy valaki néhány évvel ezelőtt felemelte figyelmeztető szavát, de nem akartuk, nem akarták meghallani, meghallgatni.

Napjaink vitái a nemzetiségi kérdéstről, az, amit teszünk, amit tennünk kell ebben a kérdésben, azt bizonyítják, hogy egy könyv, egy író alkotása, egy író szava mellett elmentünk anélkül, hogy felfigyeltünk volna rájuk. Pedig az író segíteni akart. És segítsége jól jött volna.

Nagyon jó lenne, ha vitáinkban, harcainkban elővennénk a Hazulról, s fellapoznánk a Leányvári leveleket. Van ott Hercegnek olyan mondanivalója, ami nekünk, a mi napjainknak szól, s amit meg kell szívlelnünk.

*

Gyerekek is lehetnek hősök, ezt minden háború bebizonyította sajnos. De vannak a békének, a kultúrának is kis hősei. Mert csak hősöknek nevezhetem azokat a kisdíjakokat, akik az elmúlt év végén majd tizenhatmillió régi dinár értékű magyar könyvet adtak el Vajdaság-szerte. Akkor hajtották végre tettüket, amikor irodalmunk és könyvkiadásunk válságba került, amikor már úgy látszott, hogy könyveink nem kellenek senkinek, raktáron maradnak, s lemondhatunk a könyvkiadásról. És akkor ezek a kis hősök ruháskosárral a kezükben elindultak a városokban, falukban, házról házra jártak, s amerre mentek, nem volt magyar család, ahol nem maradt volna könyv az asztalon. (Vannak persze példák arra is, hogy a lelkes kis könyvterjesztőket kizavarták a házból, de kevés ilyen eset volt. Inkább azt mondanám el, hogy a legszegényebb családban is áldoztak párszáz dinárt könyvre.) Megtaláltuk-e hát az utat a könyv eladására? Még nem biztos. Kérdés, sikerülne-e újra egy ilyen akció, és mikor. De az első minden várakozást felülmúlt.

Ide kívánczok néhány adat s néhány kis hős neve.

Becsén 75 csoport árulta a könyveket, házról házra járva. Neuzinán, ahol kb. 600 magyar él, s ahol az elemi iskola harmadik osztályának csak 9 tanulója van, az iskolakönyvtárban pedig egyetlen magyar könyv sem volt eddig, a 9 tanuló bejárta a falut, terjesztették a könyveket, a legtöbbet a kis Nadobán István adta el. Kanizsán és környékén — a falvakba kerékpáron jutottak el — több mint 1 millió dinár értékű könyvet adtak el a diákok. Vincze Attila egymaga 160 ezer régi dinár értékű könyvet adott el. „A lelkesedés, mellyel ezt a munkát végezték, páratlan” — jelenti munkájukról a tudósító. A Novi Sad-i József Attila Elemi Iskola

kisdiákjai mindig újabb és újabb könyveket rendeltek, mert amit először átvettek, kevésnek bizonyult. Verbászról érkezett a hír, hogy az elemi iskola felső osztályainak tanulói között alig van valaki, aki nem vett négy-öt vagy még több könyvet. Azt is megtudjuk azonban, hogy Verbászon „az iskola és a tantestület elég közömbösen fogadta a versenyt, így a gyerekek egyedül maradtak, anyanyelvoktató tanáraikkal”. A kultúra munkásai-e ezek a pedagógusok, ha közömbösen hagyja őket egy ilyen akció? És pedagógusok-e egyáltalán, ha nem tudnak példát adni növendékeiknek?

A legjobb könyvterjesztők jutalmat kaptak. Azt hiszem, mindaz, amit kaptak, kevés. A legnagyobb elismerés azonban ne a jutalom legyen, amit ünnepélyes keretek között adnak át nekik. Sokkal több ennél az, hogy ezektől a gyerekektől tanulhatnak a felnőttek.

Ennek az akciónak a gyerekek a hősei.

*

Hogy még egyszer szóljak a könyvkiadás, könyvterjesztés problémájáról, arra Mirko Miloradovićnak a Politikában megjelent széljegyzete sarkallt.

Míg a vajdasági írók közgyűlésén arról vitatkoztak, hogy baj van a könyvkiadással, mert az íróknak nincs beleszólási joguk a kiadó tevékenységébe, arról elfeledkeztek beszélni, hogy mi a könyveik sorsa, eladhatók-e könyveik, vásárolják-e könyveiket az emberek, van-e tehát olvasójuk, Miloradović cikkéből kitűnik, hogy — de hát ezt már előtte is tudtuk az Otokar Keršovani kiadó esetéből — a hazai írók művei, de sok idegen író könyve is nem az olvasók kezében, nem a könyvtárakban, még csak nem is a könyvesboltokban található, hanem a kiadók ma már zsúfolásig megtelt raktáraiban. S mivel az érvényben levő hitelrendszer úgy akarja, ha egy kiadónak tele a raktára — becsukhatja a boltot. A könyvek bezárva fekszenek a raktárakban, mondja Miloradović, a könyvtáraknak azonban nincs pénzüik, hogy könyvet vásároljanak, s az egyetemistáknak és diákoknak sincs pénzüik, hogy könyvet vegyenek... „Valamit ki kell találni, hogy ne legyen ez a könyv sorsa” — fejezi be cikkét Miloradović.

Kitalálni, kitalálni! Nem kell semmit kitalálni! Tudjuk már réggen. Legyen a könyvtáraknak annyi pénzüik, hogy biztosítsák a könyvek nagy példányszámban való megjelenését; ez olcsóbbá tenné a könyvet, tehát lehetővé válna, hogy az olvasók is vásároljanak. Ez pedig újra emelné a példányszámot, csökkentené a könyv árát. A dolog tehát egyszerű, csak el kell indítani. A könyvtáraknak pénzt kell juttatni könyvvásárlásra.

S akkor másképp beszélhetnek majd a kiadók. Az íróknak pedig szintén joguk lesz másképp beszélni.

*

A folyóiratok szerepéről közölt néhány igen figyelemreméltó írást a Polja. Az egyik cikkben Vasilije Kalezić riadót fúj, lévén a folyóiratok helyzete szerinte kétségbeejtő. Régi s új folyóiratok

példájára hivatkozva, s leginkább a főszerkesztők felelősségét hangsúlyozva fejti ki nézeteit Kalezić, de közben nem veszi észre, hogy a folyóiratok létrejöttének legfontosabb feltételéről feledkezik meg: arról, hogy a folyóiratok csak akkor töltik be szerepüket, akkor tehetnek csak eleget feladatuknak, ha az írók szabad, önkéntes, a közös nézeteken alapuló összefogásából születnek, ha az írók törekvéseinek és elképzeléseinek szolgálatában állnak, ha addig léteznek, míg szükség van rájuk mint az írócsoport nézeteit hirdető szervre, s amikor megszűnik létük feltétele, az írók összefogása, ők is megszűnnek.

Ne feledkezzünk azonban itt el még egy fontos tényezőről: az olvasóközönségről. Ma már, úgy látszik, az olvasó nem konditio sine qua nonja egy folyóiratnak. Vannak folyóirataink, melyeket alig olvas valaki. Pedig egy igazi folyóiratnak mondania kell valamit az olvasónak is.

Ha ugyan munkatársain kívül vannak még olvasói.

*

Maradékról, a maradéki magyarokról írt riportot Deák Ferenc a Képes Ifjúságban. Megdöbbenő dolgokat tudunk meg írásából.

Maradékon nem olvasnak magyar újságot. (Járnak-e arra a lapterjesztők?) „Maradéknak van elemi iskolája — írja Deák —, de csak négy osztály magyar nyelven. Még azt is be akarják szüntetni, mondván, hogy huszonnégy gyerekre, ahányan a négy magyar osztályba járnak, nem kellene külön magyar tanítót tartani. A szerb osztályok háromnegyed része magyar gyerekekből áll...” Elférne ott a többi is. S a maradéki magyar tanítónő szavai: „Jobban szeretnék elosztani a kollégák az én fizetésemet is, azt a hatvanezer dinárt. Minden módon azon vannak, hogy elüldözzenek”. Súlyos szavak. Vádli szavak. Ez a tanítónő nem fél, hogy kollégái leköpi? Hogy meglincselik? Mert az ő szempontjukból természetes, hogy azért a huszonnégy gyerekért nem kell külön pedagógust tartani, mert akkor a hatvanezret eloszthatják maguk között. Arra viszont, hogy a magyar gyerekeknek joguk van saját anyanyelvükön tanulni, úgy látszik, nem is gondolnak az osztozkodók. Őket a hatvanezer érdekli, nem a huszonnégy. Értem. Emberek vagyunk. Alkotmányos jogokból nem lehet megélni.

„A helyzetet föltártam már a községben, Indiján is. De semmi sem változott.” Ezt mondja a tanítónő. Úgy vélem, Indiján is hatvanezerek vannak, akiket nem érdekel a huszonnégy sorsa.

Talán más is elmehetne Novi Sadról Indijára, nemcsak a Képes Ifjúság riporterei... Nem a Déli-sarkon van Indija, hanem Vajdaság Autonóm Tartományban, harmincöt kilométerre Novi Sadtól. A vonat- és autóbusz-összeköttetés nagyon jó. De személygépkocsin is el lehet oda jutni.

Ne felejtsük el azt sem, hogy Maradéknak háromezer lakosa van, három temploma s három papja. S csak azok a magyarok tudnak magyarul írni és olvasni, akik reformátusok. Mert a református pap magyarul tanítja a hittant. A papot, úgy látszik, nem a hatvanezer izgatja legjobban.

Meg kell jegyeznem, hogy Deák Ferenc nem a reformáció koráról készített riportot.

*

A Nagyvilág című, Budapesten megjelenő „Világirodalmi folyóirat” 1966. évi tartalomjegyzékét lapozgatom. Tudom, milyen fontos szerepet játszik ez a folyóirat a magyar olvasók tájékoztatásában. Tudom, hogy ablakot nyitott a világ felé, s el nem múló érdemei vannak. A világ minden részéből vannak itt írók, egyik országból nagyobb számban, máshonnan kevesebben. De vannak. Engem ez alkalommal az érdekelt, mit kapott a magyar olvasó 1966-ban a Nagyvilág lapjain a jugoszláv irodalomból.

A mai jugoszláv szépprózából és drámából semmit.

A mai jugoszláv költészetből egy verset, Vasko Popáét, a budapesti nemzetközi költőtalálkozó alkalmából. Ha nem lett volna költőtalálkozó, talán Vasko Popa sem kerül a Nagyvilágba.

A mai jugoszláv irodalomról egyetlen cikk, értekezés, esszé sem szól.

Frank János megemlékezik a jugoszláv faliszőnyeg és szobrászat budapesti kiállításáról, Walkó György pedig a Dundo Maroje pesti bemutatójáról ír.

A kritikai rovatban két írás foglalkozik jugoszláv írók műveivel, Miroslav Krleža A fekete sas árnyékában, valamint Danilo Kiš Manzard című regényét ismertetik a folyóirat munkatársai. Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét könyv megjelent magyar nyelven, s az ismertetések is ebből az alkalomból íródtak. Más művekről, a jugoszláv irodalom legfrissebb eseményeiről nem tudósít a Nagyvilág.

A magyar olvasóközönség sínyli meg, hogy kedvelt folyóirata ilyen kevés figyelmet szentel a mai jugoszláv irodalomnak. Ezzel a helyzettel se a magyar olvasók, se a Nagyvilág nem lehetnek megelégedve.

Mi sem vagyunk.

*

A Híd szerkesztősége lehetőséget adott, hogy válaszoljak Bogdánfi Sándor cikkére, melyet A nyilvánosság érdekében címmel közölt a folyóirat s átvette a Magyar Szó is. Köszönettel tartozom a Hídnak, de nem élek az alkalommal. Íme, miért.

Bogdánfi egyetlen állításomat sem cáfolta meg, tehát nyugodt vagyok afelől, hogy igazam volt, illetve hogy neki nem volt igaza nyilatkozatában. Cáfolat helyett Bogdánfi kiterjesztette vádjait: újabb kifogásokat emelt a Híd és a Forum Könyvkiadó ellen. Ez azonban már a két szerkesztőségre, illetve a munkaközösségekre tartozik. Számomra (és számunkra) az a fontos, hogy kibújt a szög a zsákból: most egészen világos, mi volt Bogdánfi célja, mi a szándéka. Erről azonban nem szoktak vitatkozni. Itt más eszközökre van szükség, más folyamatok indulnak meg.

Tomán László

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYE

A lapkiadás, de különösen a folyóirat-kiadás egyre súlyosabb gazdasági feltételei a Híd szerkesztőségét is szinte megoldhatatlan problémák elé állította. A folyóirat eltartására fordított összeg már az elmúlt évben komoly mértékben csökkent, úgyhogy a lap rendszeres és folyamatos megjelentetését csak a legnagyobb erőfeszítések árán biztosíthattuk. Az idei kilátások még bizonytalanabbak, s a szerkesztőséget arra kényszerítik, hogy kulturális közvéleményünk támogatását kérje a Híd pénzügyi-gazdasági helyzetének rendezésére irányuló erőfeszítéseinkhez. Ugyanis az 1967-re kilátásba helyezett pénzügyi keretet olyan szűknek találjuk, hogy abból a Híd megjelentetését az eddigi terjedelemben nem tudjuk biztosítani, s vagy lényegesen csökkentett oldalszámmal, vagy kettős számok kiadásával kellene a folyamatos megjelenést megoldanunk. A szerkesztőség egyik megoldást sem tartja megfelelőnek, s minden tőle telhetőt megtesz, hogy jelen kettős számunk legyen az utolsó ilyen kényszerű megoldás a folyóirat életében. Egyben olvasóink elnézését és megértését kérjük.

A Híd szerkesztő bizottsága

JEGYZETEK

Kassák Lajos: Prózák 1925. A nagy magyar író 80. születésnapja alkalmából közöljük ezeket az írásokat, melyek eredetileg a *Tisztaság Könyve* c. kötetében jelentek meg.

Költészeti rovatunk külföldi szereplői ezúttal Tandori Dezső budapesti és Papp Tibor párizsi magyar költő.

Bori Imre tanulmányát Nagy László költészetéről következő számunkban folytatjuk.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1967. FEBRUÁR—MÁRCIUS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FÓRUM CÍMÉN A 657-1-255-ŰS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETESKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20,—, FEL ÉVRE 10,—, EGYES SZÁM ÁRA 2,— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 31,25, FEL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.